Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

2013 **Mgr. Ladislav Toušek**

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

PROSTOR, TRANSGRESE A BEZDOMOVECTVÍ

Mgr. Ladislav Toušek

Plzeň **2013**

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Etnologie

Disertační práce

PROSTOR, TRANSGRESE A BEZDOMOVECTVÍ

Mgr. Ladislav Toušek

Školitel:

Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D.
(Katedra antropologie FF ZČU)

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2013 ……

Na místo poděkování

Na tomto místě je dobrým zvykem vyjádřit poděkování všem, kteří autorovi přímo či nepřímo pomohli, a on díky jejich pomoci, toleranci nebo naopak ignoraci dokončil kvalifikační práci s aspirací získat vědecký titul *Doctor Philosophiae*. Dovolím si tuto tradici porušit a místo poděkování bych se rád omluvil.

Omlouvám se svému školiteli Doc. Marku Jakoubkovi, Ph.D., za to, že jsem s ním dizertační práci konzultoval méně, než by si on i text zasloužili, a nevyužil v plné míře jeho rad, zkušeností a vědecké imaginace. Jemu, ale i svým kolegům z Katedry antropologie FF ZČU se rovněž omlouvám za to, že trvalo tak dlouho, než jsem tuto práci napsal, a přesto mně podporovali.

Svým informátorům a respondentům se omlouvám za infiltraci do jejich životů, které mi laskavě odhalili; za to, že jsem se ptal na otázky, které jim nemusely být vždy příjemné nebo se jim zdály hloupé, a ze všeho nejčastěji asi zbytečné. Dále se jim omlouvám za nedostatečnou podporu a obhajobu ve veřejné sféře a v neposlední řadě za to, že jsem využil jejich životy a strádání pro svůj vlastní osobní prospěch.

Svým blízkým se omlouvám, že jsem jim nebyl dostatečně blízký.

Čtenáři se omlouvám, jestliže shledá text nezábavným.

To be human is to live in a world that is filled with significant places: to be human is to have and to know your place.

Edward Relph, Place and Placelessness

OBSAH

Obsah 1

Seznam tabulek a obrázků 3

1 Úvod 5

1.1 Teoretická východiska 5

1.2 Cíle práce 11

1.3 Struktura práce 12

2 Metodologie 14

2.1 Etnografie v urbánním prostředí komplexní společnosti 14

2.2 Problematika vymezení a definice zkoumané populace 17

2.3 Povaha dat a postupy jejich vytváření 20

2.4 Analýza dat 24

3 Prostor a společnost 27

3.1 Antropologie prostoru 27

3.2 Produkce prostoru a konstrukce míst 32

3.3 Typologie prostoru: veřejné a soukromé 36

4 Antropologie a geografie bezdomovectví 40

4.1 Soukromý prostor: bydlení a domov 41

4.2 Reziduální prostor 49

4.3 Veřejný prostor 65

4.3.1 Povaha veřejného prostoru v moderní společnosti 66

4.3.2 Prostorová praxe bezdomovců ve veřejném prostoru 76

5 Sociální kontrola veřejného prostoru 86

5.1 Digrese: Anihilace veřejného prostoru v Rotavě 87

5.2 Strategie kontroly veřejného prostoru ve vztahu k bezdomovcům Plzni 92

6 Syntéza a implikace 107

7 Závěr a shrnutí 114

Summary 117

Resümee 119
Literatura 121
Přílohy 132
Příloha č. 1: Mapa lokalit zahrnutých do sčítání populace bezdomovců v roce 2010 132
Příloha č. 2: Dotazník uplatnění v rámci sčítání populace bezdomovců v roce 2010 133
Příloha č. 3: Tabulky 137
Příloha č. 4: Osnova polostrukturovaných rozhovorů 139
Příloha č. 5: Seznam respondentů a informátorů z polostrukturovaných rozhovorů 143
Příloha č. 6: Stručné biografie informátorů a vybraných respondentů 145
Příloha č. 7: Slovník slangových pojmů a frází 173
Příloha č. 8: Fotografie 182

SEZNAM TABULEK A OBRÁZKŮ

Tabulka č. 1: Velkost populace v rámci dotazníkového šetření v roce 2010 137

Tabulka č. 2: Odpověď na otázku“ „Považujete se za člověka bez domova“. 137

Tabulka č. 3: Složení bezdomovců „na ulici“ dle věku a pohlaví..... 137

Tabulka č. 4: Složení bezdomovců „bez střechy nad hlavou“ dle vzdělání 137

Tabulka č. 5: Způsoby ekonomické subsistence bezdomovců 138

Tabulka č. 6: Délka bezdomovství, kategorie „bez střechy nad hlavou“..... 138

Tabulka č. 7: Zkušenost s pobytem v „totální instituci“, kategorie „bez střechy nad hlavou“..... 138

Fotografie č. 1..... 182

Fotografie č. 2..... 182

Fotografie č. 3..... 183

Fotografie č. 4..... 183

Fotografie č. 5..... 184

Fotografie č. 6..... 184

Fotografie č. 7..... 185

Fotografie č. 8..... 185

Fotografie č. 9..... 186

Fotografie č. 10..... 186

Fotografie č. 11..... 187

Fotografie č. 12..... 188

Fotografie č. 13..... 188

Fotografie č. 14..... 189

Fotografie č. 15..... 189

Fotografie č. 16..... 190

Fotografie č. 17..... 190

Fotografie č. 18..... 191

Fotografie č. 19..... 192

Fotografie č. 20..... 192

Fotografie č. 21..... 193

Fotografie č. 22 193
Fotografie č. 23 194
Fotografie č. 24 194
Fotografie č. 25 195
Fotografie č. 26 195
Fotografie č. 27 196
Fotografie č. 28 197
Fotografie č. 29 198
Fotografie č. 30 198
Fotografie č. 31 199
Fotografie č. 32 199
Fotografie č. 33 200
Fotografie č. 34 200
Fotografie č. 35 201
Fotografie č. 36 201
Fotografie č. 37 202
Fotografie č. 38 202

1 ÚVOD

1.1 Teoretická východiska

> The study of space offers an answer according to which the social relations of production have a social existence to the extent that they have a spatial existence; they project themselves into a space, becoming inscribed there, and in the process producing that space itself. Failing this, these relations would remain in the realm of 'pure' abstraction that is to say, in the realm of representations and hence of ideology: the realm of verbalism, verbiage and empty words. (Lefebvre 1991:129)

Každý den můžeme z médií, ale i odborných publikací slyšet - aniž by nás to překvapovalo - o virtuální realitě, o kyberkultuře a paralelních životech odehrávajících se v digitálním světě, o přesunu veřejné sféry na Internet, o vlně revolucí odehrávajících se na Facebooku a Twitteru, které dokáží ze dne na den svrhnout politické režimy, o deteritorializaci a transnacionalismu ignorujícím politické a geografické hranice, o hvězdách showbyznysu populárních napříč kulturami, o globálních nomádech, kteří jsou doma jak v Praze, tak v Pekingu, o potřebě studijní nebo pracovní mobility k zachování či posílení konkurenceschopnosti, o značkách výrobků, které můžeme koupit jak v Čechách, tak v Austrálii, o finanční krizi šířící se dominovým efektem národními ekonomikami, zkrátka o globalizaci překonávající kulturní a prostorové vzdálenosti. Uvedené příklady by nás mohly vést k přesvědčení, že v současném světě hraje prostor menší úlohu, než tomu bylo dříve, a díky technologickému pokroku a kulturním změnám je určující role, kterou spolu s časem pro lidskou existenci má, potlačena: čas zvítězil nad prostorem.

Ve vědách o člověku a společnosti však panuje do jisté míry názor opačný. Někdy se po vzoru „jazykového obratu“ ve filosofii hovoří o „prostorovém obratu“, zpětně datovaném do 60. let minulého století (Soja 1989, 1996; Warf a Arias 2008). Řada osobností humanitních a sociálních věd v čele s nejcitovanějším z nich, Michelem Foucaultem, zastává dokonce názor, že po historizující epoše, kdy vědecké pole obsesivně ovládala kategorie času v čele s královskou disciplínou historií, přichází epocha prostoru a triumf geografie (Foucault 1986:22). V souladu s touto tezí neméně významný sociolog Anthony Giddens dochází k závěru, že prostor musí být zahrnut do analýzy strukturace lidského jednání a fungování společnosti, protože lidé „vytvářejí vlastní geografii“, stejně jako „vytvářejí vlastní

historii“, a neexistuje logický nebo metodologický rozdíl mezí humánní geografií a sociologií (Giddens 1986:363–368).

Marxistický filosof Henri Lefebvre, považovaný za osobu, jejíž dílo *La Production De L'espace* (1974, anglický překlad 1991) způsobilo zmiňovaný „prostorový obrat“ ve vědách o člověku a společnosti (Merrifield 2006), přichází s myšlenkou, že po průmyslové revoluci je kapitalistická společnost svědkem urbánní revoluce, ve které je hlavní silou radikální transformace společnosti teritoriální konflikt a střet o produkci prostoru. V pozadí tohoto konfliktu jsou dle geografa a antropologa Davida Harveyho (1973, 2010), dalšího z čelních představitelů společenských věd, investice do fixního kapitálu v rámci sekundárního oběhu kapitálu, tj. do nemovitostí a stavebnictví, kterými kapitalismus uměle a dočasně řeší vlastní systémovou krizi. Kapitál se pohybuje stále rychleji a rychleji, překonává prostorové bariéry a dochází k časoprostorové kompresi, v rámci níž je produkce nových geografií a míst redefinujících prostorové vztahy základním aspektem jeho reprodukce (např. proces suburbanizace či gentrifikace). K podobnému závěru o důležitosti prostoru dospívá i známý sociolog Manuel Castells (1977), jakkoli má tendenci se kriticky vymezovat vůči svému učiteli Lefebvrovi a jeho údajnému „prostorovému fetišismu“ (srov. Soja 1989). Přichází s názorem, že vztah mezi sociální strukturou a prostorovou strukturou je dialektický, a proto je prostor nezbytnou kategorií, kterou je třeba brát v úvahu při analýze soudobé kapitalistické společnosti a její sociální organizace.

V antropologii jsou tyto tendence reflektovány s určitým zpožděním a výzvy směrem k „prostorovosti kultury“ či „antropologii místa a prostoru“ se začínají objevovat explicitně až v posledním desetiletí minulého století. Primárně tyto výzvy vycházejí ze dvou velmi odlišných směrů: urbánní antropologie na straně jedné a post-koloniálních studií na straně druhé.[1] První směr, kterému se blížím a ze kterého čerpám s ohledem na téma a předmět výzkumu i ve své práci, je v současnosti reprezentovaný zejména americkou antropoložkou Sethou M. Lowovou (přehledově viz 1996b) a čerpá z tradičních teoretických a metodologických přístupů ke studiu města v antropologii a sociologii. Ty jsou obohaceny, resp. se o to programově pokouší, o makrostrukturální pohled z pozic politické ekonomie, případně i o některé koncepty a teze „post-strukturalistů“ (zejména Bourdieu 1990; Certeau 1984;

[1] Viz antologie zahrnující texty obou směrů (Low a Lawrence-Zúñiga 2003).

Foucault 1986) ve vtahu k moci a strukturaci lidského jednání a každodenní praxe. Cílem je posunout urbánní antropologii od „antropologie ve městě“ k „antropologii města“,[2] tj. vnést do tradiční etnografické mikroperspektivy přesah umožňující uvažování a teoretizování o povaze a logice urbánního prostoru jako celku.[3] Na druhou stranu antropologové vycházející z post-koloniálních studií, čerpají koncepty a teorie především z postmoderní filosofie a feminismu (Baudrillard, Deleuze a Guattari, Derrida, Spivak apod.), které rozvádějí v tématech deteritorializace, transnacionalismu, reprezentace kultur a politiky identit (viz Gupta a Ferguson 1992, 1997b).

Z uvedeného stručného nástinu, na který navazuji v kapitole třetí, lze vyvodit, že kategorie prostoru je nezbytným i aktuálním tématem sociálních věd, a to nejenom humánní geografie, ale mj. i sociální a kulturní antropologie, neboť stále platí banální fakt, že každý subjekt či objekt ke své existenci potřebuje prostor a pouze v prostoru dochází k reifikaci společenských procesů. Základní vlastností prostoru přitom je, že odděluje, neboť žádný subjekt či objekt nemůže zaujímat ve stejném čase identickou část prostoru jako subjekt či objekt jiný. Nutně tedy platí, že prostor je ze své podstaty *exkluzivní* (Harvey 2006a:339; viz též Simmel 1997:138) a jako takový je předmětem sociálních vztahů a konfliktů. A stejně tak logicky platí, že sociální vztahy a konflikty jsou předmětem prostoru. To mimo jiné znamená, že je-li prostor kolonizován lidmi, nikdy není pouhou fyzikální či matematickou veličinou, absolutním či karteziánským prostorem, ale je vždy prostorem *sociálním,* neboť sociální jednání a relace, jak bylo řečeno, jsou nutně prostorové. Řečeno proslavenou frází zmiňovaného Lefebvra: „(sociální) prostor je (sociálním) produktem“ (1991:26). Produkce prostoru je vedle prostředku jednání, myšlení a (re)produkce společnosti

[2] Rozlišení mezi „antropologií ve městě“ a „antropologií města“ přebírám z Eamese a Goodové (1977:31–33).

[3] V této souvislosti je třeba kriticky poznamenat, že snaha etablovat urbánní antropologii coby subdisciplínu antropologie evidentně ztroskotala. Nadšení ze 70. let a první poloviny 80. let minulého století, kdy vrcholila produkce učebnic a přehledových textů na toto téma, stejně tak jako snaha o vytvoření institucionálního zázemí, bylo vystřídáno stavem, kdy antropologové zkoumají různorodá témata v urbánním prostředí, aniž by se věnovali „antropologii města“ a jedná se spíše o „antropologii ve městě“. Tomu odpovídá i rozpad institucionální základy reprezentovaný praktickým zánikem časopisu Urban Anthropology, neexistence samostatných sekcí v rámci profesních organizací, ale i vystřízlivění z metodologických inovací, o kterých se předpokládalo, že budou řešit praktické obtíže spojené s etnografií ve městě, potažmo v komplexní společnosti obecně. Mám zde na mysli zejména síťovou analýzu, jejíž základy byly položeny na půdě antropologie (Mitchell 1969), ale kterou poměrně záhy ovládla sociologie a následně i přírodní vědy, aby jí označily na začátku nového tisíciletí za „novou vědu o sítích“.

rovněž i způsobem kontroly a uplatňovaní moci dominantních sociálních, politických a ekonomických sil (tamtéž). Uvedené můžeme lapidárně shrnout do zobecňující myšlenky, že prostor je sociálně konstruován (srov. např. Harvey 1996).

Sociální produkci prostoru a povahu sil, které se v ní uplatňují, si v běžném životě zpravidla neuvědomujeme, a proto prostor chápeme jako objektivně daný. Avšak často se setkáváme se situacemi, které mohou „objektivní povahu" prostoru narušovat. Děje se tak dle mého názoru ve dvou obecných případech: buď se nacházíme v rámci cizí kultury a jsme konfrontováni s její odlišností v produkci prostoru, anebo jsme konfrontováni s narušením objektivní povahy prostoru, tj. s jeho transgresí, v rámci kultury vlastní. V prvním případě je odlišnost v lidovém pojetí zpravidla považována za méněcennost a/nebo zaostalost, v lepším případě za exotičnost dané kultury, zatímco v očích antropologa se jedná o důkaz kulturního relativismu, který může být vysvětlen z hlediska různých teoretických přístupů, např. kulturního materialismu na straně jedné či symbolické antropologie na straně druhé.

V druhém případě jde o transgresi[4] dominantního prostorového, sociálního a kulturního řádu, jehož jsme součástí. Zdroj této transgrese v podobě určitého jednání může být v závislosti na kontextu označen za deviaci a ten, kdo je jejím činitelem, za devianta. Příkladem těch, kteří se dopouštějí transgrese veřejného prostoru a potažmo i deviace z podstaty vlastního sociálního statusu, resp. z logiky produkce prostoru v moderní komplexní společnosti, jak se pokusím ukázat, jsou osoby bez domova. Jejich geografie a sociální kontrola je předmětem této dizertační práce.

Bezdomovectví[5] je sociální jev, kterému je, vyjma chicagské sociologické školy a jejích následovníků (Anderson 1940, viz 1998; Bogue 1963; Sutherland a Locke 1936), výrazněji věnována pozornost v sociálních vědách (zejména v USA) až od 80. let 20. století, a to prakticky na základě nastolení tohoto tématu politickou

[4] Termín transgrese zde používám spíše v jeho obecném významu, než tak, jak je traktován v moderní filosofii např. G. Bataillem (2001). Rozumím jím překročení hranic akceptovatelného, které může a nemusí být označeno s ohledem na svůj kontext jako deviantní, potažmo i kriminální. Dle míry obecnosti můžeme sestupně dané termíny seřadit takto: transgrese, deviace, kriminalita.

[5] V českém jazyce je možný jak tvar *bezdomovství,* tak *bezdomovectví*, s tím, že první je odvozen od předložkového spojení *bez domova* a druhý od podstatného jména *bezdomovec*. S ohledem na skutečnost, že druhý výraz je dle Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (2004) v úzu daleko častější, držím se v textu tohoto tvaru. Zároveň jsem si vědom možné negativní konotace podstatného jména *bezdomovec* a i faktu, že zdaleka ne všichni takto označování jedinci se s tímto označením ztotožňují. Přesto, s poukazem na vysvětlení uvedené dále v tomto textu, tento termín v textu používám a považuji ho za vhodný pro odborné vědecké účely. Blíže viz kapitola Metodologie.

reprezentací, médii a veřejným míněním, které označovalo fenomén bezdomovectví za jeden z nejpalčivějších sociálních problémů tehdejší doby (Marcus 2006). Americký sociolog Peter H. Rossi, který svou profesionální dráhu zasvětil výzkumu bezdomovectví, v této souvislosti konstatuje, že „jestliže není záhadou, proč je v poslední dekádě [80. letech minulého století] věnováno tolik pozornosti problematice bezdomovectví v Americe, tak je určitě záhadou, proč nebylo bezdomovectví věnováno stejné pozornosti i v minulosti“ (1989:17).

V současné době je bezdomovectví zkoumáno z pohledu celé řady (nejen) společenskovědních disciplín (sociální a kulturní antropologie, humánní geografie, kriminologie, politické filosofie, politické vědy, sociologie apod.); jedná se o téma, ke kterému existuje nepřeberné množství odborných studií různorodého zaměření.[6] Nicméně se jedná o problematiku spíše interdisciplinární než multidisciplinární či transdisciplinární, tj. jde o jev, který je studován z hlediska různých disciplín, aniž by však docházelo k vytváření společného diskurzivního pole. Tomu odpovídá i fakt, že na akademické úrovni nedošlo k jeho institucionalizaci, např. v podobě partikulárního odborného periodika zaměřeného na tento sociální jev, či k založení výzkumné skupiny při některé z profesních asociací.

Na druhou stranu to neznamená, že by zájem o bezdomovectví a produkce odborných textů na toto téma polevovaly. Naopak se zdá, že v souvislosti s čím dál hlasitější kritikou neoliberální formy kapitalismu a souvisejícími periodickými ekonomickými krizemi nabývá a bude nabývat na popularitě. Sociální vědci na příkladu bezdomovectví poukazují na problematiku kriminalizace chudoby, sociální kontroly veřejného prostoru a jeho privatizaci či obecně na sociální nespravedlnost (např. Amster 2004, 2008; Blomley 2009; Gowan 2010; Hagan a McCarthy 1998; Mitchell 2003; Smith 1994; Waldron 1991). Zároveň s tím, pod vlivem strukturačních teorií Pierra Bourdieuho či Anthony Giddense, teorie moci Michaela Foucaulta a nové vlny marxismu, šířící se zejména z kulturní geografie a politické filozofie, dochází i k posunu chápání bezdomovectví jako takového. Zatímco dříve převažovalo pojetí bezdomovectví jakožto sociálně patologického jevu s individuálními příčinami, případně docházelo k jeho medikalizaci (kriticky viz Mathieu 1993), recentní zahraniční akademická produkce nahlíží na tento jev převážně jako na důsledek

[6] Jejich částečný přehled do 90. let minulého století podává např. (Shlay a Rossi 1992).

makrostrukturních faktorů či aktu symbolického násilí páchaného na marginalizovaných skupinách obyvatel (např. Arnold 2004; Bourgois a Schonberg 2009; Desjarlais 1997; Rosenthal 1993; Wagner 1997; Wright 1997) apod..

Poněkud odlišná situace ve výzkumu bezdomovectví panuje z historických důvodů v tuzemském prostředí. Před rokem 1989 bezdomovectví nebylo, ba ani nemohlo být studováno, neboť *de iure* neexistovalo a jakékoli jeho projevy v podobě nezaměstnanosti či nezdržování se na adrese trvalého bydliště byly tvrdě kriminalizovány jako příživnictví na základě paragrafu 203 trestního zákona (Česká republika 1961:104). Avšak ani dnes, jakkoli je bezdomovectví aktuálním a běžně vídaným jevem, se situace výrazně nezměnila a textů, které by se zaobíraly bezdomovectvím, je překvapivě málo. Vedle studií zaměřených na zdravotní stav osob bez domova (Barták 2005, 2005), je dostupný větší počet prací vycházejících z rigidního sociálně-patologického diskursu sociální práce (Baláš 2010; Hradecký a Hradecká 1996; Hradecký 2006; Hradecký et al. 2007; Marek, Strnad, a Hotovcová 2012; Průdková 2008; Prudký a Šmídová 2010) nebo české verze „kriminologie“ (Štechová, Luptáková, a Kopoldová 2008; Štechová 2009), které nereflektují klasické ani současné teoretické přístupy v sociálních vědách, neopírají se o relevantní odbornou literaturu a jejich metodologie je neprůkazná nebo absentuje zcela. Vedle nich se v poslední době začínají objevovat i první vlaštovky badatelů, které jsou založeny na vlastním terénním výzkumu a pokoušejí se více či méně úspěšně o alternativní pohled na studovanou problematiku (Hejnal 2011; Holpuch 2011; Toušek a Strohsová 2010; Toušek 2009b; Vašát 2012a, 2012b).

Z uvedených důvodů se v práci opírám ve vztahu k bezdomovectví zejména o zahraniční studie, z nichž jsem některé výše citoval. Avšak činím tak s vědomím toho, že koncepty a závěry v nich uvedené jsou formulovány na základě odlišné zkušenosti ve výrazně rozdílném sociálním, kulturním a politickém prostředí. Proto je třeba s nimi v tuzemském kontextu zacházet velmi kriticky a reflektovat jejich omezenou přenositelnost a analytickou užitečnost. To platí např. ve vztahu k tématu kriminalizace bezdomovectví, které je - s ohledem na jeho bezprecedentní dekriminalizaci po roce 1989 a odlišné fungování penálního systému v České republice - třeba interpretovat na základě zahraničních publikací velmi obezřetně a uplatňovat i diachronní perspektivu.

1.2 Cíle práce

> …in order to understand the problem of exclusion in modern society, we need a cultural reading of space, what we might term an 'anthropology of space' which emphasizes the rituals of spatial organization. We need to see the sacred which is embodied in spatial boundaries. (Sibley 1995:72)

Nastíněná teoreticko-konceptuální východiska a předmět mého výzkumu vytyčují pole, ve kterém se v dizertační práci pohybuji. Toto pole je konstituováno dvěma obecnými sociálními procesy, jež jsou - jak jsem nastínil v úvodu a jak detailně ukáži dále - provázané a jejichž vzájemné působení se v extrémní síle projevuje ve vztahu k marginálním skupinám jedinců neboli outsiderům. Tím prvním procesem je sociální produkce prostoru v soudobé komplexní společnosti. Druhým je transgrese, resp. deviace, a způsoby sociální kontroly, které deviaci vytvářejí. Tato dvě témata vztahuji na předmět svého výzkumu, jímž je bezdomovectví. Obrazně řečeno, jedná se o antropologii prostoru a antropologii deviace, jejichž syntézu provádím na příkladu antropologie bezdomovectví. Bezdomovectví jako předmět studia není mým samotným cílem, ale spíše prostředkem či nástrojem, díky němuž mohu sledovat obecné sociální procesy v jejich intenzivní a partikulární podobě, což mi usnadňuje lépe jim porozumět. V obecné rovině si kladu za úkol analyzovat vztah mezi produkcí prostoru a deviací, který ústí v marginalizaci. Pohybuji se tedy na rozmezí tří disciplín - humánní (kulturní) geografie, (kulturní) kriminologie a urbánní antropologie, které ovšem, jak je vidět na základě citované literatury, sdílejí ve vztahu k výzkumu soudobých komplexních společností společné zájmy, teorie, koncepty, ale i metodologii.

Konkrétněji a popisně: cílem této dizertační práce je na základě několikaletého terénního výzkumu v Plzni, provedeného za použití širokého spektra výzkumných postupů (viz následující část), analyzovat produkci prostoru ve vztahu *ke* zkoumané (sub)populaci bezdomovců. Tato produkce v sobě zahrnuje jak dominantní reprezentace prostoru a strategie sociální kontroly, které tuto populaci vytvářejí jako deviantní, tak prostorové praktiky uplatňované touto populací, jež jsou za deviantní označovány. Vedle úlohy veřejného prostoru v souvislosti s bezdomovectvím a sociální kontrolou se zaměřuji i na roli tzv. reziduálních prostorů, do kterých jsou bezdomovci vytlačováni, a na vybrané aspekty sociální praxe, které s prostorovostí a transgresí souvisejí. K podpoře argumentace a vyvození obecných závěrů týkajících

se produkce (veřejného) prostoru a jeho kontroly v kontextu České republiky využívám v dizertační práci krátké odbočky do malého města Rotava. Tato odbočka ilustruje a na základě odlišné a specifické případové studie dokládá obecnou povahu jevů, které se snažím popsat, analyticky je uchopit a porozumět jim.

1.3 Struktura práce

Práce je rozdělena kromě úvodu a závěru do pěti hlavních částí. V kapitole Metodologie se zabývám aspekty terénního výzkumu v komplexní urbánní společnosti, abych následně vymezil a definoval zkoumanou populaci bezdomovců v Plzni a učinil tak krok, který je nezbytný pro jakýkoli empirický výzkum v sociálních vědách. Podrobně se v této kapitole věnuji průběhu a způsobu vytváření dat, včetně jejich analýzy, které jsem pro účely této dizertační práce získal a ze kterých vycházím. Tuto část textu doplňují příslušné přílohy, jejichž smyslem je podat podrobnější informace o charakteru realizovaného terénního výzkumu.

V kapitole třetí rozvíjím načrtnuté poznatky ve vztahu k sociální produkci prostoru z úvodní části práce. Dávám je krátce do souvislosti s antropologickým myšlením a následně stručně představuji teorii Henriho Lefebvra, z níž v textu primárně vycházím a která tvoří jeho ideové pozadí. Kapitolu uzavírá analytická typologie kategorií veřejného a soukromého prostoru. Tyto dvě kategorie považuji za zásadní ve vztahu ke každodenní praxi bezdomovců a jejich postavení ve společnosti.

Čtvrtá, stěžejní kapitola je věnována antropologii a geografii bezdomovectví, čímž rozumím analýzu prostorové struktury a prostorových praktik bezdomovců. Dílčí členění této kapitoly respektuje rozdělení prostoru dle zmiňovaných kategorií veřejného a soukromého, doplněné o koncept reziduálního prostoru. Tento partikulární analytický typ prostoru považuji ve vztahu k bezdomovectví za podstatný a mým cílem je mimo jiné prokázat jeho užitečnost. Největší pozornost nicméně věnuji otázce veřejného prostoru. Nejdříve rozebírám v teoretické rovině jeho povahu v moderní společnosti a poté v etnografické perspektivě popisuji vybrané praktiky bezdomovců v tomto prostředí.

Téma veřejného prostoru rozvádím i v páté kapitole, přičemž se zaměřuji specificky na problematiku sociální kontroly ve vztahu k marginálním skupinám obyvatel. Vycházím zde nejen ze znalostí zkoumané populace bezdomovců v Plzni,

ale též z případové studie města Rotava, ve kterém se odehrála bezprecedentní anihilace veřejného prostoru v České republice s úmyslem vytlačit z něho tamní populaci Romů. Dílčí poznatky pramenící z těchto dvou příkladů strategií kontroly veřejného prostoru dávám do souvislosti s přístupy současné (administrativní) kriminologie.

Šestá kapitola představuje syntézu tří hlavních témat tvořící pomyslné mantinely mé dizertační práce. Těmi jsou produkce prostoru, bezdomovectví a sociální kontrola, resp. transgrese a deviace. Cílem této kapitoly je poukázat na fakt, že kulturní fenomény nelze studovat bez vztahu k prostoru v jeho symbolické, sociální i materiální totalitě, což platí zejména pro bezdomovectví, které je definováno specifickou prostorovostí strukturující každodenní jednání jeho aktérů.

2 METODOLOGIE

2.1 Etnografie v urbánním prostředí komplexní společnosti[7]

> Anthropology, the science of man, has been mainly concerned up to the present with the study of primitive people. But civilized man is quite as interesting an object of investigation, and at the same time his life is more open to observation and study. Urban life and culture are more varied, subtle, and complicated, but the fundamental motives are in both instances the same. (Park 1925:3)

Sociální antropologie stojí jako každá empirická věda na provázaném vztahu mezi teorií a metodologií. Díky metodologickému arzenálu antropologové *vytváří data*,[8] která v rámci analýzy interpretují skrze již existující koncepty a teorie, resp. na jejichž základě formulují koncepty a teorie nové. Takto naznačený lineární vztah je však spíše hypotetický, jakkoli to často metodologické učebnice zamlčují, neboť v rámci výzkumu reálně dochází k neustálému křížení mezi dedukcí a indukcí, teorií a daty, jejich vytvářením a teoretickou interpretací. Thomas H. Eriksen (2008:44–45) s odkazem na Godfreyho Lienhardta (1985) přirovnává vztah mezi teorií a empirií v sociální antropologii k dušené směsi králíka a slona, kdy k uvaření této směsi je zapotřebí jeden slon *etnografie* a jeden králík teorie, přičemž vtip je v tom, aby výsledný pokrm chutnal po králíkovi.

Specifický metodologický přístup v podobě dlouhodobého *terénního výzkumu* za využití primární metody *zúčastněného pozorování* (souhrnně v anglosaské tradici *etnografie*) je tradičně chápán jako to, co odlišuje antropologii od ostatních sociálně-vědních disciplín. V duchu této tradice lze s notnou dávkou jízlivé nadsázky říci, že zatímco sociolog *měří* od svého pracovního stolu abstraktní souvislosti mezi *kvantitativními daty* (trochu nepatřičně též nazývanými „tvrdá data“), jejichž „sběr“ sám neprováděl, a vytváří závěry o lidech či sociálních jevech, které nikdy neviděl či nezažil, antropolog resp. *etnograf* provádí převážně *interpretace kvalitativních dat* (velmi nepatřičně též nazývaných „měkká data“) o lidech, se kterými byl dlouhodobě

[7] Tato část textu je založena na (Toušek 2012).

[8] *Vytváření dat* je bezesporu vhodnější obrat než častěji používaný *sběr dat*. Data, alespoň v antropologii, nerostou na stromech, aby mohla být sbírána, ale je to výzkumník, jeho teoretické pozadí, subjektivní názory a postoje, zvolený metodologický přístup a vzájemný vztah mezi zkoumaným subjektem/objektem, co data *vytváří* (srov. Bernard et al. 1986:383).

v přímé a blízké interakci, a jevech, které sám zažil či se stal jejich svědkem. Tolik k rozdílu mezi abstraktní empirií a etnografií.

Ačkoli je dlouhodobý stacionární terénní výzkum od dob Bronislawa Malinowského dodnes považován za základní kámen antropologického výzkumu, rozuměj *etnografie*, v kontextu studia moderních (komplexních) společností, ke kterým antropologové obrací pozornost ve vzrůstající míře od druhé poloviny minulého století (pominu-li antropology působící v rámci chicagské školy), se stává spíše ideálem než normativem. S rozvojem antropologie komplexních společností a urbánní antropologie v rámci tzv. manchesterské školy došlo k výrazným metodologickým (a samozřejmě i teoretickým) změnám v etnografii a jejím pojetí. Místo ročních či delších pobytů v terénu jsou připouštěny krátkodobé opakované pobyty, místo cizích kultur jsou zkoumány kultury vlastní, baterie technik vytváření dat je rozšiřována o sofistikované přístupy (např. analýza sociálních sítí či analýza kulturních domén) a výzkumný rámec podléhá vyšší míře strukturace za účelem zvýšení efektivity a intenzity vytváření dat. Tyto tendence v inovaci tradiční metodologie antropologického výzkumu se samozřejmě nutně projevují i v této práci, která aspiruje na to být příspěvkem k etnografii urbánní společnosti.

Vedle nutnosti odlišného metodologického postupu oproti terénnímu výzkumu v méně komplexních společnostech, které jsou tradičně zájmem etnografů (antropologů), přináší výzkum moderní urbánní společnosti i další specifika. Mezi ně může patřit nejen splynutí zkoumané kultury s tou vlastní, ale i lokace výzkumu s místem života výzkumníka, jak je tomu i v případě mého výzkumu, který jsem realizoval v Plzni.[9] Tato skutečnost způsobuje určité praktické, epistemologické i morální problémy a konflikty. Mezi ty praktické s možnými epistemologickými přesahy patří střídání, resp. konflikt sociálních rolí, kdy výzkumník ve stejném čase a prostoru zastává roli výzkumníka participanta, ale zároveň i roli pedagoga či souseda, jak se mi několikrát při pobytu v terénu přihodilo.

[9] Lokalitu mého výzkumu neanonymizuji, protože to považuji za neproveditelné, ale i zbytečné. Dostatečnou ochranu mých informátorů a respondentů spatřuji v anonymizaci jejich jmen a některých dalších atributů (místo nocování apod.). Naopak v případě neuvedení místa výzkumu by se dle mého názoru ztrácel kontext, který považuji za nezbytný. K problematice splynutí místa bydliště s místem výzkumu ve vztahu k populaci bezdomovců srov. (Bourgois a Schonberg 2009).

Tento aspekt mého výzkumu způsoboval, že jsem z důvodu studu či morálních zábran zpravidla omezoval míru participace na aktivitách, které by mohly být v určitý čas a na určitém (veřejném) místě považovány sociálním okolí za nepatřičné. Porovnám-li svou vlastní zkušenost s výzkumem cizí kultury v jejím vlastním a relativně izolovaném prostředí (romská osada), byl jsem v případě výzkumu bezdomovectví vystaven častému tlaku sociální struktury, resp. normám majoritní společnosti. Tento tlak, který mi byl někdy tak nepříjemný, až omezoval intenzitu prováděného terénního výzkumu, opadal ve chvílích, kdy se sociální interakce neodehrávala ve veřejném prostoru nebo čas a konkrétní události, např. kulturní akce, měnily sociální kontext, resp. sociální normy. S uvedeným souvisí i ztráta autonomní sféry vlastního profesního a soukromého života, do které se výzkumník může uchýlit poté, co opustí výzkumný terén. V případě výzkumu v místě vlastního bydliště je jednoduše ten, kdo ho provádí, v terénu víceméně neustále a v roli výzkumníka se může ocitat zcela neočekávaně; ne vždy to musí být vhodné, ne vždy mu to musí být příjemné.

Dalším specifikem mého výzkumu bylo, že důvodem jeho zahájení nebyl osobní zájem o dané téma, ale poptávka ze strany Magistrátu města Plzně, pro který jsem realizoval aplikovaný projekt na téma bezdomovectví. Hranice mezi praktickým řešením problému na jedné straně a rozvojem poznání na straně druhé je však v antropologii, stejně jako v jiných vědách včetně těch „přírodních“, velmi neostrá a je třeba si uvědomit, jak upozorňují některé kritické hlasy (např. Asad 1974), že antropologie se jako vědní disciplína zrodila z potřeby praxe koloniální politiky. Jak říká klasik, „každá věda […], jejímž objektem jsou lidské kulturní instance a kulturní procesy, historicky vycházela nejprve z praktických hledisek“ (Weber 1998:8). V posledních dvou desetiletích je navíc vytyčená hranice mezi „ryze“ akademickou a aplikovanou antropologií záměrně překonávána a nabourávaná z pozic tzv. „angažované antropologie“ (Eriksen 2005), „veřejné antropologie“ (Borofsky 2000, 2007), „kritické veřejné aplikované antropologie“ (Bourgois and Schonberg 2009) či „militantní antropologie“ (Scheper-Hughes 1995). Dle zástupců těchto přístupů, kteří volají po politické a morální angažovanosti ve prospěch studovaných populací, nemůže antropologie „na počátku 21. století fyzicky, morálně či emocionálně uniknout strádání v životě těch, které […] zkoumá“ (Bourgois and Schonberg 2009:320), neboť „kulturní relativismus, chápaný jako morální relativismus, není už

nadále přiměřený pro svět, ve kterém žijeme“, a jako antropologové a morální lidé máme povinnost aktivně zasáhnout v případě nespravedlnosti a utrpení, jsme-li jejich svědky (Scheper-Hughes 1995:410). Jednoduše řečeno, v kontextu těchto přístupů je a musí být antropologie z etických důvodů vždy antropologií aplikovanou. V opačném případě je pouhým a zavrženíhodným intelektuálním voyeurismem.

2.2 Problematika vymezení a definice zkoumané populace

> The first step of the sociologist ought to be to define the things he treats… A theory, indeed, can be checked only if we know how to recognize the facts of which it is intended to give an account. (Durkheim 1982:74)

> Despite our desperate, eternal attempt to separate, contain, and mend, categories always leak. (Minh-Ha 2009:94)

Vymezení zkoumané populace, tj. otázka, kdo je zkoumán, je nezbytným krokem v každém sociálně vědním výzkumu, byť v „tradiční“ etnografii krokem opomíjeným, neb zpravidla automaticky a na první pohled „přirozeně“ vyplývá z dané situace a zkoumaná populace tvoří v očích výzkumníka zdánlivě „přirozeně“ a „objektivně“ ohraničený celek. Naopak v případě výzkumu subpopulace v komplexní společnosti, navíc v urbánním prostředí, se může jednat o krok poměrně obtížný. Ať tak či onak, vymezení studované populace je vždy *arbitrárním* krokem, jakkoli se její hranice můžou zdát sebevíce „přirozené“. Je to výzkumník, který vybírá kritéria, na základě nichž jsou tyto hranice vytyčeny, ač třeba respektuje kritéria aktérská na základě sebeidentifikace. Jinými slovy, zkoumaná populace je vždy implicitně či explicitně vymezena na základě vybraných charakteristik, které jsou pro lidi v rámci této skupiny (implicitně či explicitně) chápány jako společné (srov. LeCompte a Schensul 1999:110; 115–118). Dochází tak k vytvoření analytické kategorie, která však nutně a logicky vychází ze sociální reality.

Nejběžnějším kritériem v antropologii jsou hranice prostorové a/nebo hranice vytyčené na základě sdílené či připsané identity. Tou může být etnicita, národnost, kmenová příslušnost atp. Tyto hranice jsou zpravidla chápány staticky i jako hranice kulturní a mají tendenci se jevit jako hranice „přirozené“ a „objektivní“. Zkoumanou populací jsou např. všichni obyvatelé ostrova Tikopia (Firth 1936) nebo Češi a Slováci z Vojvodova, krajanské obce v Bulharsku (Jakoubek 2010). „Přirozeně“ ohraničené populace mají ze své podstaty jednu obrovskou výhodu, pominu-li ryze

praktické výhody spojené s pobytem v terénu a upřímně řečeno i snazším vytvářením etnografických dat, a to tu, že u nich odpadá problém s identifikací jejich členů. Buď je není třeba vydělovat v rámci širší populace, protože prostor výzkumu se zcela kryje se zkoumanou populací (Tikopia), nebo jsou jejich sdílené charakteristiky natolik zjevné, např. mluví česky, že jejich prizmatem s ostatními populacemi nesplývají.

V mnoha případech je ovšem konstrukce hranic a potažmo i identifikace členů populace mnohem obtížnější. To platí bezesporu pro cílovou skupinu této práce, kterou je populace osob bez domova v Plzni, resp. její část. Zkoumáme-li tuto skupinu v urbánním prostředí moderní společnosti, žádné „přirozené“ hranice k dispozici nemáme. Tato populace nesdílí žádnou společnou identitu (jak ukazují má data získaná z dotazníkového šetření i kvalitativních rozhovorů), společné území či jazyk a je velmi heterogenní. Lze samozřejmě namítnout, že jejich sdílenou charakteristikou je neexistence vlastního domova. Avšak zde je jádro problému, neboť kategorie domova se definici použitelné pro badatelské účely a praktické použití vzpírá, neboť nelze normativně říci, jaká kritéria domov obecně má (srov. Blunt a Dowling 2006), což lze shrnou shrnout slavnou Tuanovou (1977:3) parafrází z *Čaroděje ze země Oz*: „There is no place like home“. Z tohoto důvodu, jak potvrzují i Shlay a Rossi (1992) na základě analýzy studií o bezdomovectví v USA, je implicitně či explicitně populace bezdomovců obyčejně vymezena a chápana dle způsobů *bydlení*, resp. ne-bydlení,[10] nikoli dle toho, zda daná osoba má či nemá domov; domov totiž není pouze kategorií místa jakožto určitého sociálního prostoru, na rozdíl o bydlení, ale je i místem subjektivně emocionálním, jehož význam a lokace se mění dle kontextu a reference aktéra.

Při použití kategorie *bydlení* k vymezení zkoumané populace bezdomovců se tato populace bude nutně lišit dle toho, jakou (normativní) definici bydlení pro účely konkrétního výzkumu přijmeme. Můžeme například zkoumat pouze ty osoby, které nemají žádné bydlení, jsou bez střechy nad hlavou a spí tzv. na ulici, nebo do výzkumu můžeme zahrnout i klienty azylových domů, kteří nemají přístup k bydlení, které je chápáno jako standardní apod. V případě svého výzkumu jsem v první fázi, jež vyplývala z aplikovaného projektu řešeného pro Magistrát města Plzně, vymezil

[10] Viz samotná etymologie slova *domov*, s. 42.

zkoumanou populaci velmi široce a zahrnul jsem do ní osoby rozdělené do tří kategorií dle způsobu bydlení: (i) osoby bydlící v azylových domech pro lidi bez domova, (ii) osoby nocující v noclehárně a (iii) osoby nocující tzv. na ulici (včetně nelegálně obydlených nemovitostí a obsazených pozemků apod.). Tyto kategorie, inspirované *Evropskou typologií bezdomovství a vyloučení z bydlení* (FEANTSA b.r.), se zpětně ukázaly jako užitečné a reflektující sociální realitu, neboť z hlediska sociodemografických dat, která jsem získal ze dvou provedených sčítání osob bez domova v Plzni (viz dále), se jednalo o zcela odlišné populace, kterým odpovídala i odlišná sociální a samozřejmě i prostorová praxe. V další fázi výzkumu jsem se primárně zaměřil na třetí uvedenou kategorii, ze které se postupem času díky navazování kontaktů a získávání informátorů vyrýsovala širší skupina osob žijících převážně „na ulici“, sdílejících sociálně a ekonomicky stejné teritorium ve veřejném prostoru, avšak uplatňujících více či méně různé strategie ne-bydlení. Tento text tak pojedná *převážně* o subpopulaci osob bez domova, která nevyužívá sociálních služeb v podobě ubytování v azylových domech či v noclehárně.

Nastíněný problém vymezení a zkoumání určité populace, ze které tak chtě nechtě vytváříme abstrakcí v teoretické rovině skupinu, je samozřejmě daleko širší a zahrnuje v sobě i otázku její reprezentace, a to nejen v analytické rovině, ale i rovině etické. Někteří z mých respondentů a informátorů se vůči připsané identitě „bezdomovců“ jakožto lidové kategorii, která je více či méně chápaná jako pejorativní, striktně vymezují a dávají přednost identitě „punkerů“ nebo „squatterů“ (a to např. i ti, kteří žijí v pronajaté garáži) apod. Nicméně s ohledem na zaměření tohoto textu zde problematičnost pojmu bezdomovectví dále nerozebírám a jen konstatuji, že ji považuji v její analytické podobě i přes uvedené nevýhody za nezbytnou, neboť jejím základem, jak jsem poukázal, je specifická pozice aktérů v prostoru, který je objektivní strukturou podílející se na utváření jejich sociálního jednání a postavení v rámci společnosti. Odmítnutím této kategorie v analytické rovině by došlo k popření možnosti analyzovat způsoby toho, jak je konstruována v lidovém významu, a rovněž k popření specifické prostorovosti cílové skupiny, jež je v daném případě podstatou studovaného jevu. Jednoduše řečeno zastávám názor, že nelze z epistemologických důvodů odmítnout kategorii bezdomovectví, přestože je eticky a analyticky problematická, pokud tato kategorie utváří sociální praxi a nabývá

v prostoru objektivní povahy. Nelze se tvářit, že neexistuje, ale je třeba ji kriticky reflektovat.

S ohledem na to je nutné upozornit, že hovořím-li v tomto textu o bezdomovcích v analytickém smyslu, mám tím na mysli osoby, jejichž pozice v rámci prostorové, potažmo sociální struktury je specifická v tom, že běžně nemají vlastní soukromý prostor, který by si mohly z pohledu společenského systému legálně a sociálně nárokovat a který neplní všechny funkce spojené s bydlením považovaným v dané společnosti za standardní. Podobně je tomu se souslovím *lidé* či *osoby bez domova*, jehož používám čistě ze stylistických důvodů. Na druhou stranu se ovšem pochopitelně nemůžu vyhnout tomu, abych v textu nepoužíval výraz *bezdomovec* a jeho ekvivalenty coby lidový termín, jehož význam může mírně variovat dle sociálního kontextu, resp. dle toho, kdo jej používá. Domnívám se, že distinkce mezi analytickým a lidovým pojmem bude v textu na základě souvislostí natolik zřetelná, že ji není třeba nijak zvýrazňovat, například uzávorkováním prvého nebo druhého.

2.3 Povaha dat a postupy jejich vytváření

> [I]t is good for the ethnographer sometimes to put a side camera, note book and pencil, and to join in himself in what is going on. He can take part m the natives games, he can follow them on their visits and walks, sit down and listen and share in their conversations. (Malinowski 1922:21)

> Research is a craft. I'm not talking analogy here. Research isn't like a craft. It is a craft. (Bernard 2006:1)

Sociální (kulturní) antropologie jako empirická věda pracuje převážně s primárními daty, tj. daty vytvořenými pro účely konkrétního výzkumu v rámci terénního výzkum, který je definičním znakem této disciplíny. Nicméně žádný antropologický výzkum, obzvláště ten prováděný v komplexní společnosti, se neobejde ani bez sekundárních dat. Tak jsou zvykově označována data vytvořená pro jiné účely než pro samotný výzkum. Nejinak je tomu i v této práci, v níž vycházím z velmi různorodých zdrojů dat, která jsem vytvářel, shromažďoval a analyzoval od března roku 2009. Opírám se o primární data získaná pomocí polostrukturovaných rozhovorů, zúčastněného i nezúčastněného pozorování, ale i dotazníkového šetření uplatněného v rámci sčítání populace bezdomovců v Plzni, které jsem provedl v roce 2009 a zopakoval v roce následujícím. Tato vlastní data dále doplňuji o sekundární data v podobě mediálních

zpráv z celostátního i regionálního tisku, rozhlasu a televizních stanic, které se týkaly zkoumané populace a lokace výzkumu od roku 2007 do září roku 2012,[11] o údaje z koncepčních dokumentů a vyhlášek města Plzně, policejních statistik a reportů, dokumentů neziskových organizací apod.

Kromě kritéria „původu" existují i další kritéria, dle nichž jsou data v sociálně vědním výzkumu kategorizována. Nejčastěji se lze setkat s poněkud zavádějící dichotomií *kvantitativní* („tvrdá") *data* versus *kvalitativní* („měkká") *data*, která má odpovídat dichotomii *kvantitativní* versus *kvalitativní* výzkum. Za tvrdá data jsou považována data v podobě čísel, přesněji data, která lze na čísla převést a měřit je. Naopak za kvalitativní data můžeme považovat prakticky cokoli, co má význam. Kvalitativními daty jsou zvuky, slova, věty, stejně jako fotografie nebo film, zkrátka jakýkoli znak nebo systém znaků, a tedy i čísla. Stručně řečeno, každý kvantitativní výzkum je i výzkumem kvalitativním, protože žádná kvantifikace, žádná operacionalizace, žádné indikátory a kódování proměnných se neobejdou bez kvalitativních soudů. To znamená, že kvantitativní data jsou vždy i daty kvalitativními, kdežto opačně tomu tak nutně není.

Pokud pominu tento problematický aspekt uvedené dichotomie a přidržím se její aplikace, pak jsem pro účely této práce použil jak kvantitativní, tak i kvalitativní metody a vytvářel jsem jak data kvalitativní, tak data kvantitativní. Za kvantitativní lze označit údaje ze zmiňovaných dvou sčítání populace bezdomovců v Plzni, při kterých byl aplikován dotazník (viz příloha č. 2) zjišťující základní sociodemografické údaje zkoumané populace, díky němuž jsem získal poměrně rozsáhlý soubor atribučních dat.[12] V roce 2009 byly takto získány údaje od 172 osob spadajících do výše uvedeného širšího vymezení zkoumané populace a v roce 2010 od 207 respondentů. Tato data nicméně tvoří spíše pozadí, z něhož čerpám své znalosti zkoumané populace bezdomovců v Plzni jako celku a které mi umožnilo poznat její prostorovou distribuci a sociální a demografickou diferenciaci. Ve své práci výsledky těchto

[11] Za toto období jsem získal zhruba 1500 mediálních zpráv z databáze Anopress obsahujících zvolená klíčová slova (bezdomovec, bezdomovectví, Plzeň), resp. jejich kombinaci. Nicméně podstatná část získaného korpusu obsahovala články nerelevantní nebo duplicitní.

[12] Atribučními daty rozumím individuální charakteristiky sledovaných případů (respondentů), například v podobě věku, vzdělání, forem subsistence apod. Atribuční data jsou vytvářena jak v kvalitativním výzkumu, tak zejména v kvantitativním šetření, kde jsou charakteristiky jednotek analýzy chápány jako proměnné, u kterých lze měřit absolutní a relativní četnost, resp. jejich distribuci v sledované populaci atd.

šetření využívám tedy spíše okrajově, přičemž jsem se je pokusil částečně shrnout jinde (Toušek a Strohsová 2010). Tyto i další zdroje dat spolu s metodologickými aspekty svého výzkumu dále podrobněji rozvíjím v příslušných přílohách.

Vedle dotazníkového šetření k získání atribučních dat jsem v rámci výzkumu zkoumané populace využíval i specifickou techniku vytváření relačních dat v podobě tzv. generátoru jmen, který je běžným nástrojem používaným při analýze sociálních sítí (Marin a Hampton 2007).[13] Tuto techniku, spočívající v sérii strukturovaných otázek zaměřených na generování sociálních kontaktů dotazované osoby, jsem aplikoval na závěrech některých polostrukturovaných rozhovorů. Při metodologické triangulaci[14] takto vytvořených dat v podobě jejich srovnání s daty získanými na základě předchozích rozhovorů se nicméně projevila jejich problematická ekologická validita. Ta na rozdíl od externí či interní validity nevypovídá o platnosti výsledků určitého měření jako takového, ale o tom, zda jsou tyto výsledky platné i vně měření, tj. v reálném životě (Jupp 2006:238). Jinými slovy, zda výsledky odpovídají tomu, jaká je běžná skutečnost. Její zpochybnění mě přimělo k tomu, že jsem od původního záměru systematické analýzy egocentrických sociálních sítí zkoumaných aktérů prostřednictvím strukturovaného přístupu upustil (Toušek 2009b), v důsledku čehož jsem také změnil hlavní tematickou orientaci své práce.

Hlavním pramenem dat, o který opírám znalost zkoumaného terénu a vlastní argumentaci, jsou kvalitativní data z rozhovorů a pozorování cílové skupiny mého výzkumu. Celkově jsem shromáždil 60 rozhovorů s 59 aktéry.[15] Z nich jsem sám realizoval 29, zbytek provedli pod mým vedením a na základě mnou vytvořeného výzkumného rámce kolegové z řad studentů v rámci projektů, které jsem řešil.[16] Dále jsem provedl rozhovory s pěti expertními respondenty a stejný počet provedli i ostatní

[13] Relační data se liší od atribučních dat především v tom, že nejsou a nemohou být redukována na individuální vlastnosti jednotek analýzy, ale jsou vždy vyjádřením vztahů mezi těmito jednotkami (Scott 2000:3). Jedná se o vazby, spojení či kontakty mezi aktéry (nebo jinými jednotkami analýzy), které nejsou vlastnictvím žádného z aktérů, ale jsou hodnotou, která vyplývá z jejich vzájemného vztahu, jakkoli se nutně nemusí jednat o vztah reciproční.

[14] Triangulací je v kvalitativním výzkumu myšlena kombinace, resp. střídání různých metod vytváření dat nebo různých zdrojů dat za účelem zvýšení validity zjištění. Vedle triangulace metod a zdrojů dat je někdy též zmiňována triangulace teorie nebo triangulace výzkumníků apod. (viz Denzin 2009).

[15] Jeden rozhovor probíhal s párem respondentů (Renata a Štěpán) a se dvěma informátory (Radek a Alf) jsem dělal rozhovory dva.

[16] Konkrétně se jednalo o projekt *Analýza situace „bezdomovců" v Plzni včetně identifikace jejich počtu*, realizovaného v roce 2009 pro Magistrát města Plzně a dále o grantový projekt *Sociální sítě a strategie bezdomovců v urbánním prostoru* (SGS 2010-023), řešený v roce 2010.

výzkumníci v rámci projektů, které jsem měl možnost realizovat. Ze všech rozhovorů vyjma dvou byly provedeny audio záznamy a následné přepisy, které čítají úhrnem téměř 1400 stran textu. Otázky v rámci všech polostrukturovaných interview, přesněji řečeno *zaměřovaných* interview (Merton, Lowenthal, a Kendall 1990), byly kladeny na základě mnou vyhotovené osnovy rozhovoru (viz příloha č. 4), jež obsahovala otevřené přímé a nepřímé otázky za účelem získání atribučních a převážně kulturních dat. Ta nejsou - stejně jako relační data - individuální charakteristikou konkrétního aktéra, ale jedná se o „systém mentálních konstrukcí používaný lidmi k interpretaci sama sebe a světa okolo nich a [systém] chování, který je izomorfní s těmito systémy významů“ (Handwerker a Borgatti 1998:550). Obecněji a možná i srozumitelněji si dovolím vymezit kulturní data jako interpretace sociálního jednání a významů, které jsou více či méně sdílené v rámci kulturního systému, který studujeme.

Tato kvalitativní technika byla v mém případě použita primárně jako forma „vstupního“ rozhovoru s *informátory* (spíš než s *respondenty*),[17] na níž jsem navazoval nestrukturovanými a neformálními přístupy k vytváření dat v rámci opakované interakce. Nicméně některé respondenty, se kterými jsem takto zamýšlený rozhovor za účelem získání základních a komparovatelných dat provedl, se mi už nepodařilo dále kontaktovat a nalézt (např. Ejzi, Štěpán). Naopak s některými informátory, se kterými jsem následně přicházel shodou okolností, resp. shodou prostorových trajektorií do častého kontaktu, jsem „vstupní“ interview neprovedl, a to zejména v pokročilé době výzkumu, kdy při analýze takto získaných dat docházelo k saturaci a polostrukturované rozhovory vyjma individuálních atribučních dat nepřinášely nové poznatky. Podrobnější informace o těchto rozhovorech se základními údaji respondentů a informátorů uvádím v příloze č. 6.

V terénu jsem dále nesystematicky prováděl zúčastněné i nezúčastněné pozorování, při kterém jsem se různou měrou neformálně dotazoval na věci, které mě zajímaly nebo které vyplývaly z aktuálního sociálního dění, případně jsem jen

[17] V celé práci se snažím důsledně rozlišovat mezi *respondenty* a *informátory*. Za respondenty označuji ty osoby, se kterými byla navázána pouze jednorázová interakce za účelem provedení rozhovoru či vyplnění dotazníku. Za informátory chápu aktéry ze zkoumané populace, se kterými jsem vstupoval v opakovanou interakci. Rozdíl mezi *respondentem* a *informátorem* je dle Bernarda (2006:149) v tom, že zatímco *respondent* odpovídá na přímé otázky, *informátor* říká *etnografovi* to, co si myslí, že by měl o zkoumané kultuře vědět.

pasivně sledoval a poslouchal, co dělají a říkají ostatní. Toto pozorování probíhalo v podobě krátkodobých (do jedné hodiny) či dlouhodobějších (několik hodin) návštěv aktuálního stanoviště zkoumaných aktérů ve veřejném prostoru, a to jak ve dne, tak večer. Takto jsem navštěvoval lokality zejména v centru města, v omezené míře i lokality na okraji města Plzně (Borský park, Skvrňany), ve kterých se soustřeďuje více či méně odlišná část sociální sítě zkoumané populace, která se však v čase poměrně rychle mění v závislosti na aktuálně tvořených klikách a vnějších okolnostech. Několikrát jsem trávil s informátory čas na kulturních akcích ve veřejném prostoru, které jsou jimi vítanou subsistenční příležitostí, šel s nimi na jídlo nebo na pivo, procházel se s nimi po městě, pozoroval je při „fárání“[18], doprovodil je při nástupu do vězení, navštěvoval v místě jejich nocležiště resp. „domova“, chodil s nimi na dřevo do lesa, několikrát jsem u nich přespal apod.

Pozorování v terénu jsem nejintenzivněji, takřka denně, prováděl od jara do konce léta roku 2010. Do dnešní doby pokračuji v pozorování méně intenzivně, převážně formou kratších zastávek, např. při cestě z práce, při kterých zjistím, co je nového, nezávazně konverzuji o tématech netýkajících se mého výzkumu apod., případně zajdu na návštěvu ke klíčovým informátorům do jejich aktuálního místa nocování. V uvedeném období intenzivnějšího působení v terénu jsem si systematicky vedl terénní deník, do kterého jsem si zapisoval přímo v programu pro analýzu kvalitativních dat chronologicky a podrobně události z terénu bezprostředně poté, co jsem přišel domu. V dnešní době do tohoto deníku povětšinou zaznamenávám jen stručně v bodech změny a nová fakta. S nejbližšími informátory používám i běžné komunikační prostředky, jako je telefon, ale i e-mail nebo Facebook.[19] Mezi neformální zdroje dat lze i zařadit písemnou korespondenci s jedním z klíčových informátorů, kterou jsem s ním vedl v době jeho výkonu trestu ve vězení.

2.4 Analýza dat

> Any researcher who wishes to become proficient at doing qualitative analysis must learn to code well and easily. The excellence of the research rests in large part on the excellence of the coding.(Strauss 1987:27)

[18] Viz slovník slangových výrazů v příloze č. 7.

[19] Dva z mých informátorů mají zřízený účet u této služby, ke které přistupují přes Internet v knihovně nebo z domova příbuzných.

Při výzkumu cílové (sub)populace bezdomovců jsem, jak bylo výše uvedeno, použil různorodé techniky vytváření *atribučních*, *relačních* i *kulturních* dat. Těmto různým technikám odpovídaly i různé způsoby jejich analýzy. Kvantitativní atribuční data získaná z dotazníkových šetření jsem podrobil v programu SPSS jednoduché jednorozměrné statistické analýze, při které jsem sledoval absolutní a relativní distribuci dílčích proměnných. Relační data jsem analyzoval za pomoci programu UCINET a aplikoval na ně základní koncepty analýzy sociálních sítí, použitelné pro měření egocentrických sítí (stupeň, hustotu, mezilehlost apod.). S ohledem na to, že se jedná o data, ze kterých v této práci čerpám spíše okrajově, nepovažuji za důležité na tomto místě jejich analýzu podrobněji rozebírat a popíši krátce pouze svůj přístup ke kvalitativní analýze sekundárních dat a atribučních a kulturních dat, vytvořených na základě provedených rozhovorů a pozorování.

Bernard a Ryan (2010:3) konstatují, že obecným cílem každé analýzy je hledání pravidelností v datech. Konkrétní přístupy, jak toho dosáhnout, jsou v kvalitativní analýze různé. Například *zakotvená teorie* (Glaser a Strauss 1967; Charmaz 2006; Strauss a Corbin 1999) klade striktní důraz na induktivní postup, při kterém jsou nová data vytvářena vždy až po analýze stávajících, a její autoři radí takto postupovat až do bodu dosažení tzv. teoretické saturace, tj. stavu, kdy nová data nepřinášejí žádné nové poznatky, resp. kódy a kategorie. V původní verzi dokonce Glaser a Strauss (c. d.) odmítají apriorní teoretické poznatky, jakkoli je takový postup z epistemologického, ale i praktického hlediska neudržitelný. Jiné, jako například kvalitativní obsahová analýza (Flick et al. 2004; Mayring 2000), resp. tematická analýza (Auerbach a Silverstein 2003; Saldana 2009) kombinují deduktivní i induktivní postup a žádná striktní omezení ve smyslu uvedeného neformulují. Nicméně společným jmenovatelem všech přístupů je *kódování dat*, které je základním krokem každé analýzy v kvalitativním výzkumu. Jedná se o proces, při kterém jsou segmentům dat přiřazovány indexy (kódy) na základě jejich významu/obsahu, od kterých je dle nalezených souvislostí a pravidelností dále abstrahováno v obecné kategorie a koncepty.

Osobně jsem se při práci s vlastními daty přiklonil spíše k druhé skupině zmiňovaných postupů, jakkoli jsem se striktně žádným z nich neřídil, jelikož jsem používal data různorodé povahy a struktury. Data v digitální podobě jsem analyzoval prostřednictvím specializovaného programu MAXQDA určeného pro CAQDAS

(*Computer Assisted Qualitative Data Analysis*), ve kterém jsem shromáždil a nadále shromažďuji nejen přepisy rozhovorů, zápisky z terénu či pořízené fotografie, ale také veškerá sekundární data a literaturu dostupnou v digitální podobě. Tento korpus textů a obrázků jsem postupně kódoval na základě jejich obsahu a vytvářel jsem vzájemně spojené segmenty dat různých velikostí. Kódy jsem přidával postupně dle potřeby a hierarchicky je členil do subkategorií, přičemž se jednalo většinou o jednoduché deskriptivní (tematické) kódy, deskriptivně zachycující obsah kódovaných segmentů. *In vivo* kódy, tj. kódy „převzaté nebo odvozené přímo z jazyka v terénu“, resp. „termíny používané samotnými aktéry v tomto terénu“ (Strauss 1987:33), které jsou typické pro zakotvenou teorii, jsem nevyužíval vůbec. Avšak vytvořil jsem si sadu volných kódů, které jsem v kombinaci s tematickými kódy využíval pro indikaci důležitých termínů a sdělení z terénu. Takto okódované segmenty dat jsem si dle aktuální potřeby zobrazoval a dále analyzoval, aniž bych však - s ohledem na jejich množství, rozsah, ale i počet kódů, které jsem si během poměrně dlouhé doby vytvořil - postupoval systematickým způsobem, který bych mohl například na základě zakotvenosti jednotlivých kódů či jejich vzájemného vztahu na tomto místě prezentovat.[20] Takový postup by byl možný pouze v případě projektu menšího rozsahu s úžeji vymezeným tématem, resp. cílem a daty jednotné povahy.

[20] Celkově jsem v rámci analýzy okódoval okolo 15 tisíc segmentů dat v několika stovkách dokumentů.

3 PROSTOR A SPOLEČNOST

3.1 Antropologie prostoru

> …all associations of place, people, and culture are social and historical creations to be explained, not given natural facts. This is as true for the classical style of 'peoples and cultures' ethnography as it is for the perhaps more culturally chaotic present. And the implication, animating an enormous amount of recent work in anthropology and elsewhere is that whatever associations of place and culture may exist must be taken as problems for anthropological research, rather than the given ground that one takes as a point of departure. (Gupta a Ferguson 1997a:4)

Jak jsem poukázal v úvodu práce, kategorie prostoru prožívá od 70. let 20. století renesanci, šířící se především z marxistické a humánní geografie, potažmo filosofie, a to v takové míře, že vedle „jazykového obratu" nebo „kulturního obratu" se někdy hovoří i o „prostorovém obratu" v humanitních a sociálních vědách (Warf a Arias 2008). Současné antropologické, sociologické, politologické nebo historické práce jsou prostorově orientované v daleko větší míře, než jak tomu bylo v historii, kdy byl prostor v karteziánském pojetí chápán jako mrtvý a neměnný „kontejner", v němž se odehrávají kulturní a sociální procesy, aniž by mezi sociální strukturou či kulturou a prostorovou strukturou existoval konstruktivní a vzájemný vztah. Stalo se více či méně přijímaným předpokladem, byť z různorodých perspektiv, že prostor, stejně jako čas, je sociálním produktem a konstruktem, který je nezbytný pro porozumění společnosti a kultuře (srov. Harvey 1996:210–247).

Myšlenku, že „prostorová forma je přímým produktem určité sociální struktury" (Castells 1977:21), v méně komplexní a radikální podobě předznamenal v antropologii např. již Émile Durkheim a Marcel Mauss, kteří ve společném díle *Primitivní klasifikace* konstatují, že „prostor […] je úzce spojen s příslušnou sociální organizací" a jeho klasifikace a interpretace se může lišit tak, jak se mezi sebou liší různé společnosti (1963:88; xxvii). Kulturní klasifikace jsou dle nich ztělesněny v materiálním prostředí, např. příbuzenská struktura v méně komplexních společnostech určuje geografické uspořádání vesnic a vnitřního prostoru obydlí, a tímto uspořádáním je zpětně upevňována sociální struktura.[21] Hlubší tezi o kulturní

[21] V středoevropském etnologickém prostoru můžeme nalézt obdobné vzorce v některých romských/cikánských osadách na Slovensku, ve kterých je příbuzenství základním organizačním

(sociální) povaze prostoru Durkheim načrtává ve svém pozdějším díle *Elementární formy náboženského života* (1915; česky 2002), ve kterém v kontextu vlastního programového sociologismu tvrdí, že prostor a čas jsou základní kategorie lidského vědomí a jsou to kategorie nutně sociální, neboť:

> Svět existuje jen tehdy, je-li myšlen; a protože ve své totalitě může být myšlen jedině společností, stává se její součástí, jedním z prvků jejího vnitřního života. Společnost se tak stává nadřazeným rodem, nad nímž už nic neexistuje. Pojem totality je abstraktní podobou pojmu společnosti. Společnost je celkem, který zahrnuje všechny ostatní věci, nejvyšší třídou, která je pojítkem všech ostatních tříd. Jde o hluboce zakořeněný princip všech primitivních klasifikací, v nichž jsou bytosti ze všech říší roztříděny a zařazeny do společenského rámce, stejně jako člověk. Je-li však svět součástí společnosti, pak prostor, který společnost zaujímá, splývá s prostorem v obecném slova smyslu. (Durkheim 2002:474)

Shrnuto slovy Davida Harveyho (1996:210): „každá sociální formace konstruuje objektivní koncepce prostoru a času odpovídající jejím potřebám a účelům materiální a sociální reprodukce a organizuje materiální praktiky v souladu s těmito koncepcemi“. Podle tohoto geografa a profesora antropologie kulturní konstrukci prostoru potvrzuje řada dalších etnografických prací, např. Claude Lévi-Strausse (1963). Ten se na Mausse a Durkheima přímo odvolává tvrzením, že existuje vztah mezi různorodými prostorovými formami, kategoriemi a způsoby sociální organizace. Nicméně tato problematika hraje v jeho myšlení spíše okrajovou roli. Naopak stěžejní roli hraje kategorie prostoru u Edwarda T. Halla, o čemž svědčí i jeho značný ohlas v oblasti architektury a urbánního designu díky knize *The Hidden Dimension* (1966), ve které barvitě dokládá, jak je sociální chování člověka ovlivněno materiální a sociální povahou prostoru, ve kterém se nachází, a jak se toto chování odlišuje nejen interkulturně, ale i intrakulturně, dle sociálního kontextu. Avšak v Hallově pojetí zůstává prostor jen rámcem sociální interakce, neměnnou veličinou naplněnou lidským jednáním, byť kulturně odlišným, aniž by vztah prostorové struktury a sociální struktury jakkoli teoretizoval.

K prostorovému determinismu, avšak v kombinaci s lingvistickým determinismem, se přiklání britský sociální antropolog Alfred Gell (1995). Na základě

---

principem a jako takové se projevuje i v jejich prostorovém uspořádání (srov. Jakoubek a Budilová 2006).

výzkumu kmene *Umeda* na Papui-Nové Guineji dochází k závěrům, že prostorová zkušenost ovlivňuje kognitivní kategorie, tj. vnímání a jazyk, potažmo kulturu jako takovou. Příslušníci kmene *Umeda* žijí v hustém vnitrozemském pralesním prostoru, ve kterém je vizuální horizontální orientace omezena na několik málo metrů, a proto se orientují především na základě sluchu a v jejich jazyce jsou častá zvukomalebná slova (onomatopoie). Na základě toho mluví o *fonologickém ikonismu* a jejich kulturu označuje za „auditivní", stojící v opozici vůči kultuře „vizuální". Na druhou stranu např. Nancy D. Munnová, která se v díle *The Fame of Gawa* (1992) zabývá hodnotovým systémem obyvatel malého ostrova Gawa taktéž na Papui-Nové Guineji, dává pod vlivem postmoderních přístupů přednost kulturní konstrukci prostoru a rekurzivnímu vztahu mezi strukturou a aktérem před jednostranným determinismem. Sociální a kulturní praktiky v prostoru a čase dle ní pouze neprobíhají a nejsou jimi jen jednostranně určovány, ale také tento časoprostor vytvářejí. Jinými slovy, aktéři vlastní časoprostor přímo (spolu)produkují a touto produkcí jsou zpětně též ovlivněni (Munn 1983, 1992:11).

Na základě zkušeností z vlastního etnografického výzkumu mezi Kabyly v Alžírsku přispěl k poznatkům o kulturní (sociální) povaze prostoru i antropolog a sociolog Pierre Bourdieu, jehož dílo je v současné době velmi populární a po Michelu Foucaultovi je nejcitovanějším autorem v humanitních a sociálních vědách. Ve vztahu k antropologii prostoru je v přehledových textech (Lawrence a Low 1990; Low a Lawrence-Zúñiga 2003; Low 1996a, 2000) zmiňována jeho studie o kabylské domácnosti jako symbolickém systému (Bourdieu 1970), kterou on sám označoval za příklad klasického strukturalismu (Bourdieu 2012:63),[22] ale k níž se vracel i ve svých dalších dílech (Bourdieu 1977, 1990). Kabylský dům svým vnitřním uspořádáním a organizací prvků do významových binárních opozic odráží dle Bourdieuho kosmologii Kabylů a jejich systém klasifikace, jehož ústředním prostředkem diferenciace je gender. Domácnost představuje obrácený svět, protože její orientace je přesně opačná vůči orientaci externího prostoru:

> [D]ům je vlastním světem uvnitř světa, ale světem, který vždy zůstává podřízený, protože jakkoli znázorňuje všechny náležitosti a vztahy, které definují archetypální

[22] Stať byla poprvé publikována ve sborníku vydaném u příležitosti 60. narozenin Claude Lévi-Strausse.

> svět, tak zůstává převrácenou reflexí, světem na ruby. (Bourdieu 1990:282; překlad můj)

Bourdieu dochází v podstatě ke stejnému závěru jako Durkheim s Maussem, byť jej zahaluje do hávu strukturalismu obohaceného o vlastní pojmosloví: totiž že geografická a architektonická podoba prostoru je generována a reprodukována ne zcela vědomými sociálními praktikami odrážejícími symbolickou sféru dané kultury, která je tak ztělesněna uspořádáním věcí a lidí v prostoru (Gieryn 2000).

Obecně hraje ovšem Bourdieu v přístupech ke studiu prostoru spíše okrajovou roli, na rozdíl od zmiňovaného Foucaulta (srov. Cresswell 2002; Painter 2000). Přesněji řečeno, jeho vliv nespočívá v tom, že by nějak přispěl k teorii prostoru - text o kabylské domácnosti v tomto ohledu v zásadě nic nového nepřináší, ale spíše plní roli autora, od kterého jsou přebírány jeho vlastní originální koncepty (habitus, doxa, kulturní kapitál) se snahou je implementovat do dílčích teorií zabývajících se prostorem (např. Cresswell 1996). Jakkoli se totiž v uvedeném textu vymezuje vůči absolutnímu pojetí prostoru, tj. představě fyzického prostoru nezávislého na tom, kdo jej obývá, a chápe jej jako kategorii, jež je strukturována symbolickými významy, které jsou zpětně potvrzovány jejich materializací, v dalších svých publikacích (např. Bourdieu 1985, 2000) odlišuje striktně prostor sociální a prostor geografický, které vůči sobě staví takřka jako protiklady, třebaže se proti antinomiím v sociálních vědách sám neúprosně vymezuje (např. Bourdieu 1988). Sociální prostor chápe jako symbolickou multidimenzionální sféru neboli systém symbolických pozic, ve kterém jedinci zaujímají postavení na základě distribuce různých forem kapitálu. V tomto sociálním prostoru dochází ke konstituci relativně autonomních sociálních polí, která jsou strukturována vlastními vztahy moci. Struktura sociálního prostoru se pak více či méně *může* odrážet v uspořádání věcí a lidí, tj. ve struktuře fyzického prostoru. Jeho přístup představuje jakousi zvláštní dichotomii sociálního a geografického prostoru, existenci dvou odlišných sfér, mezi nimiž neexistuje vzájemný vztah vyjma toho, že důsledky sociálních procesů a sociální kategorie se mohou projevovat ve ztělesněné podobě, třebaže sami o sobě (např. sociální třídy) existují tzv. virtuálně (Bourdieu 1998:19–20).[23]

[23] Koncept sociálního prostoru v pojetí Bourdieuho je tedy zcela něco jiného než koncept sociálního prostoru u Lefebvra, viz dále.

Karteziánský dualismus přetrvávající v Bourdieuho myšlení ve vztahu k prostoru je od 60. let minulého století nahrazován přístupy zdůrazňujícími dialektický vztah mezi prostorovou a sociální strukturou. Britský geograf Derek Gregory shrnuje obecnou argumentaci stojící v jejich pozadí následovně:

> Analýza prostorové struktury není sekundární k analýze sociální struktury a není jejím derivátem, jak by mohl strukturalistický přístup předpokládat, nýbrž každá z analýz vyžaduje i tu druhou. Prostorová struktura není pouze arénou, ve které se třídní konflikt manifestuje […], ale je také doménou, ve které a skrze kterou jsou třídní vztahy vytvářeny, a její koncepty musí mít místo v konstrukci konceptů určujících sociální formace … prostorové struktury nemohou být teoretizovány bez sociálních struktur a *vice versa* … a sociální struktury nemohou být praktikovány bez prostorových struktur a *vice versa*. (Gregory 1978:120–1; citováno dle Soja 1989:57; překlad můj)

Podle Davida Harveyho (srov. 1996:276, 2000:100) vyprostila člověka ze spárů karteziánského prostoru nejen systematická teorie Lefebvrova, jemuž bude věnována pozornost v následující části, ale i partikulární myšlenky Michela Foucaulta. Ten si ve vzájemném rozhovoru s antropologem Paulem Rabinowem (1980:70) klade řečnickou otázku, kam se z humanitních a sociálních věd poděla kategorie prostoru, zda se to přihodilo pod vlivem Bergsona, nebo ještě předtím. Prostor byl dle Foucaulta nahlížen jako mrtvý, neměnný, nedialektický a nehybný, kdežto na druhou stranu čas byl pojímán jako bohatý, plodný, živý a dialektický. Stejné otázky se dotýká i v hojně citované a stejně tak hojně dezinterpretované přednášce věnované *heterotopii*[24], přednesené pro skupinu architektů v roce 1967, jejíž neautorizovaný stenografický zápis byl prezentován pro účely urbanistické výstavy v Berlíně několik měsíců před jeho smrtí v roce 1984 a záhy poté zveřejněn i časopisecky (Foucault 1986). V ní uvádí:

> Víme, že velkou posedlostí 19. století byly dějiny: témata vývoje a stagnace, krize a cyklu, témata akumulace minulosti, přemíra mrtvých, ochlazování ohrožující svět. Devatenácté století našlo své podstatné mytologické zdroje ve druhém zákonu termodynamiky. Naše doba by naproti tomu byla spíše epochou prostoru. Žijeme v době simultánního, vedle sebe kladeného, v době blízkého a vzdáleného, seřazeného, rozptýleného. Domnívám se, že žijeme v okamžiku, kdy je naše zkušenost světa mnohem méně zkušeností dlouhého života vyvíjejícího se v čase

[24] K tomuto konceptu obracím pozornost v části věnované reziduálním prostorům (4.2.).

> než zkušeností sítě, která spojuje body a proplétá se svým vlastním tkanivem. Mohli bychom snad říci, že určité ideologické konflikty, jimž se živí dnešní spory, se odehrávají mezi věrnými potomky času a náruživými obyvateli prostoru. (Foucault 2003:71)

Jakkoli se Foucault kategorií prostoru zabýval explicitně pouze ve zmiňovaném rozhovoru a citované přednášce, jeho vliv a ohlas v postmoderní geografii, resp. obecně v pracích věnujících se roli prostoru bez ohledu na disciplínu, je značný (srov. Crampton a Elden 2007; Gregory 1994; Harvey 1996; Philo 1992, 2000). Je tomu tak proto, jak rozvádí a argumentuje Edward W. Soja (1989:16–21, 1996:145–163), že obrátil ve filosofii pozornost od Bachelardovi (česky 2009; orig. 1957) fenomenologické poetiky prostoru coby vnitřního a intimního prostoru člověka k prostoru sociálnímu. Prostoru skutečně žitému, relačnímu a heterogennímu:

> Prostor, ve kterém žijeme, který nás odvádí od nás samých, v němž dochází k erozi našich životů, našeho času a našich dějin, prostor, který na nás doléhá a zvrásňuje nás, je rovněž prostor nestejnorodý. Jinak řečeno, nežijeme v nějaké prázdnotě, do jejíhož nitra bychom mohli umístit jednotlivce a věci. Nežijeme v prázdnu, jež by se zbarvovalo různými odstíny světla, žijeme uvnitř souboru vztahů, jež definují umístění, která nejsou redukovatelná jedno na druhé, a už vůbec není možné je na sebe vrstvit. (Foucault 2003:75)

Neméně důležitým aspektem jeho přístupu ve vztahu k prostoru je myšlenka, rozvíjená v praktické podobě zejména v jeho slavném díle *Dohlížet a trestat* (orig. 1975, česky 2000), že „prostor je fundamentální v jakékoli podobě kolektivního života; prostor je fundamentální v jakémkoli uplatňováni moci“ (Rabinow 1984:252). Na příkladu věznice analyzuje změnu v prostorovosti sociální kontroly v novověku a ukazuje, že prostor není neutrální a prázdnou kategorií, nýbrž nástrojem a technologií moci. Prostor přitom nelze redukovat pouze na materiální rovinu, ale je třeba se zaobírat i jeho symbolickou (významovou) rovinou, stejně jako rovinou každodenní (prostorové) praxe těch, kteří se v něm nacházejí a kteří jsou prostorové struktuře vystaveni s cílem získat kontrolu nad jejich tělem a myslí.

3.2 Produkce prostoru a konstrukce míst

Antropoložka Setha M. Lowová (1996a:862) hovoří s odkazem na Foucaulta ve výše uvedených souvislostech o kontrole a uplatňování moci prostřednictvím prostorového usměrňování každodennosti, které je součástí sociální *produkce* a sociální

konstrukce prostoru. Tyto dva pojmy vyděluje záměrně, nechápe je jako synonyma, ale jako pojmy komplementární. Produkce prostoru dle ní zahrnuje všechny sociální, ekonomické, ideologické a technologické faktory, které jsou spojeny s vybudovaným či zastavěným prostředím (*built environment*). V teoriích sociální produkce prostoru, které vycházejí z neomarxistické geografie a filosofie, Lowová spatřuje „nejslibnější nový směr pro antropology", jelikož „hledají porozumění zastavěným formám prostoru v širším kontextu společenských institucí a jejich historii" (Lawrence a Low 1990:491–192). Jinými slovy jde o uplatnění materialistické makroperspektivy politické ekonomie při analýze urbánního prostředí.

Oproti tomu *sociální konstrukci* prostoru vztahuje Lowová k „fenomenologické a symbolické zkušenosti s prostorem, která je zprostředkována sociálními procesy, jako jsou směna, konflikt a kontrola" (Low 1996a:861–2). Jde o transformaci prostoru skrze sociální interakci, vzpomínky a každodenní používání materiálního prostředí v prostorové jednání a obrazy prostoru, které mají význam (tamtéž). Jsou-li přístupy k sociální *produkci* prostoru charakteristické makroperspektivou politické ekonomie, pak přístupy k sociální *konstrukci* prostoru jsou příznačné mikroperspektivou. Pokud chce urbánní antropologie, resp. antropologie prostoru formulovat užitečné teorie, musí „propojit perspektivy sociální produkce a sociální konstrukce prostoru a u obou uvést do kontextu síly, které je vytvářejí, a stejně tak zachytit lidi jako sociální aktéry konstruující jejich vlastní reality a významy" (Low 1996a:862). Jinými slovy, prostorovost kultury, kterou Lowová rozumí fakt, že sociální vztahy a sociální praxe jsou fyzicky a konceptuálně umístěné v prostoru, nelze v plné míře uchopit, aniž by došlo k integraci sociální produkce vybudovaného prostředí s každodenními kulturními rituály, praxí a fenomenologickou zkušeností jednotlivců (Low 2000:36).

Je evidentní, že Lowová při rozlišení *produkce* a *konstrukce* prostoru implicitně naráží na teorii Henriho Lefebvra. Dle mého názoru se ovšem v této dichotomii zrcadlí určité nepochopení toho, co tento francouzský filosof rozumí produkcí prostoru. Lefebvre svoji teorii prostoru systematicky formuluje v díle *La production de l'espace* (1974, anglicky 1991), v němž rozlišuje tři dialektické úrovně, ve kterých produkce prostoru probíhá a které jsou v neustálém střetu. Těmito úrovněmi či dimenzemi jsou: (1) *prostorové praktiky*, jimiž rozumí každodenní užívání prostoru lidmi, jeho reálnou (fyzickou) realizaci, zajišťující reprodukci společnosti; (2) *reprezentace prostoru*, zahrnující všechny znalosti a instrumenty, skrze které je

prostor konceptualizován jako analytický konstrukt a (3) *prostory reprezentací* neboli prostory *zažívané* skrze *představy* těch, kteří je obývají. Jinými slovy lze tyto tři dimenze charakterizovat jako prostor *vnímaný* (zkušenost fyzického prostoru), *chápaný* (abstraktní konceptualizace prostoru) a *žitý* (představa prostoru skrze významy a symboly) (Lefebvre 1991:33; 36–46).

Reprezentace prostoru odpovídají abstraktnímu prostoru geografů, inženýrů, architektů a urbanistů, technokratů a byrokratů, ale jsou také dimenzí, skrze niž je uplatňována politická moc a skrze kterou vstupuje do produkce prostoru ideologie. Na druhou stranu, prostory reprezentací (žité prostory) jsou dimenzí, která odpovídá tomu, co Lowová označuje za konstrukci prostoru. Je to prostor každodenní zkušenosti, prostor překrývající fyzický prostor a prostorovou praxi symbolickým využíváním jeho objektů těmi, kteří jej obývají:

> Reprezentace prostoru jsou samozřejmě abstraktní, ale hrají také důležitou roli v sociální a politické praxi: ustanovené vztahy mezi objekty a lidmi v reprezentovaných prostorech jsou podřízeny logice, která je dříve nebo později rozdělí z důvodu nedostatku jejich vzájemné konzistence. Na druhou stranu, prostory reprezentací se nepotřebují řídit pravidly konzistence nebo soudržnosti. Nasycené imaginací a symbolickými prvky, mají svůj původ v historii – v historii národa stejně jako v historii každého z jedinců patřících k tomuto národu. Tyto prostory reprezentací zkoumají etnologové, antropologové a psychoanalytici, ať už jsou si toho vědomi, nebo ne, ale skoro pokaždé je zapomínají umístit souběžně s reprezentacemi prostoru, se kterými koexistují, souzní nebo které narušují; nicméně ještě častěji ignorují sociální praktiky. (Lefebvre 1991:41; překlad můj)

Americký geograf Edward W. Soja, který Lefebvrův analytický model sociální produkce prostoru dále rozvinul, upozorňuje, že spíše než o lineárně dialektický vztah, kdy dvě první dimenze (jím označované za tzv. první a druhý svět) ve vzájemné reakci přecházejí v dimenzi třetí (tzv. třetí svět), se jedná o vztah, kdy každá z dimenzí obsahuje obě dimenze předchozí. Proto Soja hovoří o *trialektickém* modelu prostorovosti. Tento model prostorovosti není vulgárním materialismem v ortodoxním marxistickém pojetí, ale naopak vyzdvihuje neoddělitelnost imaginace, symbolů a percepce od materiálního prostoru. Jinými slovy, jeho schéma nabízí jednotu mezi fyzickým, duševním a sociálním prostorem. Prostor, tak jak je lidmi produkován, nelze dle něj pojímat v jedné, druhé nebo třetí rovině, ale vždy jen v jeho totalitě. Z tohoto důvodů se i silně vymezuje vůči strukturalistickým, resp.

„sémiologickým“ přístupům ke studiu městského prostoru, které redukují prostor na symbolickou rovinu mentálního prostoru a nahlížejí na něj jako na soubor znaků (Lefebvre 1991, 2003:50–51). V této souvislosti Lefebvre kritizuje i Foucaulta, protože dle něho „nikdy nevysvětlil, co prostor je a k čemu tak on odkazuje, natož aby překonal propast mezi teoretickou (epistemologickou) a praktickou oblastí, mezi duševním a sociálním prostorem, mezi prostorem filosofů a prostorem lidí, kteří zacházejí s materiálními věcmi“ (Lefebvre 1991:4).

Podle Lefebvra se jím formulované dimenze (prostorové praktiky, reprezentace prostoru a prostory reprezentací) podílejí na produkci prostoru různou měrou a různými způsoby, v závislosti na společnosti, jejím způsobu ekonomické produkce a historickém období. V období „neokapitalismu“ dle něj dochází k tomu, že dominantní silou v produkci prostoru jsou jeho reprezentace. V důsledku toho se prostor stává objektivizovanou neboli zpředmětněnou abstrakcí. Jinak řečeno, abstraktní prostor je výsledkem přímé materializace reprezentací prostoru na úkor prostoru zkušenosti a prostoru žitého. Lefebvre se zde inspiruje *Kritikou politické ekonomie* (1953), ve které Marx zavádí distinkci mezi konkrétní lidskou prací a abstraktní lidskou prací a jejím zpředmětněním. Velmi zjednodušeně řečeno, kapitalismus, jak tvrdí Marx, redukuje kvalitativně odlišnou (konkrétní) lidskou práci na kvantifikovatelnou homogenní práci, jež je vyjádřitelná v penězích a čase, nutném pro výrobu určité komodity, a jako taková je měřitelná v podobě pracovních jednotek. Zatímco v případě konkrétní lidské práce je kvalitativním kritériem užitečnost práce, v případě abstraktní lidské práce je to směnná hodnota komodity získané díky lidské práci. Podobným způsobem uvažuje Lefebvre o konkrétním a abstraktním prostoru. Zatímco první je prostorem vzpomínek, symbolů, pocitů, tj. prostorem (konkrétně) žitým a prostorem diferencí, abstraktní prostor je materializovanou představou urbanistů, architektů a technokratů. Je odcizenou geometrickou vizí a její politickou realizací, kvantifikovatelnou a homogenní. Důsledkem abstraktního prostoru je stejnorodé zastavěné prostředí města, vytržené z historického a sociálního kontextu a svého přírodního okolí:

> Abstraktní prostor funguje „objektivně“ jako soubor věcí/znaků a jejich formálních vztahů: sklo a kámen, beton a železo, hrany a oblouky, plný a prázdný. Formální a kvantitativní, vymazává rozdílnosti, které pramení z přírody a (historického) času,

> stejně jako ty, které mají původ v člověku samém (věk, pohlavní, etnicita). (Lefebvre 1991:49; překlad můj)

Lefebvrova teorie představuje velmi komplexní a abstraktní systém, v němž paradoxně, avšak zcela logicky, nenalézá uplatnění jeden ze základních konceptů (humánní) geografie, kterým je *místo*. Je tomu tak z toho důvodu, že v jeho trialektickém modelu prostorovosti nemá jednoduše žádné opodstatnění, jelikož to, co je Lefebvrem myšleno jako sociální prostor, se částečně významově překrývá s tím, co je v humánní geografii myšleno jako místo (srov. Cresswell 2004:10). Zdůrazňuji, že pouze částečně, neboť koncept místa je založen na tradičním duálním vztahu ke konceptu prostoru, přičemž Lefebvre, věrný marxistické tradici, se jakékoli karteziánské dualismy snažil překonat dialektickým přístupem (srov. Merrifield 1993). Jakkoli považuji Lefebvrovo dílo za jeden z hlavních inspiračních zdrojů mé práce, pokládám koncept *místa* z hlediska jeho užitečnosti za analyticky potřebný pro mnou stanovené cíle a sledované téma. V souladu, lepé řečeno nikoli v rozporu s Lefebvrovou teorií chápu místo jako konkrétní prostorovost, resp. konkrétní výsledek produkce prostoru, který je lokalizovatelný a pojmenovatelný:

> [Místo je] prostředí, kde základní sociální praktiky – konsumpce, požitky, zvyklosti, sebeidentifikace, solidarita, sociální podpora a sociální reprodukce – jsou naplňovány. Místo jako moment kapitalistického prostoru je tam, kde se nachází každodenní život, a jako takové může být chápáno jako praktikovaný prostor […]. Stejně tak je místo více než žitý každodenní život. Je to „chvíle“, kdy vnímané, chápané a žité dosahuje určité „strukturované koherence“ […]. (Merrifield 1993:522; 525; překlad můj)

3.3 Typologie prostoru: veřejné a soukromé

Vedle bazálních konceptů *prostoru* a *místa* - jejichž užitečnost spatřuji spíš v analytické rovině, než že by hrály jako kulturní schémata podstatnou roli v každodenní sociální realitě - je s ohledem na zkoumané téma nezbytné rozlišit dvě základní kulturní kategorie, jež se od novověku v západní společnosti vydělují v různých dimenzích s ohledem na svůj význam a funkci a které ovlivňují každodenní život, stejně jako reálnou povahu sociální a prostorové struktury. Těmito kategoriemi jsou *veřejný* a *privátní* prostor, obecněji též veřejná a privátní sféra, nabývající své konkrétní podoby ve veřejných a privátních místech. Kategorie veřejného a soukromého prostoru v teoretické i praktické rovině dále podrobně rozvíjím

v následující části ve vztahu ke zkoumané populaci bezdomovců, a proto se je pokusím na tomto místě jen krátce definovat a nastínit jejich možnou typologii.

Význam veřejného a soukromého prostoru lze vymezit pouze ve vzájemném vztahu, neboť první kategorie nedává smysl bez druhé a druhá bez první. Jakkoli má veřejné a privátní ve své ideální podobě zcela odlišné charakteristiky, netvoří dichotomie, jak máme tendenci se běžně domnívat, ale spíše opačné póly kontinuální škály. Jejich polaritu lze charakterizovat ve čtyřech vzájemně propojených dimenzích (Siebel 2000; převzato a upraveno z Siebel a Wehrheim 2006:19–20):

(1) *Legální dimenze*, která určuje, zda je prostor, resp. konkrétní místo vlastněno, vymezeno a spravováno veřejnou institucí (občany), nebo je jeho využívání v rukou soukromého subjektu, v jehož kompetenci je možnost určovat, kdo a jak je může využívat a v mezích zákona s ním dále nakládat.

(2) *Funkcionální dimenze* vytyčuje hranici mezi veřejným a soukromým prostorem z hlediska možných aktivit, které se zde obvykle vykonávají a vykonávat mohou, a roli těchto aktivit ve vztahu k fungování společnosti. Zatímco veřejný prostor v podobě náměstí či ulice má funkci především obchodní[25], politickou a komunikační, tak soukromý prostor je sférou produkce nebo reprodukce.

(3) *Sociální dimenze* je postavena na kontrastu mezi chováním na veřejnosti, tj. v terminologii Ervinga Goffmana (1959) „na jevišti“, které je charakteristické stylizací a rezervovanými způsoby, kdežto chování v soukromý, tj. „zákulisí“, je emociální a intimní.

(4) *Materiální dimenze* mimo jiné zahrnuje i architekturu a urbánní design, ovlivňující přístupnost veřejného, resp. soukromého prostoru, stejně jako jejich sociální a funkční diferenciaci. Materiální uspořádání soukromého a veřejného prostoru je s ohledem na jejich funkce odlišné, přičemž výrazným způsobem ovlivňuje, zda a jak jsou tyto funkce naplňovány, a to, jaké symbolické významy jsou jim připisovány.

[25] Někteří autoři, např. Paul Hans Bahrdt (1961) docházejí k závěru, že tržiště, nezbytně spojené s městským prostředím, je konstitutivním prvkem veřejného prostoru, ale i demokracie. Je však otázkou, zda uvedená funkční distinkce je v současné společnosti nadále platná a veřejný prostor, jak poukazuji v jiných částech tohoto textu, nebyl redukován převážně na funkci transportní.

První uvedená dimenze je pro téma této práce důležitá v tom ohledu, že určuje, kdo a za jakých podmínek může prostor využívat, tedy definuje jeho inkluzivitu nebo exkluzivitu, stejně jako vytváří pole pro uplatňování různé míry a podoby sociální kontroly, která může být v prostoru, resp. ke konkrétnímu místu uplatňována. Zdroj a povahu sociální kontroly lze považovat za základní atribut vymezující privátní a veřejný prostor (Low a Smith 2006:3–4). Přidržím-li se stejného principu uplatněného u výše uvedené klasifikace, lze pro analytické účely na základě *legální* dimenze rozčlenit kategorii veřejného a soukromého prostoru dále do škály šesti subkategorií, které se liší mírou exkluzivity a sociální kontroly. Každá z následně uvedených kategorií není specifická pouze s ohledem na svoji legální dimenzi, ale samozřejmě i s ohledem na dimenze ostatní, tj. materiální, sociální a funkcionální (převzato a upraveno z Chiodelli a Moroni 2010; srov. též Marcuse 2012:50):[26]

(1) *Veřejný prostor sensu stricto*, který zahrnuje prostory s obecnou funkcí (náměstí, ulice), kam mají - za předpokladu dodržování obecných platných norem, tj. zákonů a vyhlášek, na jejichž dodržování se zaměřují veřejné nástroje formální sociální kontroly (Policie České republiky, místní samospráva, např. městská policie či přestupková komise) v rámci tzv. veřejného pořádku - nekontrolovatelný přístup všichni bez omezení.

(2) *Specifický veřejný prostor* (např. knihovna nebo nemocnice), kam může být přístup omezen splněním určitých kritérií (např. vlastnictvím průkazu čtenáře, lékařským vyšetřením apod.), jež však nejsou odvozena od vlastnických práv.

(3) *Privátně spravovaný specifický veřejný prostor*, do kterého může patřit například veřejné koupaliště, sportovní areál či tržnice ve vlastnictví obce, provozované ovšem soukromým subjektem, kam stejně jako v předchozím případě může (ale nemusí) být přístup povolen pouze při splnění určitých podmínek, například zaplacením vstupného.

(4) *Privátně vlastněný kolektivní prostor*, který je majetkem soukromé osoby, má ale veřejný charakter – např. hotel, kino, restaurace, obchodní centrum. Funkce tohoto typu prostoru je primárně komerční a předpokladem pro vstup, který může a nemusí být explicitně vyžadován a kontrolován, je nákup zboží

[26] Je třeba ještě jednou zdůraznit, že tyto subkategorie tvoří kontinuální spektrum a ne izolované formy a jsou vymezeny v ideální podobě.

či služeb. Sociální kontrola je plně v rukách majitele, tedy za předpokladu, že je v souladu se zákony a obchodními předpisy a nediskriminuje nějaké spotřebitele.[27]

(5) *Komplexní privátní prostor*. Stejně jako v předchozím případě se jedná o prostor ve vlastnictví soukromé osoby s určitým veřejným přesahem, ale s tím rozdílem, že vstup zde není povolen veřejnosti jako takové, ale pouze těm osobám, které s majitelem uzavřeli předchozí kontrakt. Typicky do této subkategorie patří privátní společenské a sportovní kluby nebo společné prostory v tzv. *gated communities*.

(6) *Jednoduchý soukromý prostor* (např. byt či rodinný dům), který je používán ryze pro individuální/soukromé účely (bydlení) a do něhož mají volný přístup jen ti, kteří k němu mají vlastnické právo, resp. jsou (zpravidla na základě zákona) v blízkém či jasně definovaném vztahu k osobám, které jím disponují.

Třebaže je výše uvedená typologie ze své podstaty schématická a mohla by být (obdobně jako jakákoli jiná typologie) v řadě bodů rozporována, pro další směřování textu ji považuji za velmi užitečnou, protože kategorie soukromého a veřejného prostoru jsou ve všech svých dimenzích stěžejními kulturními klasifikačními schématy strukturujícími sociální praxi bezdomovců. Distinkce mezi veřejným a soukromým je předpokladem a podstatou bezdomovectví, stejně jako moderní společnosti obecně.

[27] Ilustrativním příkladem obcházení těchto zásad jsou časté případy, kdy jsou hostince a restaurace přejmenovány na privátní kluby, do nichž je umožněn vstup pouze jejich členům.

4 ANTROPOLOGIE A GEOGRAFIE BEZDOMOVECTVÍ

> We are creating a world in which a whole class of people simply cannot be, entirely because they have no place to be (Mitchell, 1997a: 305-311)

> For the homeless body, place is no longer abstract, absolute or stable; the places that satisfy the need for warmth and sleep are shifting-emerging and disappearing as circumstances change. (Kawash 1998:334)

V přecházející teoretické části jsem uvedl a rozvedl základní premisu, že prostor je sociálně produkován a konstruován a jeho povaha se mění napříč kulturami i napříč časem. Dále jsem v závěru naznačil, že produkce a konstrukce prostoru se v západní společnosti od novověku - záměrně pomíjím období starého Řecka, viz dále - odehrává ve dvou odlišných, avšak nikoli dichotomických sférách: veřejné a soukromé. Klasifikaci veřejného a soukromého lze (nejen) v moderní kapitalistické společnosti považovat za stěžejní kulturní kategorie, které určují povahu (sociálního) prostoru v jeho symbolické i materiální rovině, stejně jako sociální struktury a každodenní jednání a chování lidí.

V následující části se pokusím kategorie veřejného a soukromého prostoru vztáhnout na sledovanou populaci bezdomovců a jejich prostorovou praxi. Vycházím přitom z premisy, kterou dále prakticky rozebírám, že z podstaty svého sociálního statusu, bez ohledu na to, jaké jsou jeho příčiny, resp. jaké jsou interpretace těchto příčin, nemají lidé bez domova vlastní soukromý prostor v podobě bydlení, potažmo domova. Neznamená to, že by si nevytvářeli vlastní místa, která pro ně mohou plnit některé funkce soukromého prostoru, avšak tato místa si vytvářejí z logiky jeho absence v prostoru veřejném, resp. v prostoru, který označuji a konceptualizuji jako *reziduální*. Povaha reziduálního prostoru bývá natolik nejednoznačná, že ho nelze, vyjma striktního legálního určení vlastnictví, považovat z hlediska jeho významu a funkce za soukromý či veřejný. Hlavní pozornost nicméně věnuji otázce veřejného prostoru a bezdomovectví, a to v kontextu cíle práce, kterým je syntéza těchto dvou témat s tématem transgrese, potažmo deviace. Z tohoto důvodu si dovolím v části věnované veřejnému prostoru poněkud obšírnější exkurz do jeho povahy a charakteru v soudobé společnosti.

4.1 Soukromý prostor: bydlení a domov

> Home is the place where, when you have to go there, They have to take you in.
> (Frost 1914, verš z básně The Death of the Hired Man)

Privátní prostor, ve své ryzí a užší podobě ztotožňovaný v západní společnosti s prostorem *bydlení* a/nebo *domova* (viz výše uvedená typologie), je příznačný tím, že slouží k osobním účelům určitého jedince či skupiny osob (domácnosti), kteří si jej mohou v různé míře nárokovat, přičemž jejich nároky jsou považovány za legitimní. Privátní prostor je individuálním prostorem a jako takový má specifické sociální, právní, symbolické, ale i materiální postavení a jsou s ním spojeny i specifické funkce. Vykonávají se v něm zpravidla takové aktivity, které nepatří do prostoru veřejného, protože jsou v něm považovány za intimní, nepatřičné, nebo je prostředí veřejného prostoru neumožňuje realizovat, jelikož vyžadují zvláštní podmínky. Tyto činnosti jsou primárně spojeny s uspokojováním základních fyziologických a psychologických potřeb člověka, ale také se sociální reprodukcí společnosti.

Kategorie privátního prostoru, její význam, vymezení, funkce a naplňování v sociální praxi, je kulturně a historicky velmi variabilní a nenacházíme ji pouze v současné západní společnosti, jež je striktním rozlišováním mezi soukromým a veřejným prostorem poměrně charakteristická, jak dále rozebírám v části věnované genezi veřejného prostoru. Na druhou stranu, v méně komplexních společnostech může rozlišení mezi soukromým a veřejným prostorem absentovat zcela. Pojetí a chápání soukromého a veřejného prostoru se neodlišuje pouze mezi společnostmi, ale jistou míru variability, pominu-li legální dimenzi, lze nalézt i v rámci širší společnosti. Bude se mírně lišit ve městě a na vesnici, stejně jako mezi lidmi různého věku a sociálního postavení. Význam privátního prostoru není určován jen ve své sociální a kulturní dimenzi, ale samozřejmě i v dimenzi materiální. Materiální vlastnosti konkrétního prostoru (tj. místa) určují to, zda a do jaké míry může být prostor chápán jako privátní a zda objektivně může plnit funkce spojené se soukromým prostorem, jakožto sociálně konstruované kategorie. Jinými slovy řečeno, domnívám se, což může být z hlediska některých post-strukturálních, ale i post-marxistických přístupů ovlivněných lingvistickým obratem považováno za kontroverzní, že význam konkrétního veřejného a soukromého místa nelze oddělit od jeho materiální povahy.

S privátním prostorem, jak bylo uvedeno, je neoddělitelně spojen i z analytického hlediska poněkud problematický pojem *domova*. Domovem se často míní, jak uvádí např. Ali Madanipour určitá prostorová jednotka s rezidenční funkcí, která kombinuje a naplňuje různé znaky privátní sféry. Člověku poskytuje osobní teritorium, ochranu před přírodními živly a ostatními lidmi, nabízí mu naplňování jeho individuálních potřeb a je zpravidla i místem základní společenské jednotky, tj. rodiny a její reprodukce (tamtéž). Obdobné charakteristiky domova jmenuje např. i sociolog Peter Saunders:

> Domov je základní jednotkou moderní společnosti. Poskytuje ochranu nejmenší životaschopné jednotce sociální organizace – domácnosti a jsou v ní vytvářeny, reprodukovány a přeměňovány základní vzorce sociálních vztahů. Je to místo, se kterým se mohou jedinci nejsnáze identifikovat a které se může velmi snadno stát symbolickým vyjádřením osobní identity. Poskytuje jak fyzickou, tak psychologickou ochranu a komfort. Je to místo, kde se Já může projevovat mimo své sociální role a kde jedinec může užívat autonomie mimo dosah donucovací moci zaměstnavatele a státu. (Saunders 1990:311; překlad můj)

Jak je z uvedeného zřejmé, domov je v daném pojetí spojen s konkrétním místem, jehož kvality umožňují člověku naplňovat jeho základní individuální fyzické a psychologické potřeby, ale stejně tak umožňují naplňovat i potřeby společnosti jako celku, protože domov je zpravidla i místem sociální reprodukce a v západní společnosti i její základní stavební jednotkou. Z tohoto úhlu pohledu je domov totožný s tím, co je běžně rozuměno *bydlením*, tj. určitým soukromým prostorem, jenž je primárně určen k habitaci. Tomu odpovídá i etymologie českého slova *domov*, které je odvozené od slova *dům*, resp. je zpodstatněním slovem *domový* (Machek 1968:134), Jeho význam je tedy spojen s objektem určeným k *bydlení* tak říkajíc ze své podstaty, na rozdíl např. od anglického *home*, jehož etymologie pochází z proto-germánského slova *haimaz*, označujícího obecněji osadu či vesnici jako místo původu určité skupiny (Klein 1971:350).

Nicméně z dalších uvedených charakteristik, stejně jako z běžného používání a významu vyplývá, že domov je něco víc než pouhé *bydlení* a domovem není každý byt, dům či jiný objekt určený k habitaci, např. hotel, studentská kolej či ubytovna. Domov mimo základních potřeb poskytuje tomu, kdo se k němu vztahuje, i identitu a emocionální uspokojení. Ty nejsou odvozeny pouze od povahy a materiální kvality

daného místa, jakkoli s tím souvisí, ale i od toho, jaký individuální význam je místu připisován a s kým je toto místo sdíleno, ať už se jedná o rodinu, nebo někoho jiného blízkého. Domov je místem, jak konstatuje Tim Cresswell (2004:24), ke kterému lidé cítí pouto a jsou v něm zakořeněni. Tento fenomenologický pohled humánní geografie vystihuje Edward Relph v inspirující knize *Place and Placelessness*, v níž navazuje na Heideggerův koncept lidského „bydlení"[28] v prostoru:

> Domov je základem naší identity jako jednotlivců a jako členů společnosti, je to místo bydlení našeho bytí. Domov není pouze dům, ve kterém náhodou žijete, není to něco, co může být kdekoli, co může být jednoduše vyměněno, nýbrž je nezastupitelnou ústřední hodnotou. Může to znít velmi filozoficky a obskurně, ale ve skutečnosti jde o běžnou a každodenní součást naší zkušenosti. (Relph 1976:39; překlad můj)

Je-li pro fenomenologický přístup humánní geografie charakteristické pojetí domova jako jedné z nejniternějších hodnot člověka, jako místa, kam člověk patří, kde má své kořeny a které je součástí jeho identity, pak pro feministické proudy je domov v návaznosti na Hannah Arendtové (1958) vyjádřením nerovnosti, místem, které může být nebezpečné a násilné, spíše než bezpečné a milující (srov. Young 1997). A jestliže je soukromý prostor domova místem útlaku, pak se veřejný prostor může stát naopak ostrovem svobody, ve kterém žena může v jeho anonymitě vystupovat bez jha sociálního statusu v konfrontaci se vzájemně rovnocennými lidmi.[29] Na druhou stranu se domov může stát i místem rezistence vůči veřejné sféře, např. tehdy, je-li veřejná sféra ovládána a kontrolována nějakou totalitní ideologií, její demokratický charakter je potlačen; pak se prostor domova stává jediným ostrovem svobody a zároveň i místem artikulace veřejných postojů.

Shrnu-li uvedené, lze v souladu s Alison Blunt a Robyn Downling (2006:254–258) vyvodit následující: Domov je víc než dům nebo byt, v němž někdo bydlí. Je výsledkem vztahu mezi materiální dimenzí prostoru a sférou prostorové imaginace. Domov je fyzicky žitý, stejně jako představovaný. Materiální manifestace domova je neustále vytvářena každodenní sociální praxí domova, která je stejně tak neustále vytvářenou prostorovou představou domova a *vice versa*. Domov je místo, jehož

[28] Heideggerův koncept *bydlení* (*Wohnen*) odkazuje k autentickému bytí v prostoru, bytí, které je zakořeněné v prostoru a je s ním v harmonickém souladu (Heidegger 1952).

[29] Viz následující část věnující se veřejnému prostoru.

specifická materialita, praxe a význam umožňuje konstituovat osobní identitu a prostorovou přináležitost. Domov je sociálně konstruovaná škála přesahující bydlení, která není prosta vztahů moci, ale je jimi zvnějšku i vnitřně formována a produkována. Zároveň je však domov konstruován jako individuální hodnota a možná sféra svobody každého člověka. Nelze tedy normativně říct, co je a co není domov, protože jej lze chápat pouze relačně, v jeho kontextu.

Načrtnuté teoreticko-analytické poznámky ke kategorii domova nepřinášejí v podstatě nic nového než to, jak je domov chápán v lidovém pojetí a jak se jeho význam mění s ohledem na jeho kontext a na to, k čemu referuje v běžném každodenním užívání. Tomu odpovídá i chápání a používání pojmu domov u těch, které v této práci označuji na základě kategorie *bydlení* (nikoli domova) jako bezdomovce. Většina mých respondentů a informátorů při přímé otázce v dotazníkovém šetření (viz tabulka č. 2 v příloze) i provedených rozhovorech odpověděla, že domov nemají, a to bez ohledu na to, zda se jednalo o ty, kteří byli tzv. na ulici, přespávali v noclehárně nebo byli ubytování v azylových domech, u nichž v některých případech (azylové domy pro rodiny s dětmi) materiální kvalita odpovídá tomu, co je považováno za standardní bydlení.

V jejich životních zkušenostech, postojích a výpovědích se odrážely jednotlivé uvedené aspekty škály domova, v různé míře akcentované. Například Aneta[30] bydlící se svým dítětem v azylovém domě po odchodu ze Slovenska do Čech a poté, co ztratila zaměstnání, přišla o ubytovnu a její druh nastoupil k výkonu trestu odnětí svobody, konstatuje, že *nemá domov*, protože v tom současném *ubytování* postrádá jistotu a bezpečí. Stejně jako humánní geografové, i ona zdůrazňuje, že domov není každé místo, ale místo, kam člověk patří:

> Domov to je *klid* a *jistota*, kdy člověk prostě ví, kam se *kdykoli* může *vrátit*, ví, kde má *svoje místo* a nemusí prožívat stres z toho, že zůstane na ulici. (Aneta, kurzíva autor)[31]

[30] K respondentům a informátorům uvádím v příloze č. 6 jejich stručné biografické medailonky. U žádných respondentů a informátorů neuvádím jejich pravá jména ani pravé přezdívky. Rovněž anonymizuji či upravuji takové informace, které by mohly vést k jejich identifikaci nebo je jakkoli poškodit.

[31] Veškeré přímé citace jsou v této práci upravené tak, aby lépe odpovídaly písemnému projevu, byly srozumitelné a neponižovaly mé informátory a respondenty, kteří je pronesli v běžném hovoru. Řídím se tak doporučením Bernarda (2006:505), stejně tak jako Konopáska (2009:103).

Podobně je tomu i u těch mých respondentů a informátorů, kteří jsou tzv. na ulici, přespávají v nelegálně obsazených budovách, v zahradních domcích a kůlnách, vlastnoručně postavených přístřešcích, ve stanu, pod mostem, na lavičce v parku apod.[32] Tato svá místa, ve kterých někteří z nich jen přespávají (proto je dle kontextu označuji jako „nocležiště"), za domov ve výše uvedeném smyslu z většiny nepovažují, protože kvalitativně nesplňují jejich *představu domova*. Stejně jako u Anety jde o představu domova jakožto vlastního soukromého místa, kam člověk patří a jež mu poskytuje bezpečí, jistotu a útěchu v přítomnosti blízkých lidí:

> Domov nemám, protože domov je pro mě třeba nějaký *byt*, který je *můj*, kam prostě přijdu a *otevřu dveře*. Ale taky je důležité, že tam *někdo je*, že tam někdo prostě na mě *čeká*. (Helmut, kurzíva autor)

> Domov, to je hlavně *soukromí*, hlavně soukromí. Protože soukromí, to je to, co mi vlastně nejvíc chybí. (Radim, kurzíva autor)

> Já ti to řeknu takhle, člověk, který *má byt*, prostě *má domov*. Může říct, já jdu domů, protože má ten *byt*. Co já řeknu? Řeknu, jdu domů. Ale kam jdu? Na squat nebo do kanálu. To není domov. Já považuji za domov to, že přijdu domů za rodinou nebo prostě za *někým, kdo tě čeká*. (Radek, kurzíva autor)

> Takhle, já bych to definoval spíš tak, že jsem relativně normální člověk, který je momentálně *bez bydlení*. Domov je pro mě to, že někam přijdu a *někdo* se tam na mě těší. Víš co, přijdu a někdo se mě třeba zeptá: „Tak co, zlato, jak bylo, jak ses měl v práci?" Squat, to je prostě jenom *střecha nad hlavou*. Když jdu ale na squat, tak říkám, že jdu domů. (Pišta, kurzíva autor)

> Za člověka bez domova se považuji, protože se třeba nemůžu několikrát denně vykoupat, udělat si normálně jídlo, třeba si něco upéct v troubě a ne na ohni. Domov je pro mě třeba *byt* anebo spíš nějaké *místo*, kde máš *blízké*, manželku, partnerku…, kam *můžeš jít a je to tvoje*. Svým způsobem squat beru za svůj domov, protože jiný nemám. Ale nejsem s tím spokojený, protože tam nemám *soukromí* a jezdí tam policajti. Pořád nás kontrolují, občas nás vyhodí a musíme si sbalit všechny věci a ve dvě, ve tři ráno jít spát někam do parku. (Štěně, kurzíva autor)

[32] Viz fotografická příloha práce.

> Já už jsem asi na ty podmínky na squatu zvyklá. Já si to vždycky ošéfuji tak, že mám svou postel. Nikdo si nedovolí do ní lehnout, takže to mám takhle ošéfované. Každý ví, že to je Katky postel, že tady Katka spí. (Katka)

Z citovaných výpovědí je ovšem zároveň evidentní, že s ohledem na svoji specifickou pozici v rámci prostoru neopomínají tito informátoři, kteří jsou „na ulici", zdůraznit i materiální a legální stránku domova, která se rovná kategorii *bydlení* (dům, byt) a musí splňovat určité kvality. Zejména musí splňovat kritérium individuálního prostoru člověka, který mu poskytuje *soukromí* a jako takový si ho může nárokovat, protože je *jeho*, může se do něho *kdykoli* vrátit a *otevřít dveře* a policie ho nemůže jen tak vyhodit jako v případě squatu[33] (srov. fotografie č. 1-4). Jde o kritéria, která squat nemůže ze strukturních důvodů naplňovat, a proto je pro Pištu jen „střechou nad hlavou", přístřeším, stejně jako například noclehárna, v níž nelze formálně vymáhat konkrétní vlastní místo (lůžko) a ve které lze pobývat jen v určitý čas vymezený ubytovacím řádem.[34] Rovněž se musí jednat o místo, které díky své materiální kvalitě umožňuje člověku, jak vyzdvihuje Štěně, uspokojovat jeho další potřeby. Např. to, že se člověk může umýt kdykoli chce a kolikrát chce. Ne jako na squatu, kde je člověk odkázán na provozní dobu *Káčka*,[35] kam se v určitý den, v určitou hodinu a na určitou dobu může přijít osprchovat. V tomto kontextu se *bydlení*, jehož běžnou normu prokazatelně až na výjimky mí informátoři a respondenti sdílejí (tj. jejich představa je totožná s běžnou představou bydlení), jeví jako nezbytná materiální podstata, na které teprve lze domov vystavět. Bez bydlení není domov, ale ne každé bydlení je domov.

To, jak bezdomovci používají pojem domova, se pochopitelně liší, stejně jako u ostatních lidí, dle kontextu. Pišta i Radek říkají squatu, v němž přespávají, v běžné konverzaci domov („jdu domů"), ale v případě cílené otázky odpovídají, že ho za domov z výše uvedených důvodů nepovažují, stejně jako vysokoškolský student nepovažuje za svůj domov kolej, ale při odchodu svým spolužákům oznamuje, že jde

[33] K termínu *squat*, tak jak je v souladu s aktérským pojetím používán v této práci, viz slovník slangových pojmů v příloze č. 7.

[34] V případě noclehárny sv. Františka v Plzni v zimním období od 18:00, kdy začíná příjem nocležníků, do 7:00, kdy je povinnost noclehárnu opustit.

[35] Káčko (k-centrum) je slangově obecně centrum sociálních služeb pro drogově závislé, které však využívají i ti, kteří nejsou drogově závislí, protože z důvodu možné stigmatizace nechtějí využívat sociální služby určené přímo pro „bezdomovce", jež poskytuje např. Městská charita Plzeň. Tak je tomu u většiny mých informátorů, kteří se na Káčko chodí sprchovat, prát věci, nabíjet mobilní telefony a vyzvedávat poštu. Káčko tedy supluje některé funkce bydlení.

„domů“. Lze tedy poněkud banálně konstatovat, že to, co je bezdomovci v běžné konverzaci označované za „domov“, není za domov považované v jeho hlubším významu. Tento aspekt vystihuje Mário, bydlící již několik let na různých squatech po Plzni:

> Nevím, jestli [squat] jako domov doopravdy chápu, ale říkám, že jdu domů, a když sedíme večer a začne pršet, tak se prostě řekne: „Hej, půjdeme domů“. To už je prostě automatika. (Mário)

Je-li problematické určit, zda někdo má nebo nemá domov, aniž by se bral v úvahu kontext a aktérská perspektiva, o to je to snazší v případě kategorie bydlení. Z tohoto důvodu, jak bylo uvedeno v části věnované metodologii, vymezuji zkoumanou populaci bezdomovců na základě této kategorie, nikoli kategorie domova. Bydlení, jak jsem výše uvedl, lze chápat jako materiální jádro domova. Jedná se o soukromý prostor v podobě bytu či domu, vlastního či pronajatého, který plní určité specifické funkce, jež nelze běžně uspokojovat ve veřejném prostoru, protože to neumožňuje jeho povaha, nebo je to považováno za rozporné s platnými normami. Samozřejmě to neznamená, že by si bezdomovci nevytvářeli žádná místa, která by pro ně plnila některé funkce soukromého prostoru, které pro ostatní plní běžné bydlení. Nicméně tato místa z důvodů své materiální kvality, významu a lokace (reziduální prostory) nemají povahu plnohodnotného bydlení a s ohledem na jejich legální postavení v rámci širší společnosti ani z podstaty mít nemohou, tudíž je za soukromý prostor považovat nelze, čehož jsou vědomi i ti, kteří je využívají, tj. lidé bez domova. Shrnuto slovy Samiry Kawashové:

> Bezdomovectví neznamená pouze absenci domova (kdy domov může být vyjádřením psychologického, stejně tak jako materiální vztahu); […] bezdomovectví je definováno vztahem k soukromému vlastnictví; tj. bezdomovectví je bezbydlení. Nebýt bezdomovcem vyžaduje více než si vytvořit vlastní místo pro sebe, vyžaduje to rovněž oporu v obhajitelném vztahu k nemovitosti (nikoli nezbytně vlastnictví, ale v nějaké formě vymahatelného práva k soukromé nemovitosti). (Kawash 1998:335; překlad můj)

Výše uvedené poznatky o bydlení a domovu ve vztahu ke zkoumané populaci bezdomovců by mohly být z pozic teorie Pierra Bourdieu interpretovány jako důsledek *symbolického násilí* (2000:164–205). Aktéři, kteří jsou pojímáni jako bezdomovci, nevědomě přejímají a reprodukují systém klasifikací a kategorií

(veřejný, soukromý, domov, bydlení) dominantní ideologie, čímž se sami podílí na reprodukci vlastní marginalizace a zbavují se (a jsou zbavováni) možnosti vytvářet bydlení či domov dle vlastní představy a vlastního významu. Podle stejné logiky by šlo označit za symbolické násilí i samotný fakt, že je někdo označován za bezdomovce a sám sebe i takto označuje. Jinak řečeno, kategorie jako je domov, bydlení či bezdomovectví, které tvoří sociální svět a určují sociální praxi lidí, jsou produkovány dominantní ideologií, jsou esencialistické a reprodukují stávající systém nerovností.

> Aby mohla být symbolická dominance ustavena, tak ti, kteří jsou ovládaní, musí sdílet s těmi, kteří je ovládají, schémata percepce a hodnocení skrze které jsou vnímání a skrze které vnímají sami sebe; musí vidět sami sebe tak, jak jsou viděni. (Bourdieu 2000:198; překlad můj)

Třebaže koncept symbolického násilí může v jiných souvislostech poskytovat zajímavý pohled na marginalizaci a sociální exkluzi (srov. Bourgois a Schonberg 2009), ve vztahu k bezdomovectví ve výše uvedeném kontextu a tématu je problematický a neužitečný. Vychází totiž ze zmiňovaného karteziánského dualismu, který Bourdieu ve své teorii ve vztahu k prostoru obecně uplatňuje a jenž popírá vzájemný vztah mezi sociální a prostorovou strukturou. V důsledku to nutně znamená odmítnutí specifické prostorovosti bezdomovců, která ovšem je tím, co z převážené míry definuje a určuje jejich sociální status, resp. pozici v Bourdieuho virtuálním prostoru distribucí, jak by šlo charakterizovat jeho pojetí sociálního prostoru.[36] Specifická pozice bezdomovců v rámci prostorové struktury má mj. i objektivní a materiální povahu a nemůže být redukována na symbolickou dimenzi. Jinými slovy, prostor v tomto případě není pouze netečnou arénou pro reifikaci sociálních procesů a kulturních kategorií, ale je zde aktivním hráčem, protože bezdomovectví v sobě obsahuje neredukovatelné prostorové jádro. Na rozdíl například od kategorií etnicity či rasy, u kterých je prostor, pominu-li jeho roli při vytváření skupinových hranic, spíš tím, skrze co jsou tyto kategorie reifikovány než vytvářeny.

[36] Je třeba ještě jednou zdůraznit, že to, co Bourdieu označuje jako *sociální prostor,* je zcela něco jiného, než to, jak chápe (sociální) prostor Lefebvre a jak je sociální prostor chápán i v této práci.

4.2 Reziduální prostor

> Naming is power – the creative power to call something into being, to render the invisible visible, to impart a certain character to things. (Tuan 1991:688)

Každý člověk potřebuje ke své existenci prostor. Zdánlivě banální fakt, konstatovaný na počátku této práce, přestává být ve vztahu k těm, kteří jsou bez domova, banálním a stává se předmětem analýzy. V předchozí části jsem uvedl, že tato populace z podstaty své sociální i prostorové pozice nemá k dispozici prostor, který by bylo možno jak z aktérské (*emic*), tak z vnější (*etic*) pozice označit za domov, resp. za bydlení. Stručně řečeno, nemá svůj vlastní soukromý prostor (srov. Waldron 2000). Zároveň jsem podotkl, že to neznamená, že si bezdomovci nevytvářejí vlastní místa,[37] která pro ně více či méně plní některé funkce a významy soukromého prostoru. Ta si vytvářejí ve veřejném prostoru, ze kterého jsou však kvůli tomu nástroji sociální kontroly vytlačováni, jak poukáži v další kapitole tohoto textu, a dále v prostoru, který označuji jako *reziduální*, jehož míra sociální kontroly je různorodá, ovšem obecně z podstaty jeho charakteru výrazně nižší, než je tomu u veřejného prostoru. *Reziduální prostor* není termínem, který by byl v sociálních vědách či v geografii konceptualizován, lze se s ním v odborné literatuře setkat spíše ojediněle a jen zběžně (např. Bancroft 2005:75; Sibley 1995:65; Wright 1997:106).[38] Mou snahou tedy je, vyjma přiblížení prostorové praxe osob bez domova, konceptualizovat tento termín a prokázat jeho heuristickou hodnotu.

V odborné literatuře o bezdomovectví se objevují termíny, které se tomu, co následně budu popisovat jako reziduální prostor, blíží. Podle mého soudu však jeho podstatu nevystihují, a rovněž si troufám tvrdit, že ve vztahu k předkládanému tématu v kontextu České republiky, resp. místa mého výzkumu, nejsou ani příliš užitečné. Například David Snow a Leon Anderson na základě výzkumu v USA hovoří o *prvořadém prostoru*, ze kterého jsou bezdomovci vytlačováni do *marginálního prostoru*. Kategorie prvořadého a marginálního prostoru charakterizují následovně:

[37] Z podstaty povahy reziduálních prostorů jsou místa bezdomovců v kontextu Lefebvrovi teorie prostoru zbaveny reprezentací. Tj. jde o místa, u kterých absentuje dominantní ideologie a moc ve sféře jejich významů a symbolů, nikoli samozřejmě v dimenzi prostorových praktik. Jinými slovy řečeno, jde o opak abstraktního prostoru.

[38] Výjimkou je málo známý text *Residual Space and Transgressive Spatial Practices* od architekta Tomase Wikströma (2005), kterému se věnuji níže.

> Prvořadý prostor může být definován jako prostor, který je běžně používán bydlícími občany pro rezidenční, komerční, rekreační nebo navigační účely, anebo jde o prostor, který má symbolický význam. Symbolický v tom smyslu, že jde o prostor, který není používán přímo, ale jeho hodnota spočívá v tom, co symbolizuje – řád spíš než chaos, pořádek spíš než nepořádek. Oproti tomu marginální prostor má pro běžné občany malou hodnotu. V mnoha sousedstvích jsou marginálními prostory opuštěné budovy, opuštěné plochy zarostlé křovím, střechy budov, podmostní prostory, volné pozemky, neudržované a chátrající rezidenční lokality, oblasti se skladišti či chudinské čtvrti. (Snow a Anderson 1993:103; překlad můj)

Uvedená dichotomie prvořadého a marginálního prostoru je ve vztahu k analýze bezdomovectví příliš široká, jelikož zahrnuje i rezidenční oblast, je vágní a postrádá výraznější prostorové vymezení. Toho si je vědom Talmadge Wright (1997:97–111), jenž se vůči ní vymezuje a zavádí trichotomii (i) prostory prožitku (*pleasure spaces*), (ii) prostory funkční (*functional spaces*) a (iii) prostory nechtěné (*refuse spaces*). První z uvedených prostorů uchopuje velmi zeširoka: zahrnuje mezi ně celou škálu privátních prostorů (viz typologie veřejného a soukromého prostoru), které nemají specifiky rezidenční funkci, nýbrž komerční a zábavní, ale stejně tak i specifické veřejné prostory (muzea, pláže) nebo běžné veřejné prostory v podobě parků, pokud mají vysokou symbolickou a materiální hodnotu pro dominantní vrstvy společnosti. *Funkčními prostory* rozumí takové prostory, které mají tranzitní účel, jako jsou například autobusové zastávky, nádraží, letiště apod., a které mohou díky své povaze hrát pro bezdomovce roli útočiště ve veřejném prostoru. Do třetice, *nechtěné prostory* jsou prostory opuštěné, prázdné nebo v úpadku, jejichž marginalita není dána pouze marginalitou fyzickou, ale též sociální, ekonomickou a legální (tamtéž).

Nechtěné prostory se velmi blíží tomu, co chápu a konceptualizuji v této práci jako *reziduální prostory*, ovšem s tím rozdílem, že Wright nevychází z kategorií veřejného a soukromého prostoru. Ty považuji v kontextu studovaného problému a mých cílů za stěžejní kulturní klasifikační schémata, která strukturují prostorovou a sociální praxi lidí. Dále vymezuje nechtěné prostory poměrně široce a v rozporu s některými uváděnými charakteristikami mezi ně řadí např. i noclehárny pro bezdomovce. Rovněž je nejednoznačně odděluje od funkčních prostorů, které bezdomovci využívají a které mají status veřejných či kvaziveřejných prostorů (např. nádraží). V neposlední řadě nedává nechtěné prostory v analytické rovině do

souvislosti s povahou konstrukce míst v současné společnosti. Z uvedených důvodů, ke kterým ještě přidávám zcela odlišný charakter mnou studované populace a její prostorové praxe od té, kterou sleduje Wright v USA, dávám přednost termínu *reziduální prostor*, resp. *reziduální prostory*.

Za reziduální prostor označuji takový urbánní prostor, který nemá v daném okamžiku žádnou přímou a hlavní funkci pro dominantní sociální a ekonomický systém, a navíc nemá plnohodnotnou kvalitu *místa* ve smyslu významotvorné *lokality*. Na rozdíl od místa je reziduální prostor obtížně geograficky lokalizovatelný a vymezitelný. Není zpravidla ani zakreslen v aktuálních mapách, neobjevuje se na směrových cedulích a nemusí k němu vést ani žádná dopravní komunikace. Uvedu dva protikladné ilustrativní příklady. Místo v podobě náměstí Republiky v Plzni je jasně ohraničené, najdeme je v každé mapě a zřejmě každý občan tohoto města je schopen popsat, kde se nalézá. Jeho význam a lokace jsou natolik výrazné, že slouží i jako orientační bod nejen obyvatelům tohoto města, ale i jeho návštěvníkům. Není možné zaměnit náměstí Republiky s jiným místem v daném městě a je velmi nepravděpodobné, že by se lišily názory na to, kde se toto místo rozprostírá. Má výraznou sociální a symbolickou funkci a plní roli nejdůležitějšího veřejného místa v Plzni, na kterém dochází k artikulaci politických postojů či posilování kolektivního vědomí a identity, ať už se jedná např. o plzeňské povstání proti měnové reformě v roce 1953, anebo oslavy získání ligového titulu ve fotbale o 60 let později. .

Na druhou stranu, zaniklá zahradní kolonie nad areálem bývalé Škodovky v tomtéž městě (viz fotografie č. 5 a 6), svojí rozlohou několikrát větší než náměstí Republiky, nemá v současné době žádnou formální funkci. Jde o opuštěný, a proto z pohledu většiny obyvatel i bezvýznamný prostor, o kterém ani nevědí, že existuje. Slouží převážně pejskařům, bezdomovcům, narkomanům, milencům, paličům drátů a aktivitám, které nejsou povolené ve veřejném prostoru (táboření, volné pobíhání psů, vyměšování, spaní, užívání drog, sex apod.) nebo nejsou povolené vůbec (pálení drátů, zakládání černých skládek apod.). Tento reziduální prostor není z obecného úhlu pohledu *lokalitou* a bez bližších znalostí, např. pohledu do katastru nemovitostí, nelze ani říct, je-li prostorem soukromým, či veřejným. Je *zdánlivým* prostorem ničeho a nikoho. V mapě jde o prázdnou plochu a jen ten, kdo zná historii tohoto *zaniklého místa* nebo tento prostor aktivně používá, dokáže zhruba a velmi obtížně

vysvětlit druhému, kde se nachází. Názory na to se však i mezi zasvěcenými mohou lišit a někdo jej umísťuje tam, jiný jinam.[39]

S lokalizací souvisí i absence vlastního jména, protože pojmenováním části prostoru místním jménem (toponymem) dochází k jeho umístění v rámci prostoru jako celku a vzniká tak místo (srov. Tuan 1991). Nemusí se ani jednat o toponymum oficiální, může to být i toponymum folklorní. Zůstanu-li u uvedených příkladů, pak velká část občanů Plzně ví, kde je „U andělíčka" nebo „U branky", třebaže tato místa nejsou zanesena v mapách a oficiálně „neexistují". Pouze ten, kdo je v Plzni cizincem, bude mít problém daná místa nalézt, resp. nebude o nich vědět, protože místní obyvatelé je vůči němu nebudou používat vědomi si toho, že se jedná o místa neformální. Na druhou stranu, reziduální prostor označovaný obecně některými jeho uživateli jako „zahrádky" je velmi snadno zaměnitelný s jinými reziduálními prostory takto označovanými a záleží na konkrétním kontextu a na konkrétních osobách, co jím mají na mysli, protože nejde o jméno jedinečné, ustálené a není obecně sdílené ani mezi většinou jeho uživatelů. Můj informátor Štěpán, který v „zahrádkách" bydlel ve vlastnoručně postaveném příbytku ze zbytkového materiálu (viz fotografie č. 12), na moji otázku, jak danému prostoru říká, lakonicky odpovídá „nijak". Stejně odpovídá i moje kolegyně z akademického prostředí bydlící v jeho bezprostřední blízkosti: „Říkám prostě jen ‚tam'."

Na základě uvedeného negativního vymezení vůči *místu* by mohl být reziduální prostor považován za ne-místo. Avšak pojem *ne-místa*, zmiňovaný již Lefebvrem (v originále 1970, cit. dle 2003:129), je spojen s poněkud jiným významem, který mu dal francouzský antropolog Marc Augé v hojně citovaném díle *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*, v němž mimo jiné uvádí:

> Jestliže místo může být definováno jako relační, historické a spojené s identitou, tak prostor, který není definován jako relační, historický nebo týkající se identity, bude ne-místo. Zde předkládaná hypotéza je, že supermodernita produkuje ne-místa, neplnohodnotná místa, která sama o sobě nejsou antropologickými místy […]. Prostor ne-míst nevytváří ani jedinečnou identitu, ani vztahy, jen samotu a podobnost. (Augé 2008:63, 83; překlad můj)

[39] Jak jsem se opakovaně přesvědčil při rozhovorech s pamětníky zaniklé dělnické kolonie Karlov, která s prostorem bývalých zahrádek sousedila.

Konkrétními příklady ne-míst, které Augé jmenuje, jsou supermarkety, letiště, dálnice, nádraží a další prostory, které nemají stálou rezidenční povahu, nýbrž funkci transportní či ryze konzumní. Jsou to místa spojená především s mobilitou lidí, vykořeněná ze sociálních vztahů, historie a identity; místa, která jsou mezi sebou vzájemně zaměnitelná kvůli své podobnosti, postrádající *genius loci*. Ukázkou mohou být benzínové pumpy, které se mezi sebou liší jen na úrovni designu jednotlivých obchodních značek: rozdíl mezi jednou pumpou značky Shell a druhou pumpou značky Shell na dálnici z Prahy směrem na Brno bude jen ten, že první leží na 54. kilometru, kdežto druhá na 132. kilometru. Obdobně je tomu i s franšízovými provozovnami rychlého občerstvení a restauracemi, supermarkety, multikiny, zábavními parky, hotelovými řetězci apod. Ne-místa postrádají jedinečnost, jsou uniformní a nezakotvená v prostoru, stejně jako v čase.

Je nutné podotknout, že v mnohých ohledech ve vztahu k ne-místům Augé nevědomky opakuje to, co již před ním jednoznačněji a v hlubší míře vystihuje Edward Relph (1976), který hovoří o „bezmístnosti“ (*placelessness*) naší doby, tj. o ztrátě schopnosti vytvářet autentická místa s vlastní identitou, která by odlišovala jedno místo od druhého. Jeho teze v obecné rovině konvenuje s teorií Lefebvra, jenž – nepoužívaje konceptu místa, protože nemá v jeho myšlení funkční uplatnění - hovoří o triumfu *abstraktního prostoru* v postmoderní době, který vytlačuje prostor skutečných diferencí. Abstraktním prostorem rozumí odcizený prostor kapitalismu, prostor materializovaných reprezentací urbanistů, architektů a technokratů moci, jehož základní charakteristikou je homogenizace (viz část 3.2.).

Jakkoli reziduální prostory splňují některé z uvedených charakteristik ne-míst, nelze je s nimi - v kontextu toho, jak je chápe a vymezuje Augé - dle mého soudu ztotožňovat. Zásadní rozdíl spočívá v tom, že jde o prostory, které nemají pro dominantní společenský a ekonomický systém v daném okamžiku žádnou přímou funkci, a to ani transportní. Je tomu tak proto, že reziduální prostory vznikají zcela odlišně od ne-míst. V obecné rovině lze říct, že dvěma způsoby: buď jsou nezamýšleným důsledkem produkce prostoru v současné urbánní společnosti, anebo nejsou jejím konečným cílem. V prvním případě jde o takové reziduální prostory, jež nejsou na rozdíl od ne-míst přímo „supermodernitou“ vytvářeny, ale jsou jejím bezděčným následkem. Lapidárně řečeno jsou odpadem při produkci urbánního prostoru, zejména pak při produkci prostorů s transportní funkcí (viz fotografie č. 9).

V druhém případě lze sice reziduální prostory považovat za důsledek produkce prostoru, avšak jen jako součást procesu přeměny prostoru při realokaci a reinvestici kapitálu. Příkladem mohou být zmiňované „zahrádky“, které zanikly jako místo v podobě zahrádkářské kolonie, aby vznikly jako reziduální prostor v důsledku plánovaného rozšíření výroby Škodovky, které ovšem nebylo realizováno, a pozemky tudíž skoupili spekulanti (developeři) čekající na změnu urbánního plánu a zhodnocení vloženého kapitálu.

S reziduálním prostorem, resp. s marginálními prostory bezdomovců obecně, je někdy, dle mého soudu nevhodně, rovněž spojována přeceňovaná a často i dezinterpretovaná Foucaultova prostorová aluze *heterotopie*. Heterotopie je dle něho oddělený prostor jinakosti, ve kterém platí jiná pravidla a jiná organizace času, například vězení, psychiatrická léčebna, veřejný dům, hřbitov nebo také oddělený prostor menstruujících žen v některých kulturách. Foucault se poprvé o heterotopii zmiňuje na jedné straně v knize *Slova a věci* (originál 1966, česky 2007), avšak bez jakékoli souvislosti s prostorem, na který jej vztahuje v roce 1967 při přednášce pro skupinu francouzských architektů. Nikdy jindy tomuto pojmu už pozornost nevěnoval, a to překvapivě ani v díle *Dohlížet a trestat* (originál 1975, česky 2000), jak by se dalo očekávat s ohledem na to, jakou roli kategorie prostoru v tomto díle hraje.[40] Z přednášky byl pořízen neautorizovaný stenografický zápis, s jehož veřejnou prezentací pro účely urbanistické výstavy v Berlíně souhlasil Foucault několik měsíců před smrtí, a záhy poté, co zemřel, byl text publikován i časopisecky (Dehaene a Cauter 2008:13; Harvey 2000:183; Soja 1996:154).

Tyto podrobnosti uvádím proto, že je pozoruhodné, jakou si tato prostorová metafora získala oblibu a jak různorodě a široce je pojímaná, velmi často v rozporu s jejími základními principy, které Foucault jmenoval. Jakkoli je totiž „Foucaultova heterotopologie frustrujícím způsobem nekompletní, nekonzistentní a nekoherentní“ (Soja 1996:162), v jím deklarovaných pěti principech je více než srozumitelná a definitivní. Ve vztahu k reziduálním prostorům a prostorům bezdomovců je podstatný zejména druhý a pátý princip. V druhém principu Foucault zdůrazňuje, že „každá heterotopie má v rámci společnosti přesnou a vymezenou funkci“ (2003:79), která se ovšem může měnit, jak ilustruje na příkladu hřbitova. K pátému principu uvádí:

[40] Podle Harveyho (2000:204), který se ke konceptu heterotopie staví kriticky, tomu bylo zřejmě z důvodů jeho vnitřní rozporuplnosti.

> Heterotopie vždy předpokládají systém otevíraní a uzavírání, která je jednak izolují, a jednak straně činí proniknutelnými. Obecně vzato není heterotopické místo takové volně přístupné, jakým je místo veřejné. Buďto je vstup vynucený, jako v případě vstupu do kasáren nebo věznice, nebo se jednotlivec musí podřídit rituálům a podstoupit očištění. Abychom se dostali dovnitř, musí mít určitou propustku a jsou povinni vykonat určitá gesta. (Foucault 2003:83)

Specifikovaná funkce v rámci kultury, relativní prostorová uzavřenost, ohraničenost, exkluzivita, jasná pravidla a moc ve vztahu k příchozím, která je společností považovaná za legitimní. To jsou některé z charakteristik heterotopie. Příkladem heterotopie, který ve vztahu k bezdomovectví splňuje formulované principy, je noclehárna pro bezdomovce: plní jasnou a společností formulovanou funkci; platí v ní specifická a explicitní pravidla daná písemným řádem, jež odlišují prostor noclehárny od vnějšího světa; dochází v ní k potlačení individuality člověka a omezení jeho svobody, což by jinde bylo považováno za nepřípustné; každý příchozí musí vykonat správné úkony a podstoupit rituál přijetí a očištění pod kontrolou animátora nebo sociálního pracovníka. Uvedené charakteristiky jsou zároveň důvody, proč 78 % respondentů (107 absolutně) „bez střechy nad hlavou“ v rámci realizovaného šetření v roce 2010 uvedlo, že noclehárnu nevyužívají. Obecně panuje mezi mými informátory vůči instituci noclehárny silná averze, kterou vyvolává právě nutnost podrobit se specifickým pravidlům této heterotopie, a vymezování se vůči těm, kteří jí využívají, jako vůči „jiným“ bezdomovcům:

> Já ti to řeknu takhle, já jsem si užil dost ve výkonu trestu, tak proč bych chodil do noclehárny, když je to tam to samé. (Helmut)

> To je pro ostatní lidí, ne pro nás. Když to řeknu hnusně, tak to je pro ty bezdomovce, co támhle chrápou na lavičkách a nedokáží se o sebe postarat. Já mám nějakou sebeúctu, prostě ji mám a vím, že se dokážu nějakým způsobem o sebe trošku postarat a tu střechu nad hlavou si najít. (Pišta)

> Proč tam nechodím? Protože tam chodí jen špína. (Kocour)

Na druhou stranu, vztahovat koncept heterotopie na reziduální, resp. nechtěné prostory, jak činí výše citovaný Wright, nebo dokonce na veřejné prostory (viz Vašát 2012a) jen proto, že je využívají bezdomovci, čímž se mají stávat prostory „jiných“, je v rozporu s jeho logikou. Postrádá to analytickou hodnotu, protože v takovém případě by šlo za heterotopii označit zcela jakýkoliv prostor, který někdo využívá, tj.

jakékoli místo, čímž dochází k vyprázdnění tohoto konceptu. Stručně řečeno, reziduální prostory, ale i veřejné prostory obecně, ať už si v nich vytváří vlastní místa bezdomovci, nebo někdo jiný, nejsou z definice samotného konceptu heterotopie.

Povahu reziduálních prostorů může lépe osvětlit typologie, kterou formuluje z pozic urbanismu, tedy bez jakéhokoli vztahu k bezdomovcům nebo jiným marginálním skupinám, Wikström (2005:57–58). Ta se skládá ze čtyř základních typů, resp. oblastí jejich možného výskytu v urbánním prostoru nebo na jeho pomezí, které dále upravuji

1. Mezizóny (*interzones*)

Mezizóny jsou důsledkem moderního urbánního plánování založeného na funkčním zónování inspirovaném Le Corbusierem, při němž jsou jednotlivé celky zástavby od sebe prostorově a funkčně odděleny. Mezi nimi pak mohou vznikat reziduální prostory, pokud je nevyplňují např. infrastrukturální nebo rekreační a zábavní prostory. Příkladem může být nocležiště mého informátora Pichti (viz fotografie č. 7), jenž měl jednu dobu svůj stan umístěný v členitém a zarostlém reziduálním prostoru mezi bytovkami a nemocnicí, který vznikl navezením nepotřebné zeminy při stavbě

2. Vnější okraje (*fringes*)

Vnějšími okraji jsou rozuměny reziduální prostory vznikající na rozhraní plánovaného a neplánovaného prostoru neboli hranice mezi nezastavěným a zastavěným prostorem města. Jde o časté útočiště těch bezdomovců, kteří hledají vyšší míru klidu, neboť zde předpokládají nižší míru kontroly ze strany městské policie. Například Fanouš nějakou dobu spal ve stanu v reziduálním prostoru v blízkosti hojně využívané rekreační oblasti. Po pravidelných zkušenostech s tím, že mu strážníci rozkopali věci a rozřezali stan, byl donucen přesunout se do jiného reziduálního prostoru. Ten si našel na samém okraji zastavěného urbánního prostředí s argumentem, že se jeho nové místo nachází již za hranicemi města a je mimo dosah kompetence městské policie.

3. Pásma infrastrukturálních oblastí (*infrastructural border zones*)

Jedná se o reziduální prostory, které vznikají kolem dopravních komunikací, ať už silničních, či železničních, ale také podél inženýrských sítí. V těchto prostorech si lidé bez domova vytvářejí jednoduchá nocležiště, ale i komplexnější příbytky, nebo obsazují nepoužívané přístřešky a budovy, které sloužily k jejich obsluze: trafo stanice, drážní domky, zrušené zastávky, úpravny vody apod. Zejména přebývání v opuštěných železničních budovách je u mých informátorů poměrně častou prostorovou praxí v reziduálních prostorech (Řízek a Irena, Mýval, Mário, Pišta a další).

4. Oblasti expanze (*expansion areas*)

Oblastmi expanze je myšleno území plánovaného budoucího rozvoje, které čeká na materiální výstavbu či rozšíření, ať už se jedná o privátní, či o soukromý prostor. Do této kategorie lze zařadit například již několikrát zmiňované „zahrádky“, ve kterých si postavil příbytek Štěpán.

Uvedená typologie zdaleka nevyčerpává škálu možností reziduálních prostorů, které se v urbánním prostředí nacházejí a ve kterých si bezdomovci mohou vytvářet vlastní místa. Spíše slouží jako ilustrace těchto možností, kterou je však třeba doplnit. S ohledem na zkoumaný terén (Plzeň) zde chybí zejména kategorie, jež by mohla být nazvána „přírodní zóny“. Jedná se o takové reziduální prostory, které vznikají v odlehlých a nepřístupných částech městské zeleně (parky, lesoparky) nebo podél řek v záplavových oblastech, kde není žádná urbánní zástavba vyjma příležitostných infrastrukturálních staveb. Tyto oblasti „přírodních zón“ jsou v Plzni, jejíž jednotlivé části jsou rozděleny pásy říčních niv, velmi hojné.

Dále je problematické vztáhnout některou z uvedených kategorií obecně na opuštěné nemovitosti. Typicky se jedná o prázdné a více či méně zchátralé budovy, průmyslové i obytné, ať už se nacházejí v centrálních, nebo okrajových částech města, ale i o pozemky, u nichž není předpoklad budoucí revitalizace, popřípadě je krajně nejistý. Tento typ reziduálních prostorů, označovaný zpravidla informátory jako squat, často vykazuje s ohledem na svůj původní význam, funkci a materialitu některé odlišné charakteristiky od ostatních reziduálních prostorů. Především se jedná o prostory, které mají povahu *zaniklých míst*, nesou nadále své jméno i lokaci a váže se k nim určitá a obecně známá historie. Proto mohou tato zaniklá místa, jež se stala nebo se stávají reziduálními prostory, hrát významnou roli jako místa paměti u

širšího obyvatelstva dané čtvrti či města.[41] Na rozdíl od běžných reziduálních prostorů mají symbolický význam, který je sdílený, a jsou v pozornosti okolí, historiků, ale třeba i lokálních médií. Příkladem může být bývalá proslulá Klotzova cihelna v Plzni na Košutce (viz fotografie č. 15 a16),[42] ve které v době, kdy jsem začal provádět svůj výzkum bezdomovců, přebýval spolu se svými čtyřmi kolegy Ben. Ten zde i s jedním ze svých kamarádů za nevyjasněných okolností v říjnu roku 2009 zemřel a několik dní nato cihelnu zachvátil požár.[43] Místo bývalé cihelny se objevuje v zájmu historiků, referovala o něm několikrát lokální média, a to i ve vztahu k bezdomovcům, stalo se předmětem architektonické soutěže apod. Jakkoli jde povahou o reziduální prostor, jde zároveň o (zaniklé) místo, které má stále silný symbolický význam. Podobným příkladem, byť historicky daleko mladším, je areál bývalého koupaliště Lopatárna, který je od 90. let minulého století opuštěný, a stal se proto vyhledávaným útočištěm lidí bez domova (viz fotografie č. 17 a 18). Areál se pravidelně objevuje v lokálních médiích, je upozorňováno na jeho chátrání i na to, že jej obývají bezdomovci, což vyvolává nevoli obyvatel města.[44]

Pokud shrnu výše uvedené, za reziduální prostory lze považovat jakékoli prostory, které z pohledu širší společnosti neplní žádnou ekonomickou nebo sociální funkci, jsou opuštěné a jako takové postrádají více či méně některé charakteristiky míst, jakkoli mohou v případě zaniklých míst hrát roli míst paměti. Z hlediska jejich oblastí výskytu v urbánním prostředí je lze rozdělit na: 1) mezizóny v zastavěném prostředí; 2) okraje zastavěného prostředí; 3) pásma podél infrastrukturálních oblastí; 4) prázdné oblasti plánované expanze; 5) přírodní zóny a 6) zaniklá místa. Jak už bylo několikrát zdůrazněno, třebaže se jedná o reziduální prostory z pohledu dominantní společnosti, pro marginální skupiny obyvatel právě z důvodu jejich opuštěnosti a absence funkce skýtají útočiště a prostor pro vytváření vlastních míst. V případě bezdomovců se z podstaty jejich sociálního a prostorového statusu jedná o místa, jak bylo uvedeno v předchozí podkapitole, jež pro ně plní některé funkce

[41] Pojem *místo paměti* zde používá v poněkud obecnější a méně analytické podobě než tak, jak je pojímá francouzský historik Pierra Nora (2010).

[42] Cihelna byla založena v roce 1912.

[43] Policie označila příčinu smrti obou za neznámou.

[44] Srov. např. Zavadil, Evžen: Hnus na Lopatárně! Nastálo? Plzeňský deník 9.08.2008, dostupné na http://plzensky.denik.cz/zpravy_region/hnus-na-lopatarne-nastalo20080808.html (navštíveno 26.04.2013).

soukromého prostoru. To, do jaké míry mohou naplňovat funkce soukromého prostoru, je závislé na jejich materiální kvalitě, ale i na míře sociální kontroly, která je vůči těmto prostorům z vnější společnosti uplatňována, s čímž souvisí i míra času, kterou v nich lidé bez domova tráví, a spektrum aktivit, které v nich vykonávají.

V době, kdy jsem se s nimi seznámil, přebývali například Řízek s Irenou spolu s dalšími v opuštěném nádražním domku, který byl poměrně častým předmětem kontroly ze strany policie, neboť se nacházel v těsné blízkosti frekventované železniční trati a byl v aktivní pozornosti vlastníka – Správy železniční dopravní cesty. Poté, co byli z domku vyhozeni a ten byl zazděn, přespávali asi tři nebo čtyři týdny v garáži, kterou má již několik let pronajatou Ondřej, s nímž předtím nikdy příliš nekamarádili. Nebyli tam zcela spokojeni, protože to tam bylo slovy Ireny „ostrý“, a trávili větší část dne ve veřejném prostoru. Následně se přistěhovali k Monice do opuštěné zahradní chatky v izolované a prázdné lokalitě na okraji Plzně, o které Líba tvrdila, že patří její babičce, ale ve skutečnosti patří někomu jinému, jak záhy Irena a Řízek zjistili. Bydlí tam již druhým rokem spolu s Josefem, který přespával na zahradě ve stanu do té doby, než jej nahradil starým vysloužilým karavanem, který dostal od svého patrona. Líba se mezitím odstěhovala pryč. Chatka jim poskytuje, s ohledem na jiné způsoby přebývání „na ulici“, poměrně slušný komfort. V zimě ji lze velmi dobře vytopit kamny, na kterých Irena i vaří; dřevo je dostupné v okolním lese. Několik desítek metrů od chatky je řeka, z níž lze brát užitkovou vodu. Pitnou vodu dostávají od místního porybného, ke kterému chodí Josef, někdy i Řízek, na „fušky“. Na zahradě je vykopané suché WC. Když nemrzne nebo neprší, vaří se venku na ohništi nebo se griluje, poslouchá se rádio, večer se sledují filmy na přenosném DVD na baterky, hrají karty nebo videohry na telefonu apod. Po výplatě dávek v hmotné nouzi zpravidla nakoupí Irena a Řízek, případně i se svými bližšími kamarády Pavlem a Miroslavem, zásoby jídla a pití v supermarketu, které si někdy nechají odvézt taxíkem až k chatce, a následující týden prakticky neopouští místo a do města nejezdí, vyjma doplňování zásob v nejbližším obchodě. Policie je v místě vůbec nekontroluje. Nemovitost byla v nabídce realitní kanceláře, jejíž makléřka při návštěvě objektu údajně proti jejich přítomnosti nic nenamítala, a vlastník nemovitosti žije zřejmě trvale v zahraničí. V chatce byli na návštěvě za Irenou dokonce i její babička a nevlastní děda, kteří jim pravidelně pomáhají. Zkrátka řečeno, současné místo umožňuje uspokojovat Ireně a Řízkovi některé funkce soukromého prostoru

(bydlení), a pokud nemusí ze subsistenčních důvodů do města („somrování“), tráví v něm většinu času. Přesto je za svůj domov nepovažují, protože, jak říká Řízek, nikdy neví, jak dlouho tam budou, zda si druhý den nebudou muset zabalit věci a odejít, jak tomu bylo již v jiných případech. Někdy uvažují o tom, že půjdou bydlet na ubytovnu, a mají vytipované ty, ve kterých by mohli být i se psy.

Opačným příkladem je Milan. Když jsem se s ním seznámil, vůbec na první pohled nevypadal, že by byl „na ulici“. Chodil čistě oblečen, nosil dlouhé rozpuštěné vlasy, pravidelně myté, líbil se dívkám. Pravidelně však přespával v reziduálních prostorech zejména okolo komunikací (pod mostem), které často střídal. S ohledem na jejich materiální kvalitu v nich trávil minimálně času, přicházel v noci, ráno zase odcházel, nechával si tam jen spacák a denní čas trávil chůzí po městě. Jakkoli předchozí zimu strávil na squatu ve větší skupině, během léta a jara, kdy jsem se s ním setkával, se squatům vyhýbal a přespával sám s odůvodněním, že chce mít svůj klid:

> Já s nimi už [s ostatními členy party] nejsem. Já musím spát sám. Už to mám tak zafixované, protože trpím špatným spánkem. […] Už takhle jsem nevrlý, když se probudím. Když jdeš mezi ty lidi, někdo z nich se na tebe špatně koukne, někdo z nich ti něco špatného řekne, víš, co myslím, tak už je hned oheň na střeše. […] Takhle mám svoje místečko, kde můžu složit hlavu, kde se můžu přikrýt. Vím, že mě tam nebude někdo rušit, a kdyby rušil, tak je mi to šumafuk. Takhle jsem v pohodě. (Milan)

Povahu ryzích nocležišť, jež si Milan vytvářel v reziduálním prostoru a která vyjma možnosti spánku pro něj neplnila žádnou funkci soukromého prostoru, ilustruje příhoda, kdy ve stejném reziduálním prostoru jako on přespával ještě jeden muž. Milan ho neznal, jen ho vídal ve spacáku, když šel večer spát. Jedno pozdní ráno Milan vstal a všiml si, že onen muž ještě leží ve spacáku, ale nevěnoval tomu pozornost a odešel do města. Když se vrátil, na místě zasahovala policie a Milan zjistil, že ten muž už je dva dny mrtvý:[45]

[45] Krátce poté se Milan nastěhoval ke své nové přítelkyni mimo Plzeň. Následně pak nastoupil výkon trestu odnětí svobody v délce dvou let a od té doby jsem s ním ztratil kontakt (viz jeho biografický medailonek).

> Ty kráso, chápeš to, že ležíš dva dny vedle mrtvoly a nevíš o tom? Že deset metrů o tebe je mrtvý chlápek, u kterého ještě policajti prý našli dvě pistole? Nechal jsem tam svoje věci a pryč… (Milan).

Strategie výběru a preference různých způsobů nocování a vytváření vlastních míst při absenci soukromého prostoru bydlení či domova v reziduálním prostoru jsou velmi různorodé a proměnlivé. Nelze v nich vysledovat jednoznačné vzorce. Někdo, stejně jako Milan nebo dříve zmiňovaný Helmut, preferuje spaní o samotě, jiný ve skupině na squattu. Tyto preference se navíc často mění i během relativně krátké doby, jak tomu bylo i u Milan. Velká část mých informátorů během doby trvání výzkumu vyzkoušela různé reziduální prostory a různé způsoby nocování. Pokud lze jmenovat nějaké proměnné, které mohou mít vliv na strategie v reziduálním prostoru, pak je to například drogová závislost a typ užívané drogy. V době, kdy Irena s Řízkem pravidelně užívali heroin, vytvářeli kliku společně s Kocourem, se kterým fetovali a který se k nim i přestěhoval. Společně uplatňovali i subsistenční strategie nutné k opatření drogy („somrování“, krádeže). Další proměnnou je roční období. V zimě dochází u sledované populace logicky ke změně prostorových strategií, dává se přednost spíš opuštěným budovám než volným reziduálním prostorům a stanování, dochází k sestěhování do větších skupin, případně se zima tráví na ubytovně. Milan v zimě nocoval společně s větší skupinou osob v bývalém skladu, kde bylo až 15 osob a který lehl popelem. Stejně tak Kája, kterého v lednu roku 2011 našli umrzlého v parku. V době, kdy jsem s ním prováděl rozhovor, přebýval již druhým rokem v bývalých kasárnách:

> Takhle ti to řeknu, brácho. Do těch kasáren může jít někdo jenom přes mou osobu. Já jsem ten, kdo řekne: „Jo, půjdeš, ne, nepůjdeš.“ Já jsem tam jakoby kápo, nevím, jak bych to řekl jinak. Když řeknu, ten tady bude, ten tady nebude, tak to prostě platí. Chápeš? […] Kolik nás tam je? Hele, brácho, to je různé. To je fakt různé. Může se to vyměnit třikrát za měsíc, ale může se to taky vyměnit třikrát za půl roku. Teď nás tam moc není, ale když je zima, tak to se tam nahrnou všichni z Borčáku a celý Plzně. Minulou zimu nás tam bylo někdy i třicet. (Kája)

Prostorovou praxi vytváření míst v reziduálním prostoru a jejich využívaní ovlivňuje i jejich formální a neformální sociální kontrola, jejíž míra je velmi různorodá. Závisí na konkrétním typu reziduálního prostoru, jeho symbolickém významu a prostorovému kontextu, tj. na širším okolí, ve kterém se nachází. Stejně tak záleží na konkrétních

aktérech, kteří do vyjednávání o významu a využití tohoto prostoru vstupují. Na jedné straně stojí vlastník reziduálního prostoru, ať už se jedná o stát, obec či soukromou osobu, který různou měrou o tento prostor projevuje nebo neprojevuje zájem a v tomto ohledu i uplatňuje, nebo naopak neuplatňuje vlastní kontrolu, resp. za tímto účelem úkoluje instituce formální sociální kontroly, tj. obecní úřad, městskou policii nebo Policii České republiky. Dalším aktérem jsou ti, kteří reziduální prostor využívají, tj. v tomto případě lidé bez domova. Ti svým chováním a hlavně počtem ovlivňují, do jaké míry se stává nebo nestává daný reziduální prostor předmětem kontroly. Logicky platí, že čím více bezdomovců daný reziduální prostor využívá, tím častější jsou návštěvy policie.

> Naposledy nás tam spalo asi dvacet. Ráno přišli policajti a byli úplně hotový. Fakt byli hotový. Já se jim ani nedivím. Tam je to fakt hustý. Tam jsou feťáci, alkoholici, tam je velká sorta lidí. Je to vlastně nejdražší hotel na svět, protože tam teďka jezdí pořád policajti a za každý den to máme za 1000 korun. Fakt. Skoro každé ráno pokuta 1000 korun. Každý jí dostane. Já to mám za 1500, protože mi dávají ještě 500 za psa. Takže fakt docela drahý hotel. (Katka)

Posledním aktérem jsou samotné instituce formální sociální kontroly. V jejich případě je z důvodu odlišné náplně práce podstatný rozdíl mezi tím, jak se ke kontrole prostoru (nejenom reziduálního, ale i veřejného) staví Městská police Plzeň a Policie České republiky. Tento rozdíl vystihuje Kája, bydlící v době rozhovoru na kasárnách, kde byly stejně jako v případě squatu Katky kontroly velmi časté:

> Včera v noci na náš vlítli a pustili na mě psa. Rottweilera. Ale proč? Ležím ve spacáku a oni ho na mě pustí. Pes úplně nepříčetný, ale naštěstí měl košík, jinak by mě zabil. U nich [policistů] to záleží na tom, jakou mají náladu, podle toho se chovají. Ale tohle dělá jen městská, tenhle bordel dělá jenom městská. Státáci, ti přijdou a policistka mi doslova řekne: „Pane Karel, my jsme rádi, že vás tady máme takhle pohromadě, víme, že jste tady.“ Oni prostě přijdou, zkontrolují akorát ty, co jsou nový, kouknou, jestli někoho nehledají, a zase odejdou. (Kája)

Stejnou zkušenost mají i ostatní, např. Mirek, který byl svého času taky v kasárnách, Štěně, ale i Řízek z doby, kdy s Irenou a ostatními bydleli ještě v nádražním domku, než je městská policie definitivně vystěhovala:

> Za minulý týden nás kontrolovali asi osmkrát. Ze státní chodí taková dobrá policajtka, taková malá, černovlasá. To oni normálně i zaklepají. Přijdou a řeknou

třeba: „Ne, ne, vy ležte, vás už máme prolustrované, není tady někdo ještě nový?“ Vezmou si občanku nebo nějaký doklad, zkontrolují, zavolají, jestli nejsme hledaný, a to je celé. (Mirek)

Teď v létě nás každá návštěva stojí na pokutách 500 až 1000 Kč. Chodí jednou za tři týdny, nebo taky obden. Někdy přijde policajt a řekne: „Já vás jdu zkontrolovat.“ Tak my: „Jo, dobrý,“ a on si nás napíše. A někdy přijdou zmrdi ve tři hodiny ráno, rozkopnou dveře a řvou: „Vstáváme, budíček!“ Akorát samá zbytečná buzerace místo toho, aby byli rádi, že se jim neválíme někde na lavičce. (Řízek)

Měšťáci jsou kurvy. Je to tak. Ty tě fakt vyhodí ze squatu, ale státňáci ti řeknou: „Hele, my jsme rádi, když jste někde na squatu, kde vás máme pohromadě, a kdykoli cokoli se někde stane, víme, kde vás najdeme, kam si pro vás můžeme dojít.“ Ale měšťáci ne. Měšťáci přijdou, hned ti ukážou pěstičky, nandají si rukavičky a: „Pojďte, vy kundy.“ Pardon, že takhle mluvím, ale je to tak. Fakt se chovají jako mrdky. (Štěně).

Přístup městské policie ve vztahu k bezdomovcům v reziduálních prostorech není, jak je patrné z konkrétních příkladů, ale i měsíčních reportů jednotlivých služeben a expertních rozhovorů, závislý na nějaké strategii (na rozdíl od jejich kontroly ve veřejném prostoru, viz dále). Záleží, jak bylo uvedeno, na konkrétní situaci a přístupu vlastníka reziduálního prostoru:

Já nevím, jestli je [bezdomovce] strážníci vyhazují. Záleží na tom, čí ten barák je, když je města, tak je většinou vyhazují, ale někdy taky ne. Když patří někomu jinému, tak záleží, jestli nás zavolají. To pak jedem s nějakým správcem nebo někým, který za tu budovu zodpovídá, a ten řekne: „Ty vole, tady to musíme zavřít a zazdít.“ Tak se hned udělá opatření, strážníci to vyklidí, majitel to zazdí a je to. Takže pak ty státňáci samozřejmě se jeví v jejich [bezdomovců] očích jinak, protože to na rozdíl od nás nedělají. (J.K., Městská police Plzeň)

Stejně tak záleží na „míře aktivity“ konkrétních strážníků a jejich přístupu:

Oni [mí informátoři] tam měli squat, byla jich tam tlupa a lidi si na ně stěžovali, protože tam fetovali a tak. A my to měli na triku. Několikrát jsme je vyhodili, ale za hodinu se zas vrátili. Tak jsme si v noci oblékli civil, psy a trochu jsme si je podali. Když to holt nešlo po dobrém, tak to muselo jít po zlém. (M. K., Městská policie Plzeň, neformální rozhovor).

To je takový ten zrzek s fousy. Vím přesně, o koho jde. Ten mě asi miluje, když nemá nic jiného na práci než lézt v křoví, hrabat se mi ve věcech, prohrabávat

> moje špinavé fusekle. Jen mám kvůli němu trochu větší spotřebu stanů. Už mi dva rozřezal a fakt už nevím, kde ty stany mám brát. (Fanouš)

Poněkud nevyzpytatelná povaha sociální kontroly reziduálních prostorů oproti veřejným prostorům, často za hranicí formálních postupů, odpovídá jejich nejasnému významu a postavení v rámci prostorové a sociální struktury. Reziduální prostory jsou oblasti, ve kterých jsou oslabeny obvyklé normy a významy, uznávané ve veřejném prostoru, ale na rozdíl od heterotopií zde nejsou ustanoveny normy alternativní. Třebaže mohou hrát v některých případech roli míst paměti, jsou odpadem produkce urbánního prostoru, jako s takovými je s nimi zacházeno a jako takové jsou vnímány, jsou-li vůbec vnímány. V dominantních vrstvách vyvolávají obavy či pohoršení, slouží jim jako prostor k vyvážení odpadu, k vyměšování, k nelegálním aktivitám, ale ze všeho nejčastěji se nacházejí zcela mimo jejich pozornost a zájem, protože pro ně neplní žádnou funkci. Jsou do nich vytlačovány marginální skupiny obyvatel, na které společnost nahlíží jako na svůj odpad, a pro ně tvoří jediný možný prostor, kde si mohou částečně vytvářet svá místa a naplňovat jednu ze základních potřeb člověka. Reziduální prostory jsou významově i prostorově indiferentní oblastí, která není na očích, kde lze ledacos skrýt a kde se lze zrovna tak dobře skrýt.[46]

Wikström o reziduálních prostorech uvádí, že jsou signifikantním prostředím transgrese, protože mimo jiné:

> …reprezentují území, která nejsou předmětem úplného a podrobného řádu, nýbrž umožňují určitou volnost jednání. Jako opuštěné a málo využívané oblasti jsou málo kontrolovány jejich majiteli. Není vždy jasné, čí normy a pravidla regulují jejich využívání. Nabízejí místa pro aktivity, které jsou vyloučeny z organizovaného urbánního prostředí, protože jsou příliš prostorově náročné, nepříjemné nebo narušují pořádek. Umožňují neočekávané setkání mezi lidmi, kteří jednají mimo své běžné role. Dovolují jednání, které se vyhýbá striktní kontrole učitelů, rodičů, sousedů a autorit. Jako fragment přírody nebo naturalizovaného urbánního prostředí poskytují biotop, který někdy vykazuje neobvyklé bohatství druhů. (Wikström 2005:50; překlad můj)

[46] Obdobná prostorová indiference se projevuje i na mikro úrovni. Např. místo pod postelí má obdobné významové rysy reziduálního prostoru.

Uvedené charakteristiky reziduálních prostorů jsou přesné, ale jejich teoretická implikace je dle mého soudu přesně opačná. Reziduální prostory *nejsou* signifikantně transgresivní, ba právě naopak. Nemohou jimi být z důvodu své indiference. Stručně řečeno, dříve než v dalších částech textu rozvedu vlastní argumentaci o povaze prostoru a transgresi, jsou-li tyto reziduální prostory charakteristické absencí či oslabením norem a pravidel, není zde co překračovat. Transgrese je překročení hranic akceptovatelného, přičemž tyto hranice jsou vymezeny pravidly a normami, jejichž platnost je mj. odvozena i od povahy prostoru. Mojí základní tezí v této práci je, že transgrese nespočívá ani tak v kvalitě samotného aktu transgrese, ale v jeho sociálním a prostorovém kontextu. Transgresi, potažmo deviaci, není možné oddělit od prostorového kontextu, resp. od prostorové struktury.

4.3 Veřejný prostor

> The street is where movement takes place, the interaction without which urban life would not exist, leaving only separation, a forced and fixed segregation. […] The street is a place to play and learn. The street is disorder. All the elements of urban life, which are fixed and redundant elsewhere, are free to fill the streets and through the streets flow to the centers, where they meet and interact, torn from their fixed abode. This disorder is alive. It informs. It surprises. (Lefebvre 2003:18–19)

Jedním z hlavních cílů této práce, tak jak s ním byl čtenář seznámen v úvodu, je popsat a analyzovat geografii bezdomovectví, tj. na jedné straně ukázat, jakým způsobem je ve vztahu k lidem bez domova produkován prostor, a na straně druhé, jaká je jejich prostorová praxe. Za tímto účelem byly vymezeny dvě základní kategorie prostoru, které určují charakter prostorové i sociální struktury v moderní západní společnosti - prostor soukromý a prostor veřejný. K těmto dvěma kategoriím jsem přidal kategorii třetí, v níž spatřuji užitečnost, a tu jsem nazval reziduální prostor. Poukázal jsem na to, že jakkoli nemají bezdomovci z podstaty svého statusu domov ani bydlení, tedy svůj vlastní soukromý prostor, tak je nelze považovat, jak tvrdí např. Samira Kawashová, za osoby, které jsou „obecně bez místa“ (1998:327). Místa si vytvářejí v reziduálním prostoru, který díky své indiferentní povaze může plnit některé funkce soukromého prostoru. Stejně tak si místa vytváří i ve veřejném prostoru, jakkoli jsou z něho kvůli tomu vyháněni a vytlačováni formální i neformálními nástroji sociální kontroly, k čemuž obrátím pozornost v následující části.

Nejdříve však načrtnu z pozic různých teoretických přístupů obecnou povahu a podstatu veřejného prostoru v současné západní společnosti a dále uvedu základní znaky prostorové praxe sledované populace bezdomovců v Plzni.

4.3.1 Povaha veřejného prostoru v moderní společnosti

> A city is composed of different men; similar people cannot bring a city into existence. (Aristotelés, citováno dle Sennett 1996)

V novověku dochází v západních společnostech k významné kulturní změně, kterou je emancipace a obohacení privátní sféry a její vyčlenění ze sféry veřejné a ze společenského života. Na základě těchto dvou kategorií, jak jsem již uvedl, vzájemně se prolínajících se sférou ekonomickou, politickou a sociální, je strukturováno (aniž bychom si toho byli nutně vědomi) naše každodenní jednání. Stejně je strukturován i městský prostor, a to jak z hlediska symbolických významů, tak z hlediska své fyzické skladby a formy. Privátní sféra - konkrétněji privátní prostor, který ve své ryzí podobě odpovídá místu našeho domova - je ztotožňována s rodinou a blízkými přáteli, intimitou, emocemi, vzájemnou blízkostí a exkluzivitou. Veřejná sféra, v městském prostředí úžeji chápaná jako veřejný prostor v podobě ulice či náměstí (viz dříve uvedená typologie), je v moderní západní společnosti charakteristická konfrontací vzájemně si cizích lidí, odosobněním, racionalitou a v ideální podobě více či méně neomezeným, inkluzivním přístupem. Lze tedy stručně konstatovat, dříve než se této otázce budu věnovat podrobněji, že zatímco privátní sféra (prostor) je místem důvěrnosti a stejnosti, veřejná sféra (prostor) je místem cizosti a jinakosti, ale také ostrovem svobody a demokracie (viz např. Arendt 1958; Sennett 2010).

Z uvedeného vyplývá, že problematiku urbánního prostoru, ale stejně tak sociální a kulturní odlišnosti nelze v moderní komplexní společnosti zkoumat bez souvislosti s produkcí a konstrukcí veřejného prostoru, neboť právě ve veřejném prostoru je tato odlišnost sociálně reifikována a objektivizována. Budu-li v této úvaze důsledný, lze v souladu s Arendtovou (1958:50) konstatovat, že teprve to, co je veřejné, konstituje realitu. Jinak řečeno:

> [V]eřejný prostor je místo simultánnosti, dějiště pro představení a předvádění, zkouška reality, explorace jinakosti a identity, aréna uznání, ve které reprezentace odlišnosti mohou vést k vědomí sama sebe a jiných, stejně tak jako k posouzení vztahů mezi partikulárním a obecným, osobním a neosobním. Je to místo, kde se

> vedle sebe nacházejí mnohostranné pravdy a je praktikována tolerance rozdílných názorů. (Madanipour 2003:206; překlad můj)

Urbánní prostor moderní západní společnosti je tedy strukturován na základě dvou rámcových kategorií – privátního a veřejného. Jakkoli se tyto dvě kategorie jeví jako dichotomické, jasně ohraničené a vzájemně oddělené z hlediska svých významů a funkcí, v sociální praxi se jedná spíše o kontinuální škálu, která se dále prolíná a vzájemně ovlivňuje se sociální (kulturní), politickou a ekonomickou dimenzí každé společnosti. Například je zjevné, že pojetí a rozvoj privátního prostoru je závislý na ekonomickém způsobu produkce, stejně tak politická ideologie ovlivňuje funkci a význam veřejného prostoru atd. To znamená, jak bylo již řečeno, že prostor je sociálně produkován, přičemž vztah mezi prostorem a silami, Dříve než pokročím dál, je v této souvislosti nutné uvést krátkou terminologickou poznámku. V textu někdy používám jak pojmy veřejná a privátní *sféra*, tak privátní a veřejný *prostor*. Druhým párem pojmů mám na mysli část prostoru, případně konkrétní *místo*, které je z hlediska svého významu, funkce a/nebo vlastnictví chápáno jako veřejné či privátní (viz část 3.3). Oproti tomu prvním párem pojmů označuji obecně veškeré materiální i nemateriální produkty lidské činnosti, lidi i jejich aktivity, které jakýmkoli způsobem tvoří veřejnou či privátní oblast. Slovy Habermase:

> [Veřejná sféra je] doménou sociálního života, ve které mohou být formovány takové věci jako je veřejný názor, kde občané … jednají o obecných zájmech, aniž by byli objektem nátlaku […] [s cílem] vyjádřit a obeznámit veřejnost se svými postoji (Habermas 1997:105; citováno dle McKee 2005:4; překlad můj).

Stručně řečeno, privátní a veřejnou sféru chápu jako širší koncepty, které v sobě zahrnují privátní i veřejný prostor (srov. Madanipour 2003:3).

Rozlišování mezi veřejným a privátním není výsostně omezeno na západní společnosti, jakkoli význam a funkce těchto dvou domén mezi kulturami - stejně jako v čase - značně variuje a u méně komplexních rurálních společností, které tradičně studuje sociální a kulturní antropologie, může tato dichotomie absentovat zcela - nenalezneme u nich nic, co bychom mohli chápat jako privátní sféru. Na druhou stranu, u některých společností s rozvinutou urbánní strukturou, které nepatří do euroatlantického kulturního okruhu, je patrné, že konceptualizace veřejné a soukromé domény jsou odlišné, méně striktní; veřejný prostor může plnit sociálně

bohatší a daleko různorodější funkce, než jak je tomu v případě naší kultury, kde je velmi často omezován toliko na funkci transportní. Například Tim Edensor ve své studii veřejného prostoru v Indii uvádí:

> Multifunkční struktura ulice poskytuje směs překrývajících se prostorů, které spojují veřejné a privátní, práci a odpočinek, posvátné a profánní aktivity. [Ulice je] „centrem sociálního života, komunikace, politických i soudních činností, kulturních a náboženských událostí, místem výměny zpráv, informací a klepů (Buie 1996)“. (Edensor 1998:202; překlad můj)

To dle Edensora silně kontrastuje s koloniálními čtvrtěmi v Indii, jejichž fyzická struktura se uvedenému vzpírá a které jsou podrobeny silné sociální i estetické kontrole a řádu.

Idea inkluzivní veřejné sféry, resp. prostoru jakožto základního stavebního prvku demokracie, je v politické teorii a filosofii vztahována k historickým Athénám (600 až 350 př. n.l.), a to konkrétně ke dvěma veřejným místům. Prvním byl amfiteátr na pohorku Pnyx, kde občané debatovali a rozhodovali o záležitostech města. Divadelní prostor uspořádaný do terasovitých řad ve tvaru podkovy usměrňoval normativně sociální interakci občanů na základě dvou vizuálních, sociálních a architektonických pravidel: viditelnosti publika a řečníka a vymezením jejich konkrétních míst a rolí. Druhým veřejným místem demokracie byla Agora (tržiště) – centrální náměstí protnuté hlavní athénskou třídou. Zde se neodehrával pouze obchod, ale také náboženské rituály či soukromé schůzky, a byla zde vykonávána i spravedlnost v soudním dvoře umístěném ve volném prostoru, jehož architektonické řešení umožňovalo procházejícím občanům nahlížet do jeho útrob a kontrolovat výkon soudní moci (Sennett 2012). Agora sloužila jako multifunkční veřejný prostor, ve kterém docházelo ke střetu a míšení různých činností a identit. Byla praktikovanou demokracií normativně artikulovanou na pahorku Pnyx. Demokracií, na které se ovšem mohli podílet pouze muži a ze které bylo vyloučeno většinové obyvatelstvo tvořené otroky. Přesto, resp. právě proto je třeba chápat agoru jako *ideální veřejný prost*or, který je předpokladem pro fungování demokratické komplexní městské společnosti, nutně vytvářející vědomí odlišnosti. V souladu s tím dochází Aristotelés ve spise Politika (2009) k závěru, že pouze tehdy, když si lidé zvyknou na rozmanitost městského prostředí, nebudou jednat násilně, pokud se setkají s něčím jiným a zvláštním. Opíraje se o tuto základní myšlenku, chápe Richard Sennett

(1970) každodenní konfrontaci vzájemně odlišných lidí ve veřejném (inkluzivním) prostoru jako předpoklad koheze diverzifikované městské společnosti a demokracie.

Komplexní a ostré rozlišování mezi veřejnou a privátní sférou, potažmo mezi veřejným a privátním prostorem, je však možné považovat za poměrně recentní a kulturně specifický jev, který se v plné míře objevuje v důsledku změn v ekonomické produkci, po zavedení peněžní ekonomiky, urbanizaci a přeměně buržoazní rodiny od 17., resp. 18. století v Evropě a USA (viz Aries 1962; Habermas 1989; Madanipour 2003; Mumford 1961; Sennett 1976). Pokud bych se měl pokusit velmi schematicky a zjednodušeně popsat tuto změnu, mohu formulovat tři základní nezbytné historické předpoklady, které k emancipaci privátní sféry vedly. Prvním a nezbytným krokem bylo „postupné oddělení domova […] od pracoviště“ (Mumford 1961:383), resp. obecně změny v ekonomickém způsobu produkce. Druhým předpokladem byl související růst hustoty městské populace, ke kterému dochází ryze v důsledku migrace obyvatel, neboť až do počátku 20. století byla úmrtnost ve městech vyšší než na vesnici. A za třetí to bylo vyčlenění nukleární rodiny jakožto základní jednotky společnosti, ze které bylo nadále vyloučeno služebnictvo, klienti, přátelé a známí. V důsledku těchto změn se nově objevuje privátní prostor jako výlučné místo intimity, kam mají neomezený přístup pouze členové rodiny, resp. domácnosti. Fyzický prostor domova je dále vnitřně členěn dle míry soukromí na jednotlivé části a pokoje (od přijímacího salonu až po oddělené ložnice), které nejsou průchozí, ale jsou odděleny chodbou sloužící jako přechodové místo mezi různými sférami intimity (Aries 1962:398–400; Sennett 1992:26–27). Práce je přesunuta z prostředí domácnosti na specializovaná místa, do kanceláří, manufaktur a továren, a privátní prostor domova se stává místem, které je pod individuální kontrolou rodiny a skryté před zraky veřejnosti. A naopak veřejným se stává veškerý život mimo rodinu a blízké přátele. Tento model privátní a veřejné sféry se časem rozšířil do ostatních vrstev vznikající industriální a sekularizované společnosti, pro kterou se stala (nukleární) rodina a prostor základním měřítkem morálky a jejím stavebním kamenem, a to na úkor veřejného života (Madanipour 2003; Mumford 1961; Sennett 1976).

V kontextu myšlení Georga Simmela (2002) lze emancipaci privátní sféry a její fyzické prostorové oddělení nahlížet jako nevyhnutelnou konsekvenci procesu urbanizace. Prostředí domova slouží jako místo ochrany před komplexitou urbánního

prostředí, přehlcením mentálními podněty a heterogenitou, které ze způsobů městského života plynou. Důsledkem urbanizace je podle klasických sociálních kritiků (Engels 1892; Park a Burgess 1925; Weber 1958; Wirth 1938) anonymita, odcizení a lhostejnost, neboť koncentrace velkého množství lidí neumožňuje osobní sociální interakci a vzájemné poznání.[47] Podle Louise Wirtha (1938) s hustotou populace roste její diverzifikace a souběžně s tím, jak se zvyšuje fyzická blízkost lidí, zvyšuje se jejich sociální vzdálenost. V souladu s touto tezí, avšak nezávisle na ní, dochází Simmel (2002:15) k závěru, že osobní vztahy a emocionalita jsou přesunuty do sféry privátní a místo nich se uplatňuje chladná racionalita, veřejný prostor se stává místem indiference až mírné averze, vzájemné cizosti, odmítání a instrumentálního chování, zkrátka blazeovanosti.

Na druhou stranu, neosobní racionální chování na veřejnosti, které označuje Tonkiss „etikou indiference“ (2006:22–24), je podle jiných přístupů pozitivní, neboť osvobozuje jedince od jha sociálního statusu, původu a patriarchální rodiny. Mezi tyto přístupy lze zařadit především klasické teze o veřejné sféře v podání Habermase (1971, 1989, česky 2000) a Arendtové (1958, česky 2007), které Richard Sennett zjednodušeně, přesto výstižně shrnuje takto:

> U Arendtové je celé pojetí veřejné oblasti založeno na překročení odlišnosti na základě záměru. Konkrétně, když vstupujete na veřejnost, zbavujete se zvláštnosti být černý, být žena nebo být chudý a vstupujete do skupiny rovnoprávných promluv, ve kterých je odkaz na sebe sama vnímaný jako porušení politických norem. Habermasovo pojetí je založeno na komunikativní interakci, při které jsou odlišnosti přítomné, ale lidem na nich nezáleží. Toto pojetí tedy v sobě neobsahuje arendtovskou fikci agory. Podle Habermase platí, že jestliže je veřejná oblast plná života, pokud je v ní dostatek interakce, tak se chudý černoch nebo černoška bude cítit oprávněn mluvit otevřeně k bohatému bělochovi. Pro Habermase je tedy celá politika veřejné sféry o vytvoření podmínek pro takováto oprávnění, jež v důsledku povedou k tomu, že názory na to, co je rasa nebo co je třída, se budou stále

[47] Engels je v tomto ohledu obzvláště kritický: „Surová lhostejnost, bezcitné omezení každého jednotlivce jen na vlastní soukromé zájmy vyniká tím odporněji a urážlivěji, čím více je těchto jednotlivců stěsnáno na malém prostoru. A i když víme, že taková isolace jednotlivce, takové omezené sobectví je všude základním principem dnešní společnosti, přece jen se nikde neprojevuje tak nestoudně a nezahaleně, tak sebevědomě jako právě tady, v hemžení velkého města. Rozpad lidstva na monády, z nichž každá má zvláštní životní princip a zvláštní účel, svět atomů tu dosahuje vrcholu.“ (Engels 1950:41)

častěji objevovat, aniž by byly vztahovány ke vlastní osobě. (Sennett 2002:385; překlad můj)

Přesně opačně pojímají veřejnou sféru tzv. dramaturgické (performativní) přístupy[48] ke studiu veřejného prostoru. Na rozdíl od Arendtové či Habermase se odklánějí od politiky směrem ke kultuře a každodennímu chování na veřejnosti. Do performativní „školy" lze zařadit Ervinga Goffmana (1959, 1971), Cliforda Geertze (1972, 1973) a zejména dílo Richarda Sennetta (1970, 1976, 1992), který se k její tradici otevřeně sám hlásí a sám ji i vymezuje (viz Sennett 2002, 2010). Podle něho veřejná sféra není, resp. neměla by být místem indiference, ale naopak místem střetu a konstituce diferencí. Sennett nahlíží na město a veřejnou sféru jako na *theatrum mundi*, ve kterém lidé aktivně hrají své role. Kriticky se tak staví vůči Simmelově koncepci „masky racionality", za kterou se podle tohoto německého myslitele lidé ve veřejné sféře ukrývají (Sennett 2002). Dle Sennetta (1976) není veřejná sféra místem instrumentální racionality, nýbrž místem performance a emocí. Tím se zároveň vymezuje i vůči Arendtové a Habermasovi, kteří chápali racionalitu jako nutnou podmínku pro překonání partikulárních diferencí, díky níž může vzniknout bezpříznaková veřejná sféra jakožto racionální diskurs občanské společnosti, ve kterém se lidé utkávají bez ohledu na sociální status a identitu (Bridge 2005; Sennett 2002, 2010).

Sennett buduje obraz veřejné sféry jakožto interaktivního prostoru, ve kterém je diference naopak privilegovanou vlastností a v němž jsou prezentovány různé způsoby života. Jedná se o prostor konstituce identit, neboť „identita je bod střetu mezi tím, kým chce být jedinec, a tím, co mu svět dovolí, aby byl" (Sennett 1976:107). Obecněji můžeme chápat performanci a sebeprezentaci ve veřejném prostoru jako výměnu a konstrukci kulturních významů a provádění kulturních rituálů (Madanipour 2003:109; Sennett 2010). Avšak je třeba dodat, že i jako konstrukci osobních, potažmo skupinových hranic. V souvislosti s tím Sennett (1970) zároveň zdůrazňuje, že pouze každodenní interaktivní konfrontace odlišností je jediným možným nástrojem jejich mediace, a proto při nefunkčnosti veřejné sféry (prostoru) dochází k hlubším sociálním konfliktům, vytváření pseudokomunit a ztrátě sociální

[48] Označované též jako interpretativní přístupy (Pospěch 2013).

koheze. Lapidárně řečeno, sociální koheze a tolerance mezi lidmi je možná pouze za předpokladu, jsou-li odlišnosti lidí vystaveny vzájemné stimulaci(Sennett 2002:387).

Nicméně Sennett dochází skepticky k závěru, že takto nastíněná ideální podoba veřejné sféry je spíše otázkou nedávné minulosti, neboť v postmoderní kapitalistické společnosti dochází k jejímu pozvolnému úpadku. Problém na rozdíl od Simmela nevidí v přehlcení stimuly, které vyplývají z městského života, ale přesně naopak v nastávající destimulaci (2002:387), kdy „se veřejný prostor stal [pouhým] derivátem pohybu“, „oblastí pro přesun skrz, nikoli pro bytí v něm“ (1976:14).[49] Za pádem veřejného člověka stojí dle Sennetta „tyranie intimity“ (1976:337–340), neboli infiltrace veřejné sféry privátním, lépe řečeno smršťování a degradace veřejné sféry na úkor privátní. Jde o proces spojený s neschopností přijmout sociální realitu a hodnoty neosobního života - základního instrumentu veřejného městského života - v důsledku narcismu, který Sennett označuje za „protestantskou etiku“ postmoderní společnosti. Narcismem však nerozumí obdiv k vlastní kráse, jak je tomu v běžném lidovém pojetí, ale v klinickém smyslu „poruchu osobnosti, sebe pohlcení, které znemožňuje jedinci porozumět tomu, co patří do sféry vlastního já a sebe-uspokojení a co patří mimo ni (1976:8). Tato neschopnost přijmout svět takový, jaký je, tedy dospět, se projevuje ztrátou dramatičnosti a hraním rolí ve veřejné sféře,[50] potažmo i strachem a úzkostí z jakékoli odlišnosti, projevu dezorganizace a potencionálního sociálního konfliktu. Ten ovšem hraje, jak ve vztahu k městskému životu konstatoval Aristotelés, funkci přesně opačnou, a to v podobě pozitivního mediátoru zmiňovaného strachu a úzkosti z cizího (Sennett 1970, 1976).

Jelikož jde prostorové uspořádání společnosti ruku v ruce s jejím sociálním uspořádáním, projevuje se úpadek veřejné sféry i v architektuře a urbánním designu, které vytvářejí reprezentace, v nichž jsou základní funkce veřejného prostoru potlačovány:

> Strach z vystavení se něčemu na veřejnosti je jedním ze způsobů militarizované koncepce každodenní zkušenosti, jako kdyby obrana útokem byla vhodným

[49] V originále mnohem poněkud poetičtěji: „the public space has become a derivative of movement“, „an area to move through, no to be in“. Srov. též (Sennett 1996:14).

[50] V důsledku toho, jak vzrůstá nerovnováha mezi veřejným a intimním životem, stávají se lidí méně a méně expresivními. S důrazem na psychologickou autenticitu přestali být lidé v běžném životě herci, protože nejsou schopni využít základní kreativní síly herectví, schopnosti hrát a vkládat pocity do vnějšího obrazu vlastního já. (Sennett 1976:37)

> modelem subjektivního života, stejně jako vedení války. Co je příznačné pro výstavbu našich měst, je tendence obehnat zdí odlišnosti mezi lidmi, předpokládaje, že jsou tyto odlišnosti spíš vzájemně ohrožující než vzájemně stimulující. Důsledkem je, že to, co vytváříme v městském prostředí, jsou bezvýrazné neutralizující prostory, prostory, ze kterých je odstraněna hrozba sociálního kontaktu: pouliční zdi vykládané tabulemi skla, dálnice odřezávající chudá předměstí od zbytku města, sídliště na okrajích města. (Sennett 1992:xii; překlad můj)

Pro urbánní společnost je přitom nezbytné, říká Sennett, aby sféry veřejného a privátního byly ve vzájemné rovnováze, jak tomu bylo v Evropě a USA v 18. století. Od konce tohoto století dochází k vychýlení této rovnováhy a „ulice a náměstí měst jako centra sociálního života [byla nahrazena] předměstskými obývacími pokoji“ (Sennett 1976:28). Tím se však Sennett, obdobně jako Habermas (srov. Fraser 2007:69–70; Madanipour 2003:156–157), dopouští idealizace buržoazní měšťanské veřejnosti v minulosti:

> S tím, jak se stala rodina útočištěm před terorem společnosti, stala se postupně i měřítkem morálky, vůči které byla poměřována veřejná oblast města. Při využívání rodinných vztahů jako standardu lidé nahlíželi na veřejnou doménu nikoli jako na omezený soubor sociálních vztahů, jak tomu bylo v době osvícenství, ale místo toho nahlíželi veřejný život jako morálně podřadný. Vůči ideálnímu řádu soukromí a stability sjednocené v rodině byla zpochybněna legitimita veřejného řádu. (Sennett 1976:20; překlad můj).

Na veřejnou sféru a prostor jako místo diferencí nahlížejí i neomarxisté, resp. obecně přístupy sdílející s neomarxisty sociálně kritické postoje vůči produkci veřejné sféry v současné neoliberální kapitalistické společnosti. Ty vycházejí především z klasických děl Henri Lefebvra (1991) a Davida Harveyho (1973) a lze je nalézt v humánní geografii, antropologii či sociologii na straně jedné (Harvey 2006b, např. 2012; Keith a Pile 1993, 1997; Low a Smith 2006; Low 2000; Mitchell 2003; Sorkin 1992; Zukin 1996, 2010), tak politické feministické filosofii na straně druhé (Fraser 1990, 2010; Young 1990), avšak s tím rozdílem, že obecně tyto přístupy výrazněji zdůrazňují negativní konflikt, útlak, marginalizaci a exkluzi některých skupin ve veřejném prostoru. Veřejné sféra dle nich není bezpříznaková, ale buržoazní, maskulinní a bělošská. Obdobně jako Sennett se však shodují na obecném závěru, že veřejný prostor (potažmo veřejná sféra) je v západních společnostech v úpadku,

což se projevuje v jeho privatizaci, komodifikaci, homogenizaci, zvýšené sociální kontrole a fyzické restrukturalizaci, obecně tedy v jeho vzrůstající exkluzivitě a monofunkčnosti, potažmo až jeho zániku (Low a Smith 2006; Marcuse 2012; Mitchell 1995).

Nicméně neomarxisté se od Sennetta, ale koneckonců i od Habermase liší v tom, že se nedopouštějí idealizace měšťanské společnosti 18. století, ba právě naopak. Autoři kladoucí důraz na prostorové aspekty veřejného života, tj. koncept veřejného prostoru, mimo jiné ukazují, že produkce urbánního prostoru byla a je spojena s útlakem a vládnoucí třídou. Například David Harvey konstatuje:

> [M]ěsta se objevila díky geografické a sociální koncentraci nadproduktu. Urbanizace proto vždy byla třídním fenoménem, protože nadprodukt je získáván odněkud a od někoho, zatímco kontrola nad jeho rozdělením leží v několika málo rukách. Tato obecná situace samozřejmě v období kapitalismu přetrvává, ale vzhledem k tomu, že urbanizace závisí na mobilizaci nadproduktu, objevuje se těsné spojení mezi vývojem kapitalismu a urbanizací. (Harvey 2008:24; překlad můj)

Ještě explicitněji se vyjadřují Setha Lowová a Neil Smith:

> Je stále méně a méně prostoru pro ten typ ideální veřejné sféry, kterou předpokládal Habermas. S příchodem neoliberalismu zřetelně hrozí návrat exkluzionistického liberalismu dle předlohy z 19. století, ale s technologií 21. století. To je maskováno záminkou univerzálních demokratických práv, která jsou však rozpuštěna v partikulární zájmy asertivní a národně zakořeněné, byť zároveň transnacionální kapitalistické třídy. Zvýšená kontrola veřejného prostoru v celé své škále je integrálním důsledkem nové politiky bodu mrazu. Dnešní neoliberalismus sice možná nerozděluje populaci tak očividně jako v dobách vznešených liberálních principů, kdy bylo otroctví legální, Afroameričané byli počítáni jako tři pětiny člověka a ženy nebo chudí byli zbaveni volebního práva, ale vytváří své vlastní způsoby diskriminace. (Low a Smith 2006:15; překlad můj)

Na druhou stranu tyto přístupy chápou veřejný prostor též jako místo možné resistence proti útlaku, nadvládě a kulturní hegemonii (srov. Harvey 2012). Jako prostor, ve kterém se konstitují „counter-publics“ (Tonkiss 2006:68) různých subkultur a marginálních populací, ale i širší „plebejské“ veřejnosti. Tyto skupiny svým každodenním užíváním konkrétních míst produkují jiné významy veřejného prostoru

oproti těm dominantním, které tak jeho transgresí narušují (např. Amster 2008; Cresswell 1996; Low 2000; Mitchell 2003; Wright 1997). Podobné závěry formulují i marxistické proudy feminismu, byť nekladou důraz na prostorovost, ale dávají přednost obecnějšímu termínu veřejné sféry. I podle nich vedle měšťanské veřejnosti existovaly a existují také alternativní veřejnosti, které s tou oficiální vždy byly a jsou v konfliktním vztahu a kompetici (Fraser 1990, 2007:59–112).

Shrnu-li uvedené, pak ve vztahu ke konceptualizaci veřejné sféry a prostoru lze na obecné úrovni identifikovat dva možné přístupy – *normativní* a *deskriptivní*. Klasické normativní přístupy v čele s Arendtovou a Habermasem konstruují ideální podobu abstraktní veřejné sféry jakožto platformy demokratické společnosti, v rámci které dochází ke stírání sociálních diferenciací, což umožňuje participaci všech občanů bez rozdílu. K normativním přístupům lze zařadit i (neomarxistické) feministické přístupy, konkrétně Nancy Fraserová. Ta využívá deskriptivní roviny jako odrazového můstku ke kritice pojetí veřejné sféry coby bezpříznakové, na čemž buduje vlastní normativní pojetí, založené na pluralitě různých veřejností, které odpovídají různým identitám (citované dílo).

Na druhou stranu deskriptivní přístupy, kam lze zařadit svébytné dílo Richarda Sennetta (1970, 1976, 1992, 1996) a vlivné a různorodé neomarxistické proudy v geografii a příbuzných disciplínách, kladou důraz na prostorovost veřejné domény. Podle nich je to vždy primárně prostor ve své sociální, symbolické i fyzické rovině, ve kterém dochází ke konstrukci a reifikaci třídních, genderových, etnických/rasových a jiných odlišností. Zároveň je podle neomarxistů veřejný prostor místem nejen dominance, ale i rezistence,[51] a jako takový je předmětem strategické kontroly neoliberalismu, resp. obecně jakékoli ideologie kapitalismu.[52] Vzájemná shoda mezi těmito přístupy - ačkoli primární příčiny hledají každý jinde - panuje v tom, že role veřejného prostoru je v západních společnostech v úpadku a dochází k jeho (v širším

[51] Dle Cresswella je rezistence, na rozdíl od běžné transgrese, resp. deviace, jednáním s určitým politickým záměrem. Z tohoto úhlu pohledu nejsou bezdomovci, jak se domnívají někteří autoři (viz zejména Wright 1997; dále z něho čerpající Vašát 2012a), rezistentní skupinou: „Akt spaní v hale vlakového nádraží nebo defekace na chodníku před milionářskými byty není […] intencionálním aktem rezistence. […] Bezdomovectví obecně není politické hnutí a je odůvodněné se domnívat, že většina jednání bezdomovců je jednoduše strategií přežití“ (Cresswell 1996:4). Stejně tak není aktem rezistence přespávání v garáži, byť je mými aktéry označovaná za squat. Na druhou stranu za rezistenci lze chápat obsazení squatu Milada v Praze.

[52] Viz například David Harvey (2006b) a jeho politicko-ekonomická analýza “hausmanizace” Paříže v 19. století.

slova smyslu) privatizaci, a to jak konkrétními politikami sociální kontroly, tak i fyzickou restrukturalizací urbánního prostoru. Na základě toho lze vyvodit závěr, že „porozumění veřejnému prostoru je imperativem pro pochopení veřejné sféry“ (Low a Smith 2006:6) a porozumění produkci veřejného prostoru je nezbytné pro pochopení sociálního života v urbánním prostředí a problematice nerovnosti a marginalizace, která se v tomto prostředí objevuje.

4.3.2 Prostorová praxe bezdomovců ve veřejném prostoru

> Yet public spaces are also, and very importantly, spaces for representation. That is, public space is a place within which a political movement can stake out the space that allows it to be seen. In public space, political organizations can represent themselves to a larger population. By claiming space in public, by creating public spaces, social groups themselves become public. Only in public spaces can the homeless, for example, represent themselves as a legitimate part of "the public." Insofar as homeless people or other marginalized groups remain invisible to society, they fail to be counted as legitimate members of the polity. And in this sense, public spaces are absolutely essential to the functioning of democratic politics (Fraser 1990). Public space is the product of competing ideas about what constitutes that space-order and control or free, and perhaps dangerous, interaction-and who constitutes "the public." These are not merely questions of ideology, of course. (Mitchell 1995:115)

Při absenci soukromého prostoru je ten veřejný jediným prostorem, ve kterém mohou lidé bez domova v současné společnosti hlásící se k ideálu demokracie *být*. Ačkoli si vytvářejí, jak jsem uvedl a ilustroval, vlastní místa v reziduálních prostorech, sociální, kulturní i prostorová povaha těchto prostorů je neurčitá. Jsou indiferentní a lze je spíše považovat za *ne-prostory*, protože v dané chvíli nejsou přímo produkovány prostorovými praktikami a prostory reprezentací dominantních vrstev společnosti. Zároveň je však jejich legální povaha, zakládající nebo naopak rušící možnosti a způsoby jejich využívání, zpravidla určená a vymahatelná. Každý reziduální prostor tak v sobě zahrnuje paradox: jde o (částečně) neosvojený prostor společnosti a ti, kteří v něm přebývají, se nacházejí mimo ni - jsou v doslovném smyslu *outsidery* (spíše než *marginály*). Na druhou stranu však jde o prostor, který je inherentní této společnosti, protože neexistuje prostor, který by nikomu nepatřil a vůči kterému by nemohla být uplatněna moc majitele nebo státu. Stejně tak neexistuje žádný člověk, který by mohl žít vně společnosti a vymanit se z moci, kterou nad ním společnost má.

Veřejný prostor je tak jedinou možnou sférou *existence* osob bez domova v societě, která v různých institucionálních sférách uplatňuje klasifikační dichotomii veřejného a soukromého, protože v reziduálních prostorech dochází k popření jejich bytí jako členů společnosti, tedy popření jejich existence jako takové (Waldron 1991). Tuto tezi lze doplnit slovy Samiry Kawashové, která konstatuje:

> V dominantní ideologii rozdělující veřejné a privátní být bez domova znamená být bez soukromé sféry, do které by se mohl veřejný subjekt stáhnout; být bezdomovcem tedy znamená být uvězněn na veřejnosti bez možnosti úniku. Otázka bezdomovectví je tak vždy nezbytně nutně také otázkou veřejného prostoru, otázkou, kdo je veřejnost, kdo může obývat veřejný prostor a jak je takový prostor utvářen a kontrolován. (Kawash 1998:325; překlad můj)

Teze, že veřejný prostor je jedinou sférou, ve které mohou lidé bez domova být, je však platná pouze v *normativní* rovině, jak je očividné z popsané prostorové praxe bezdomovců v reziduálních prostorech. Třebaže idea veřejného prostoru v demokratické společnosti vychází z předpokladu inkluzivní veřejné sféry, jeho reálná produkce v období, které se stalo zvykem nazývat neoliberálním, se této ideji - jak bylo uvedeno v předchozí části – vzdaluje, Českou republiku nevyjímaje.[53] Je proto třeba, jak vybízí výše citovaná Kawashová, opustit normativní rovinu veřejného prostoru a ptát se, jak a kým je veřejný prostor konkrétně utvářen a jaká je povaha jeho kontroly. Dříve, než na otázku způsobu kontroly veřejného prostoru budu hledat odpověď v obecné i partikulární rovině na příkladu mnou sledované populace, ale i na základě tematicky odlišné případové studie města Rotavy, je třeba podat elementární deskripci prostorových praktik osob bez domova ve veřejném prostoru a osvětlit nezbytnou úlohu, kterou pro tyto aktéry hraje.[54]

V části věnované reziduálním prostorům jsem uvedl, že míra času a spektrum aktivit, které v nich bezdomovci vykonávají, je závislá na jejich konkrétní povaze, ale samozřejmě i na počasí, kontrole ze strany policie apod. V závislosti na tom se i liší to, jakou roli a funkci plní veřejný prostor pro jednotlivé aktéry. Ti, kteří mají vlastní místo v reziduálním prostoru, jehož kvalita (nejen v rovině materiální a funkční, ale i

[53] Pro úplnost je třeba uvést, že v totalitním Československu samozřejmě svobodná veřejná sféra, potažmo prostor, neexistovaly vůbec, v důsledku čehož neexistovalo ani bezdomovectví, jelikož bylo negováno tím, že jeho fundamentální projevy byly kriminalizované. Obdobně je tomu v nynějším Maďarsku, kde tamní nacionálně konzervativní strana Fidezs postavila bezdomovectví mimo zákon.

[54] K prostorovým praktikám bezdomovců v Plzni srov. (Vašát 2012a).

sociální)[55] se blíží soukromému prostoru, například Řízek s Irenou, tráví ve veřejném prostoru logicky méně času a vykonávají v něm užší spektrum aktivit. Na druhou stranu bezdomovci, kteří nevyužívají žádné reziduální prostory (spí např. na noclehárně či přímo ve veřejném prostoru), nebo si v nich vytvářejí pouze jednoduchá místa určená k přespání (jako např. svého času Milan), tráví logicky ve veřejném prostoru zpravidla více času.

Tento vzorec je však proměnlivý a nelze jej uplatnit obecně. Je například ovlivněn i tím, zda aktér je nebo není závislý na drogách a/nebo alkoholu. Například závislost na pervitinu a heroinu s sebou nese větší intenzitu pohybu po městě i jeho větší rádius. Je neustále potřeba shánět někde peníze, vařiče nebo dealera. Většina mých informátorů a respondentů závislých na pervitinu nebo heroinu získává peníze krádežemi v obchodech. S ukradeným spotřebním zbožím krátkodobého charakteru (alkohol, pochutiny, kosmetika) následně obcházejí večerky nebo hospody a bary, kde je nabízejí k odkupu; se spotřebním zbožím dlouhodobějšího charakteru (zejména elektronika) chodí do zastaváren, za překupníky nebo je nabízejí rovnou dealerovi. V případě pervitinu se navíc jedná o stimulační drogu, po které, jak říká Radek, má člověk „dlouhé nohy“, a jak s nadsázkou glosuje Fanouš: „Běhá 24 hodin a vrací spadlé listí zpátky na stromy.“ Na druhou stranu, konzumace alkoholu je spíš spojena se sezením na jednom místě ve veřejném prostoru v blízkosti obchodu, kam se dá jít alkohol koupit, kde se dobře „somruje“ na víno a pokud možno tam tolik neobtěžuje policie (viz dále).

Obdobně může být míra využívání veřejného prostoru ovlivněna tím, zda daný člověk navštěvuje nějaké sociální služby denního charakteru, například se chodí dívat na promítání filmů do „Týčka“,[56] využívá denního centra v Domově Sv. Františka apod. Kupříkladu Milan v době, kdy jsem s ním byl v kontaktu a kdy spal pod mostem, pravidelně využíval denních aktivit poskytovatelů sociálních služeb. Zbytek času prochodil sám po městě - dvacet, třicet kilometrů za den.[57] Během těchto „procházek“ obešel místa výskytu ostatních bezdomovců, na kterých se vždy

[55] Narážím zde mj. i na skutečnost, že lidé v okolí reziduálního prostoru, kde Irena s Řízkem jsou, se nijak nestaví proti tomu, že jej využívají a policie je tam též nekontroluje.

[56] Dříve Teen Challenge, dnes Point14 – organizace zaměřená na sociální práci s drogově závislými.

[57] Jedná se o pouhý odhad na základě vzájemné konzultace. Měření za pomoci krokoměru se nevydařilo.

krátce zastavil, „zafáral“ si, došel se umýt do řeky nebo do rybníka, pokud se ten den nesprchoval v Káčku, šel si zakouřit marihuanu na nějaké místo s vyhlídkou a kvečeru se zastavil na delší dobu v centru města a popíjel spolu s ostatními.

Pro lidi bez domova je veřejný prostor, vedle zdroje obživy a místa pro uspokojování základních potřeb (spánek, jídlo, hygiena), logicky i prostředím trávení „volného času“, lze-li to tak nazvat, který je naplněn nudou a stereotypem. Právě ubíjející nudu označuje George Orwell v knize *Na dně v Paříži a Londýně* (1996) na základě vlastní zkušenosti za nejhorší věc spojenou s životem na ulici:

> První kontakt s bídou je skrz naskrz zvláštní. Tolik jste o bídě přemýšleli - je to to, čeho jste se celý život báli, o čem jste věděli, že se vám může dříve nebo později přihodit; a přece je to všechno úplně jinak. Mysleli jste si, že to bude docela jednoduché, a ono je to mimořádně složité. Mysleli jste si, že to bude strašné; je to jenom odporné a nudné. (Orwell 1996:17)

Každodenní rutina lidí bez domova je založena na tom, že chodí po městě jako Milan či Štěpán, anebo pokud nefetují, sedí na jednom místě několik hodin. Někteří si nudu zpříjemňují poslechem rádia, popíjením vína, kouřením, pozorováním okolí v menšině případů též „foukáním“ toluenu. Otupělost, která se z nudy během několika hodin dostaví, je přerušována policejními kontrolami, „somrováním“, nakupováním vína, odchody a příchody známých, kteří korzují mezi místy ve veřejném prostoru, přinášejí novinky o tom, co se přihodilo apod. Úmornost spojenou s celodenním pobytem ve veřejném prostoru, bez možnosti se schovat do vlastního soukromého prostoru, vystihuje Radim. Ten v době rozhovoru přespával v noclehárně, a byl proto nucen trávit venku prakticky celý den:

> Musím být venku sedm hodin. To je šílený. To jsem pak po určité době úplně psychicky vyřízený. To mě úplně odrovnává, kdy takhle sedím několik hodin na lavičce a koukám do blba. Sedm hodin to vydržet! Kdyby to bylo jeden, dva, tři dny, tak to se nějak dá. Týden, měsíc, to jsou maxima. Ale žít půl roku takhle, to se nedá. Ráno vstát v osm a být zase venku. O čem tak můžu přemýšlet? Jenom o tom, aby na té mé lavičce někdo neseděl, aby mě neobtěžovali policajti. Teď ty lidi okolo na tebe zírají, to je prostě šílené. (Radim)

Hlavním faktorem ovlivňujícím prostorovou praxi bezdomovců ve veřejném prostoru jsou způsoby subsistence (srov. tabulku č. 5). Veřejný prostor je pro většinu z nich hlavním zdrojem obživy, ať už jde o „fárání“, nebo „somrování“. „Fárání“ patří mezi

nejuniverzálnější subsistenční strategie sledované populace a spočívá buď ve vybírání potravin z popelnic a kontejnerů ve veřejném nebo kvaziveřejném prostoru (kolektivní soukromý prostor) za účelem jejich další konzumace (viz fotografie č. 19-20), a/nebo ve sbírání vyhozených předmětů k jejich dalšímu použití či prodeji. To, jaké strategie jsou uplatňovány při „fárání“, včetně časoprostorových vzorců pohybu po městě, je velmi různorodé. Někteří bezdomovci mají více či méně pevné trasy, kam chodí „fárat“ v pravidelných intervalech. Jiní naopak chodí „fárat“ nahodile a podle potřeby. Např. můj informátor Štěpán patří do první kategorie a „fárání“ je pro něj hlavním a relativně „úspěšným“ způsobem obživy. Přes týden pravidelně několik hodin denně „fárá“ potraviny a různé další věci, které pak o víkendu prodává na bleším trhu:

> Chodím fárat a takové ty perfektní věci, ty pak prodávám na tržnici, kde mám pronajatý stánek a ty věci tam mám schovaný. Hlavně plyšáky. Ty pak prodávám třeba po dvacce, jak kdo chce. Mám tři různé trasy, které střídám. Ze začátku, když jsem chodil, tak jsem nevěděl, neznal nic. Plzeň mi nic neříkala, jenom ty baráky, na kterých jsme pracovali [izolace budov], tak podle těch jsem se orientoval a procházel jsem všelijaké ulice a říkal: „Aha, tady v té části je toho víc, ale někdy zase míň.“ Pak jsem šel zase dál a tam to zas bylo obráceně. Je to různé, točí se to, nikdy to není stejné, ale nějak přijdeš na to, jak to střídat. Nemůžu vyloženě říct, že třeba v neděli tam a tam se fárá líp a v pondělí zase jinde. Liší se to, ale nějak to vždycky poznáš a přizpůsobíš se. […] Spíš fárám kolem paneláků, tam máš větší šanci chytit, kdy je toho nejvíc. K obchoďákům nechodím, tam je to buď zamčený, nebo můžeš mít problémy. Tam věčně vyhazují, řvou tam po bezďácích, tak to radši neriskuju. (Štěpán)

A jako každý, kdo chodí „fárat“, připojuje i historku o tom, co lze všechno v popelnici najít a co bylo jeho největším „úlovkem“:[58]

> Divil by ses, co lidi vyhazují. Stalo se mi, nekecám, že na mě nějaká stará ženská vyjela: „Prase jedno, co se hrabeš v konťáku!“ Nekecám. Ale lidi nevědí, oni prostě netuší, co tam najdeme. Věž, dva repráky. Ona na to čuměla a říká: „Neprodáte mi je?“ Já na to: „No, nevím, jestli to funguje.“ A ona: „Pojďte, já tady kousek bydlím, já to vyzkouším.“ No, tak jsme šli, vyzkoušela jí, fungovala, a tak povídá: „Co za ni

[58] Historky o tom, co se komu podařilo „vyfárat“, jsou, stejně jako ty o tom, kdo dostal největší „somr“, velmi bohaté a těžko soudit, do jaké míry jsou zveličené, pravdivé nebo smyšlené. Např. Helmut mi vyprávěl o tom, že „vyfáral“ kulomet, Pichťa novou digitální kameru, Prcek krabici léků obsahujících pseudoefedrin, ze kterých uvařili pervitin na několik měsíců apod.

> chcete?“ Já odpovídám: „Já nevím, to je na vás.“ Dala mi tisíc korun a bylo to. […] Nebo jednou na Lochotíně jsem zabloudil. Bloudil jsem skoro celý den, otevřu náhodou kontejner - a tam asi patnáct mobilů a třicet nabíječek. Ale jenom pět těch mobilů fungovalo. Tak jsem to prodal na součástky a měl jsem vyděláno. (Štěpán)

Opačným příkladem jsou Kohout s Markétou, kteří chodí „fárat“ nepravidelně, podle potřeby, a převážně potraviny. Nahodile, resp. dle aktuální dostupnosti a polohy ve městě, volí kontejnery u supermarketů a hypermarketů. Stejný postup uplatňují i Matěj a Mário.

> Naposled jsme byli na Bolevci a tam jsme vyfárali vejce, jogurty, mléka a další píčoviny. Minule jsem byl za Albertem, tam jsem vyfáral maso. No, a když jsme byli s Markét na Boleváku, tak to jsme chodili i po bytovkách. Tam jsem normálně našel třeba paštiky, uzené ryby, všechno. V pohodě. Teď jsem třeba nebyl fárat asi čtyři týdny. Já chodím jenom tehdy, když se mi chce, když mám náladu. Jinak přinesou vždycky něco ostatní. Tak to prostě je. Chystám se už tři dny, že se půjdu vykoupat a hned potom si skočím zafárat, ale ještě jsem se k tomu nedostal. (Kohout)

> Tak do Plazy jsem chodil [předtím, než ho ostraha zmlátila obušky] jenom proto, že to pro mě bylo nejblíž. Jinak to je prostě tak, když něco nenajdu tam, tak jdu jinam, a to je celá Plzeň. Někdy třeba jedu až do Černic na kuřata do KFC nebo tak. Ale že bych chodil na jedno místo, tak to fakt nechodím. (Matěj)

> Ne, žádnou stálou trasu nemám. Když jsme jezdili na squat do Černic, tak jsme prostě vystoupili tam nebo onam a proběhli jsme se sebrat nějakou zeleninu u Billy nebo jinde. Fárat chodím podle toho, jakou mám náladu, a taky podle zásob. Když jsou zásoby nebo není nálada, tak nejdeme. Ne každý den se taky vydaří. Ale podařilo se nám nedávno třeba mražené maso, tomu nic není. Nebo jsme našli minule salámy, šunku, královskou šunku, tři kila! Já jsem koukal jak blbec. Už jsem pár let na ulici, ale tohle jsem ještě neviděl. (Mário)

„Fárání“ v kolektivně soukromém prostoru, jak upozorňuje ve výše uvedené citaci Štěpán a jak zažili na vlastní kůži Matěj, Štěně s Radkem a další moji informátoři, je spojené s určitým rizikem, které pramení z kontroly, jíž nad tímto prostorem může uplatňovat jeho majitel. Některé supermarkety a hypermarkety přijímají strategie, jejichž cílem je znemožnit či minimalizovat „fárání“, a tím i výskyt pro ně nežádoucích osob bezdomovců (srov. Davis 1992), kteří narušují marketingové reprezentace těchto kolektivně privátních prostorů. Mezi tyto strategie patří zamykání odpadků,

znehodnocování vyhozených potravin jejich zalitím savem, zasypáním kávovou sedlinou apod. Též je najímána a úkolována ostraha těchto komerčních prostorů, aby tvrdě zasahovala proti těm, kteří vybírají odpadky nebo se zde obecně zdržují. Jak shrnuje Štěně v rozhovoru provedeném ještě předtím, než ho ostraha obchodního centra zbila:[59]

> Vždycky najdeš nějaký nový krám, když tě odněkud vyhodí. Třeba tady za Plazou, tak tam od té doby, co mají jinou ochranku, co je tam jiná firma,[60] tak nás často vyhazují. Ale někteří vyhazovači nás nechávají a ještě nám třeba přinesou pytel a řeknou: „Kluci, tady máte". Jak nás vidí, tak nám ten pytel přinesou, abychom pak zase rychle vypadli. Na druhou stranu jsou tam frajeři, namakaný, co si nasadí rukavičky a hned bezdomovce provokují a jdou do bitky. Ale jsou to jen frajeři, co se sami bojí, utečou a zavolají si posily a lidi okolo se jim jenom smějí. […] Někde zase dělají to, že ty kontejnery dají za mříže, abychom tam fárat nemohli, jak to teď udělali u Albertu. V KFC zase ty kuřata, co vyhazují a co jsou úplně v pohodě, zasypají kafem.[61] Jinde to třeba zase zalívají savem. (Štěně)

Další subsistenční strategií, která ovlivňuje pohyb a pobyt sledované populace ve veřejném prostoru a její kontrolu ze strany policie je „somrování". To slouží především jako zdroj financí, za které je v rámci kliky, resp. lidí, kteří aktuálně sdílejí konkrétní místo ve veřejném prostoru, společně kupováno víno (krabicové či ovocné v plastikové láhvi), které se zpravidla míchá s levnou citronovou limonádou. Výdělky ze „somrování" jsou velmi proměnlivé a uváděné částky ze strany respondentů a informátorů je třeba brát s rezervou, byť například Řízek s Irenou spolu s dalšími dvěma lidmi dokázali v průměru za měsíc prokazatelně získat intenzivním „somrováním" více než 20 tisíc korun. Vyjma nákupu alkoholu jsou výdělky ze „somrování" někdy používané k spolufinancování nákupu drog.

[59] Příhodu o tom, jak Štěně při fárání zbili, mi pak vyprávěl Radek: „No, on mě chytil pod krkem a pak obuškem… To je zajímavé, prostě mě mlátil takhle do stehna [převádí], asi jsem toho měl už moc, tak jsem to vůbec necítil. Takže to bylo všechno úplně v pohodě. No, jenže jak mě takhle držel a tím pendrekem do mě sráč šel, tak mi říká, že jestli mě tam ještě jednou uvidí, tak mi zláme všechny hnáty. No a jak to dořekl, tak Štěně začal řvát, protože ten druhý do něho strčil nebo co. No, jak jsem slyšel zařvat Štěně, tak jsem mu jí vybombil, bylo vymalováno a podali si nás. Byli tři. No, je fakt, že já jsem toho jednoho frajera předtím poslal do kelu. Ne sprostě, ale v klidu. V klidu jsem řekl, že je to popelnice a proč bychom v popelnici nemohli fárat, ať si klidně zavolá policajty."

[60] Mark2 Corporation Czech a.s., do roku 2012 vystupující pod názvem ABL, a.s.

[61] K čemuž Jezevec dodává: „To je jedno, pankáči sežerou všechno. To se oklepe a máš k tomu v menu kafe zdarma". (Jezevec)

> Chodím na nádraží somrovat, ale bohužel tam kvůli tomu somrování zvýšili policejní ostrahu. […] Víš co, to somrování je prostě nutnost. Většinou se ráno probudím a jak celý den piju, tak mi je špatně. Musím jít ven, abych vysomoroval nějaké peníze alespoň na víno, abych si vyrovnal hladinu, protože když se ráno probudím, tak se celý klepu, jak mám absťák. […] Kolik v průměru vysomruji? Jak kdy. Například včera jsem za tři hodiny vysomroval blbejch sedm korun. Někdy se mi zase stane, že za den vysomruji šest set, osm set. (Kocour)

> Hele, podívej se, je to tak, že ráno vstanu. Mám schované čtyři kila, která jsem si vydělal předchozího dne. Jdu si to koupit nebo už to mám koupené, ale většinou chodím kupovat až ráno. Takže ráno vstanu v devět, jdu si koupit, šlehnu si. Ty peníze vydělávám převážně tak, že celou dobu žebrám. Něco občas šlohnu. Třeba se div, nebo ne, ale jde vysomrovat klidně dva tisíce denně. Když se chováš slušně a jsi přesvědčivý a umíš prostě zapůsobit na ty lidi, tak to jde. Většinou somruji celý den. Po té první dávce si udělám nějakou snídani, protože do toho taky chlastám, tak si dám nějaké víno, pak si dám další dávku. To je tak, že čtyřikrát denně si šlehnu a mezi tím chlastám a somruji. (Ondřej)

Stejně jako jiná města má i Plzeň vyhlášku zakazující žebrat („somrovat“)[62] v určitých lokalitách v katastru obce. Jedná se obecně o okolí hřbitovů, kostelů,[63] škol, a dále o taxativně dané lokality - ulice a náměstí pokrývající celé centrum města, prakticky všechny parky, supermarkety a obchodní centra (Statutární město Plzeň 2006). Avšak vymahatelnost zákazu žebrání, resp. dokazování porušování této vyhlášky je pro Městskou policii obtížné a vlastně i zbytečné. Pokud policie využívá legislativní předpisy upravující přestupky proti veřejnému pořádku, jsou to ty snáze a v některých případech i téměř libovolně ve vztahu k bezdomovcům aplikovatelné. Zejména jde o veřejné pohoršení a znečišťování veřejného prostranství. Udělené blokové pokuty (přestupkovému řízení se strážníci pokud možno pro jeho administrativní a časovou náročnost vyhýbají)[64] však nemají s ohledem na sociální a ekonomický status

[62] K oběma pojmům viz slovník v příloze.

[63] Tedy místa, resp. instituce, kde byla tradičně žebrota praktikována a tolerována (srov. Geremek 1999).

[64] Jak mi potvrdil můj informátor z Městské policie Plzeň: „Je to o tom, že předaný přestupek se špatně řeší, některý jsou komplikovaný a důkazně problematický a těch přestupků má strážník za den hodně. Oni to předají a přestupková komise místo toho, aby mu pomohla, tak se snaží všechno rychle vyřešit, aby to měla z krku. Strážníka tam tahají a přestupce se desetkrát omluví. Ze strážníka dělají blbce. On se ho musí zúčastnit jako svědek, což mi přijde jako nesmysl. Měl by stačit záznam, kde je vše napsáno, jaký byl důvod předání na přestupkovou komisi, je tam důkazní materiál… Je to samozřejmě náročnější na přesnou dokumentaci, přesný popis, správní předání… Dále je s tím administrativní

bezdomovců prakticky žádný efekt. Jsou jen formálním rituálem bez účinku, jehož význam může být vyjádřen zmuchláním a zahozením pokuty před očima strážníka.[65] Z tohoto důvodu ze všeho nejčastěji volí Městská policie neformální vykázání z konkrétního veřejného místa, aniž by to bylo z právního hlediska legitimní.[66]

„Somrování", na rozdíl od běžného žebrání, které se v Plzni příliš nevyskytuje, uplatňují na základě mého výzkumu především mladší bezdomovci. Ti se zdržují a „somrují" zejména v centru města, ale rovněž i ve dvou periferních lokalitách („Borčák", tj. Borský park, a Skvrňany), které jsou „tradičními" místy jejich pobytu ve veřejném prostoru. Třebaže je k „somrování" potřeba dostatečná fluktuace lidí, tato dvě místa, ačkoli jsou na okraji města, tuto podmínku do jisté míry splňují. Kromě toho, jak říká Kosta, mají další výhody:

> Proč jsme tam [na Skvrňanech]? Protože tam jde somr. A kvůli Albertu. A taky kvůli tomu, že za ty léta nás tam policajti znají a nebuzerují nás. Tam se rozvalím v pohodě po trávníku. Tady [v centru města] tě vyhodí během chvíle. (Kosta)

Mezi „Borčákem", Skvrňany a „centrem" existuje určitá rivalita, která ovšem nepřesahuje občasné verbální negativní vymezení a je z velké části uplatňována mezi aktéry, kteří byli dříve přáteli či patřili do stejné kliky:[67]

> Já mám svoji partu. Ve Špeku to je úplně něco jiného, to je jejich park. Šli jsme okolo, ještě se Slávkem a Jezevcem, a Helmut na nás: „Koukej, to jsou ty z Borčáku. Si myslíte, že se napijete toho vína? Jděte do Borčáku pít víno." No, a už to začalo. On: „Vy feťáci, našleháváte čtrnáctiletý holky a pak je šukáte." A tak říkám: „Co? To říkáš ty mě?" (Mário)

---

práce a pak ta docházka na řízení. Jestli to má pak skončit tím, že strážník je tam za pitomce, třebaže se snažil všechno správně udělat… tak pak logicky se mu ani nechce podobné případy dělat" (J.K.).

[65] Za což, jak jsem byl sám jednou svědkem, následuje legitimní pokuta za znečišťování veřejného prostranství.

[66] Podle zákona o policii (č. 283/1991 Sb.) a zákona o obecní policii (č. 553/1991 Sb.) může být člověk vykázán policistou z veřejného prostoru pouze z důvodu hrozícího nebezpečí na daném místě, při provádění policejního zásahu apod. O důvodu vykázání musí být vykazovaný informován. Je však třeba upozornit, že zde vycházím ze situace před novelou zákona o přestupcích, která nově umožňuje vykázání z obce nebo její části (viz dále).

[67] S ohledem na velikost města se „jádro" bezdomovců mezi sebou velmi dobře zná a zejména mladší část této populace mezi sebou vytváří velmi proměnlivé kliky, které v důsledku tvoří jednu sociální síť, v níž byl svého času téměř každý s každým „v partě". Navazují se i kliky mezi aktéry, kteří se dříve vůči sobě velmi negativně vymezovali, docházelo mezi nimi ke rvačkám apod.

> Jezdil jsem se do Borčáku, ale teď zase jezdím sem [na Skvrňany], z prostého důvodu. Protože v tom Borčáku je za prvý toluen. Za druhý lidi, co tam jsou, nejsou tak úplně upřímný a jsou schopní se pohádat o zkurvený kus žrádla, kdo co najde, anebo o to, jestli někdo dal dvě koruny na víno navíc. (Pišta)

Borský park a lokalita na Skvrňanech jsou víceméně „stálými" místy měnících se klik mých informátorů a respondentů. Kliky se formují kolem centrálních osob, dalo by se říci „patriotů", kteří dané lokality z různých důvodů preferují (Skvrňany – Pišta, dříve Kosta; Borský park – Jezevec, Mário, Kája).[68] Oproti tomu místa pobytu ve veřejném prostoru ve středu města, na která jsem se soustředil s ohledem na své klíčové informátory zejména během zúčastněného pozorování, podléhají relativně častým změnám. Tyto změny jsou vyjma ročních období ovlivněny, jak rozvedu v následující kapitole, především strategiemi sociální kontroly veřejného prostoru. V roce 2009, kdy jsem začal provádět výzkum, bylo nejoblíbenějším místem části sledované populace hlavní vlakové nádraží, resp. jeho bezprostřední okolí, kde se tehdy setkávali prakticky všichni moji následující informátoři.[69] Po přitvrzení sociální kontroly na tomto místě byli bezdomovci vytlačeni zpět na původní místo v okolí obchodního domu Tesco (viz fotografie č. 30). Část z nich se začala scházet na zrušených eskalátorech u podchodu na vlakové nádraží (viz fotografie č. 31) nebo v tzv. Špek parku (viz fotografie č. 32). V roce 2010, kdy došlo ke zřízení speciální jednotky městských strážníků a zvýšení patrolizace v centru města, což je tématem následující části, došlo k jisté fragmentarizaci výskytu bezdomovců na veřejných místech. To bylo způsobeno i tím, že poměrně hodně z těch, kteří se na daných místech scházeli, trávili zde čas a „somrovali", odešlo v následující době nuceně či dobrovolně z Plzně (z mých informátorů a respondentů Štěně, Radek, Ejzi, Kocour, Valda, Markéta, Bob, Prcek, Mýval), nebo nastoupili výkon trestu (Kohout, Helmut, Sklípkan, Pišta, Špenát, Mirka, Milan, Ondřej a další).

[68] V míře využívání konkrétních míst hraje roli samozřejmě roční období. V jarních a letních měsících se obecně zvyšuje počet lidí „na ulici" a mění se i hierarchie oblíbenosti jednotlivých míst ve prospěch parků na úkor krytých prostor apod.

[69] Během sčítání v roce 2009 bylo v této lokalitě zaznamenáno 24 osob, v roce 2010 8 osob.

5 SOCIÁLNÍ KONTROLA VEŘEJNÉHO PROSTORU

> The street is a public space that has historically often been transformed by social action into the common of revolutionary movement, as well as into a site of bloody suppression. There is always a struggle over how the production of and access to public space and public goods is to be regulated, by whom, and in whose interests. (Harvey 2012:73)

> The control of public space is a central strategy of that neoliberalism. (Low a Smith 2006:15)

V této práci jsem rozlišil tři základní kategorie prostoru – soukromý, reziduální a veřejný. Každá z těchto kategorií je odlišná ve svých základních rysech, včetně uplatňovaného charakteru a míry sociální kontroly.[70] Soukromý prostor se vyznačuje stejností, homogenitou a *jednoznačností*. Užívá specifické a široké ochrany před formální i neformální sociální kontrolou. Reziduální prostor se vyznačuje především *indiferencí*, potlačením či absencí významu a funkce, oslabením norem i míry sociální kontroly a jejích pravidel. Oproti tomu veřejný prostor, v němž se aktér i společnost stávají reálnými, je charakteristický nikoliv *indiferencí*, jak to v normativní rovině mylně předpokládá Arendtová a do jisté míry i Habermas, ale *ambivalencí* a tenzí. Na jedné straně je, resp. měl by být, mluvíme-li o společnosti hlásící se k ideálu demokracie, otevřenou inkluzivní sférou pro všechny občany bez rozdílu sociálních a jiných charakteristik. Na druhé straně je však zároveň prostředím jinakosti, cizosti a úzkosti pramenící z konfrontace s tímto jiným a cizím (srov. Pospěch 2013). Ve veřejném prostoru města je vždy přítomen strach z potenciální transgrese, „který pramení z významu veřejného prostoru jako nekontrolovaného prostoru, ve kterém je kultura obzvláště křehká“ (Mitchell 2003:13). Jde o sféru neustálého střetu mezi dominantním sociálním a prostorovým řádem a praxí heterogenních jedinců, kteří svým více či méně konformním jednáním mohou tento řád reprodukovat a upevňovat jeho zdánlivě objektivní povahu, nebo ji naopak narušovat. Produkce veřejného prostoru proto hraje fundamentální roli při uplatňování moci a sociální kontroly. Smyslem a cílem této kontroly je - v závislosti

[70] Sociální kontrola je poměrně mnohoznačný a široký pojem. V tomto textu tomu není jinak a sociální kontrolou chápu jakékoliv institucionalizované „způsoby, jakými společnost reaguje na lidi a jejich chování, které je tak či onak považované za deviantní, problematické, zneklidňující, nebezpečné, nepříjemné nebo nežádoucí“ (Cohen 1985:1).

na historickém období a platné ideologii - riziko transgrese snížit nebo eliminovat, a to skrze kulturní, sociální a materiální homogenizaci veřejného prostoru, v krajním případě skrze jeho anihilaci.

V následující kapitole se zaměřím na dva odlišné příklady sociální kontroly veřejného prostoru v České republice. Prvním je tematická a geografická odbočka do města Rotavy, kde prostřednictvím bezprecedentních a kontroverzních vyhlášek došlo k faktickému zrušení veřejného prostoru, jak je běžně chápán. Ačkoli se jedná o odlišnou strategii kontroly veřejného prostoru, uplatňovanou ve vztahu k odlišné populaci (Romům), než je tomu v druhém případě, v němž se zaobírám Plzní a populací bezdomovců, její obecná podstata je totožná. U druhého příkladu rozvádím doposud uvedené teze a fakta o bezdomovectví a veřejném prostoru, abych je dal do souvislosti s některými kriminologickými poznatky v této oblasti. Hlavním účelem není analyzovat a hledat definitivní odpovědi na to, jakým způsobem se v neoliberální společnosti mění povaha sociální kontroly, ať už jde o její privatizaci, růst komplexity a působnosti, individualizaci či stále zřetelnější iatrogenní povahu (Cohen 1985),[71] ústící v kulturu kontroly (Garland 2001), nýbrž použít tyto příklady jako odrazový můstek pro propojení problematiky sociální kontroly a deviace s produkcí prostoru.

5.1 Digrese: Anihilace veřejného prostoru v Rotavě

> Now, by virtue of laws prohibiting conduct such as sitting or sleeping, an entire category of people is made “criminal” for acts committed before the law existed. The reason? If you want to eliminate a particular social class or subculture or deviant group, locate some behaviour that is largely unique to that group and make it illegal. Or, pass laws under the guise of universal applicability that plainly impact only the target community.(Amster 2008:88)

> Náměstí bez specifických aktivit, mezilidských kontaktů a vztahů veřejným prostorem není, zůstává jen fyzickým místem. (Kratochvíl 2012:10)

Jak bylo předznamenáno, v této podkapitole si dovolím udělat menší odbočku z města Plzně a od zkoumané populace bezdomovců přesunu krátce pozornost k

[71] Citovaný Cohen zastává názor, že neustálý růst komplexity sociální kontroly vede k tomu, že to jsou to samotné systémy a strategie sociální kontroly, jejž způsobují problémy na místo toho, aby je řešily. Lékařský termín iatrogeneze přebírá od Ivana Illicha.

městu Rotava a zdejší populaci Romů.[72] Mým cílem je rozvinout dosud uvedenou argumentaci a ilustrovat logiku produkce (veřejného) prostoru a jeho sociální kontroly v současné neoliberální společnosti, kterou považuji za obecnou, byť se ve svých dílčích projevech může odlišovat. Vycházím zde z poznatků získaných z krátkodobého aplikovaného projektu *Analýza pocitu bezpečí občanů města Rotava* (Toušek a Hejnal 2011), který jsem realizoval pro místní samosprávu, a dále z analýzy sekundárních zdrojů (monitoring médií, vyhlášky města apod.).

Romové v České republice, stejně jako v jiných zemích Evropy, jsou populací, která je dlouhodobě marginalizována v různých sférách života. Jedním z hlavních nástrojů a projevů exkluze Romů je jejich prostorová segregace. Ta se vyznačuje tím, že jsou v oblasti bydlení nedobrovolně soustředěni do určitých částí městského prostoru či mimo něj (Bancroft 2005; Růžička 2006; Strnadová, Lippai, a Toušek 2011). Exkluze Romů se však neprojevuje pouze v oblasti bydlení, ale i ve veřejném prostoru. Děje se tak nejen na základě *přímé diskriminace* při vstupu na specifická veřejná místa (plavecké bazény, nemocnice apod.), ale rovněž i *nepřímo* na veřejných místech *sensu stricto* (ulice, náměstí), a to prostřednictvím politik místních samospráv, které regulují aktivity a funkce veřejného prostoru, případně i mění jeho fyzickou podobu. Efektivity této regulace je dosahováno díky zvýšené formální sociální kontrole (kamerové systémy, navyšování kapacit policie, intenzivnější patrolizace na vybraných místech etc.), která nese evidentní znaky rasové/etnické a sociální profilace (Toušek 2009c).

Prvním městem v České republice, které zavedlo bezprecedentní regulaci, resp. anihilaci veřejného prostoru, a jehož příkladu postupně následují další obce (Horní Slavkov, Krupka atd.), je Rotava ležící na severozápadě České republiky. Jde o velmi malé město čítající jen 3500 obyvatel, nicméně s výrazně urbánním typem zástavby a strukturou. Převážná část Rotavy je tvořena jednou ulicí lemovanou víceposchoďovými panelovými budovami s nájemními byty (viz fotografie č. 33), ve kterých žijí více než dvě třetiny obyvatel. Podle odhadů, oficiální údaje nejsou

[72] Pojem *Romové* zde chápu jako zastřešující termín pro skupinu lidí s více či méně podobnými kulturními charakteristikami, do které patří ti, kteří se sebeidentifikují nebo jsou identifikováni jako Romové, Cikáni, Cigáni apod.

k dispozici, tvoří zhruba 20 % místních občanů Romové,[73] což je mnohonásobně víc, než jej jich celkové odhadované relativní zastoupení v České republice.[74] Ti jsou majoritou, ale i samotnými Romy, stejně jako v mnoha jiných městech, děleni na menšinové „starousedlíky“ a většinové „novousedlíky“. Jak napovídá označení druhé skupiny, jedná se o Romy, kteří se do Rotavy přistěhovali v posledních několika letech. K migraci došlo poté, co spekulanti s realitami začali v Rotavě skupovat byty, které jsou zde v důsledku nepříznivé geografické polohy města a vysoké nezaměstnanosti jedny z nejlevnějších v České republice, a začali do nich stěhovat Romy z okolních měst.[75]

V roce 2010 schválilo místní zastupitelstvo s posvěcením ministerstva vnitra vyhlášku, která zakázala sezení na stavebních částech (zídky, palisády, odpadkové koše apod.) v majetku města a umísťování laviček, židlí, dek, grilů a dalších objektů ve veřejném prostoru, neboť se „jedná o činnost, která by *mohla narušit veřejný pořádek* v obci *nebo být v rozporu s dobrými mravy*, ochranou bezpečnosti, zdraví a majetku“ (Městský úřad Rotava 2010; kurzíva moje). V dubnu následujícího roku byla tato vyhláška nahrazena ještě přísnějším výnosem (Městský úřad Rotava 2011) a sezení bylo rozšířeno i o opírání, stání či lezení (viz fotografie č. 35).[76] Stručně řečeno, Rotava je město, ve kterém je ve veřejném prostoru zakázáno sedět kdekoliv jinde než na městské lavičce, opírat se např. o sloup nebo ležet v létě na dece na trávě.[77] Zároveň však byly z veřejného prostoru na území města ještě před vyhláškou odstraněny všechny lavičky kromě tří (fotografie č. 34 a č. 36), které se nacházejí naproti městskému úřadu, kde je i služebna Městské police Rotava

Jak uvádí výše citovaná vyhláška, formálním argumentem pro zavedení přísné regulace veřejného prostoru je, že např. sezením na schodech může dojít k porušení veřejného pořádku, resp. to může být v rozporu s dobrými mravy. Toto odůvodnění je však argumentace kruhem, protože to, co je v rozporu s veřejným pořádkem či

[73] Informant Š. G., osobní komunikace, říjen 2011.

[74] Celkový počet Romů v ČR je odhadován na 200 000 (Kalibová 2009), tedy cca. 1,9% celkové populace.

[75] Informant L. S., osobní komunikace, duben 2011.

[76] Vyhláška neplatí pro celou Rotavu, ale pro její centrální část, kde žije dle mého vlastního dohadu asi 80% všech obyvatel, včetně celé romské populace.

[77] Chování porušující vyhlášku je klasifikováno jako přestupek, který může být sankcionován blokovou pokutou do maximální výše 1000 Kč nebo do výše 4000 Kč v přestupkovém řízení.

dobrými mravy, vymezuje právě ona vyhláška, potažmo i jiné vyhlášky obce.[78] Stručně řečeno, určité jednání bylo označeno za porušování veřejného pořádku či dobrých mravů s odůvodněním, že se jedná o porušování veřejného pořádku či dobrých mravů, čímž se kruh uzavírá. Pokud by třeba při sezení na schodech docházelo k porušování veřejného pořádku např. tak, že ti, kdo na schodech sedí, znečišťují okolní prostředí nebo svým jednáním ohrožují ostatní, pak takové chování bylo možné postihnout v rámci již platných vyhlášek a/nebo zákonů, konkrétně zákonem o přestupcích. Ke kriminalizaci naprosto běžného a *normálního* chování nedošlo kvůli tomu, že by ono chování samo o sobě mohlo působit sociální újmu, nýbrž proto, že je to nepřímým, avšak velmi účinným nástrojem kontroly produkce veřejného prostoru.

Veřejný prostor v Rotavě je skrze vyhlášku degradován, slovy již jednou citovaného Sennetta (1976:14), na pouhý „derivát pohybu" a je omezena jedna z jeho základních funkcí, kterou je vedle funkce transportní i funkce sociální. Aby mohla být sociální interakce ve veřejném prostoru navázána a byla hodnotná, vyžaduje totiž ty aktivity, které jsou v Rotavě zakázány. Stejně tak potřebuje vhodné materiální prostředí, které tyto aktivity fyzicky umožňuje, tj. například lavičky (níže srov. odstranění laviček z nádraží v Plzni).[79] Důsledkem je vytlačení sociálního života do privátní sféry či na specifická veřejná místa (dětské hřiště, sportovní hřiště, kulturní dům, knihovna), která umožňují individuální kontrolu vstupu a jsou regulována provozními řády.[80] Zároveň omezením funkce veřejného prostoru na pouhý pohyb dochází k minimalizaci času, který zde lidé chtějí a mohou trávit.

Jakkoli toto omezení dopadá v důsledku na všechny občany, primárně je zaměřeno na Romy, kteří svými sociálními aktivitami veřejný prostor z hlediska reprezentací prostoru narušují a dopouštějí se jeho transgrese:

[78] Žádná definice „veřejného pořádku" v právních předpisech neexistuje, jakkoli se na něho právní normy odvolávají. Obecně se jedná o velmi problematický termín a většina vyhlášek samospráv ho nijak nedefinuje, resp. ho obdobně alogicky definuje kruhem. Veřejný pořádek je centrálním termínem *community policing*.

[79] V této souvislosti je třeba též uvést, že Rotava nemá žádné náměstí, které by mohlo být centrem sociálního života. Ke vztahu materiálního prostředí a sociální funkce veřejného prostoru viz např. (Gehl 2006, 2010; Madanipour 1996; Whyte 1980).

[80] Např. vstup na oplocené dětské hřiště je kontrolován správcem a kamerovým systémem.

> Měli jsme na ně [Romy] řadu stížností. Kdo se chtěl po noční směně vyspat, nemohl kvůli hluku pod oknem. Zůstávaly po nich odpadky, a když chtěl starší člověk projít do svého domu, nechtěli mu povaleči uvolnit cestu a ještě mu nadávali. Lidé se jich báli a vypadalo to tady hrozně. (Jan Slíva, exstarosta Rotavy, citováno dle Třešňák 2011)

Transgrese však nespočívá nutně v kvalitě samotného chování ve veřejném prostoru, jak se snaží ve výše uvedené citaci argumentovat (bývalý) starosta Rotavy. Kdyby tomu tak bylo, nemusela by být přijata vyhláška kriminalizující chování, které není obecně považováno veřejností za deviantní, ale je zcela běžné a legální na jiných místech. Problém je v jeho kvantitě a připsané kvalitě (etnicitě) těch, kteří se jej dopouštějí.

> Cikáni reagují na slunce. Jak slunce vyleze, tak vylezou ven a jsou celý den na ulici. Posedávají, baví se mezi sebou a tím otravují ostatní lidi […]. (Informant L.S., osobní komunikace z dubna 2011)

> Oni Cikáni vlastně nic nedělají. Jsou v hloučku na ulici, ničeho se nedopouští…, žádnou kriminalitu nebo přestupky nepáchají. Prostě jsou venku před barákem a my [policie] máme problém, jak je dostat pryč z té ulice.

> Problémy s lidmi venku jsem neměla, opilí nebyli. Prostě si vytáhli před dům stolek, normálně se bavili a pak šli domů. (Anonymní respondent, citace dle Třešňák 2011)

Politiku veřejného prostoru v Rotavě je tak možno chápat jako reakci na ztrátu geografické hegemonie, resp. ztrátu kontroly nad produkcí veřejného prostoru, který sociální praxí začíná přetvářet rostoucí romská populace. Ta - ponechme stranou otázku, zda z důvodu kulturní odlišnosti, či kvůli prostému faktu, že trpí nezaměstnaností a nemá možnost trávit čas na jiných místech - využívá podle příslušníků majority veřejný prostor v tak extenzivní i intenzivní míře, že to za prvé narušuje dominantní představu dichotomie mezi veřejným a privátním a za druhé přesahuje míru sociální konfrontace s odlišností, kterou jsou ochotni tolerovat, neboť dochází k ohrožení vzájemných skupinových hranic. Jinými slovy jde o porušení pravidel morální geografie majoritní společnosti (viz dále).

Majorita zároveň není ochotna se kontroly konkrétních míst v Rotavě vzdát, protože se v tomto případě jedná o místa v centrální části obce, kde je soustředěna občanská vybavenost. Uspořádání obce v tomto případě znemožňuje úplnou

ghettoizaci části prostoru, jak jsme tomu svědky v případě jiných měst v České republice. Stejně tak nelze uplatnit jiné obvyklé „řešení“, ke kterému se samosprávy uchylují, totiž vystěhování Romů do jiného města (jak se to koneckonců přihodilo v Rotavě, kam byli přestěhováni nebo se přistěhovali Romové z jiných měst v regionu), protože nebydlí v obecních bytech, ale soukromých.[81]

Abych to shrnul, vyhláška v Rotavě je nástrojem purifikace veřejného prostoru od nežádoucí skupiny obyvatel, která narušuje jeho reprezentaci a symbolický význam, byť za cenu jeho faktické anihilace. Tu jsou ovšem představitelé města za souhlasu občanů z řad majority ochotni zaplatit. Podstatou „purifikačního mechanismu je strach ze ztráty kontroly" (Sennett 1970:98) a rozpadu skupinových hranic, resp. dominantního sociálního a prostorového řádu v důsledku jeho transgrese. Purifikace veřejného prostoru tento dominantní sociální a prostorový řád „obnovuje“ skrze ortodoxní a represivní ideologii, což ve svém důsledku posiluje skupinové hranice (Sibley 1981; srov. též Vacková, Galčanová, a Hofírek 2011). Nejlépe to vystihuje sám (bývalý) starosta Rotavy Jan Slíva, který při pohledu na poloprázdnou ulici s uspokojením konstatuje (fotografie č. 37):

> Konečně je tady čisto. Ještě před dvěma lety to ale byla hrůza. Když naší obcí někdo projížděl, musel si myslet, že u nás bydlí sami nepřizpůsobiví. (Jan Slíva, bývalý starosta Rotavy, citace převzata z Třešňák 2011)

Nicméně, jak na stejné téma v souladu se dříve citovaným Sennettem výstižně dodává Zygmunt Bauman, tato strategie sociální kontroly prostoru má ve svém důsledku přesně opačné dopady, než je zamýšleno:

> Sociální homogenita prostoru, zdůrazněná a opevněná prostorovou segregací, snižuje u obyvatel toleranci k odlišnosti a násobí tak příležitosti pro mixofóbní reakce; vytváří pohled na městský život jako více riskantní a trýznivý, místo aby vytvářela větší pocit bezpeční, klidu a radosti. (Bauman 2007:91; překlad můj).

5.2 Strategie kontroly veřejného prostoru ve vztahu k bezdomovcům Plzni

> [T]he homeless so effectively challenge the authority of the police. They challenge the police's competence to control space. (Mitchell 1997:393)

[81] Z tohoto důvodu se vedení města nedávno rozhodlo zprivatizované byty zpětně vykupovat.

> …třetina [bezdomovců], to jsou relativně mladí lidé, plní sil. To je celoevropský problém – lidé programově nepracující, příživníci, kteří bývají často agresivní, peníze si vynucují na starších, slabších lidech. U nich je potřeba nekompromisní postoj. Budu hledat cestu, jak se této svoloče zbavit. (Jiří Kuthan, radní pro sociální záležitosti za ČSSD; citace dle Zavadil 2012)

Ačkoli populace osob „bez střechy nad hlavou" v Plzni není příliš početná a na základě provedených sčítání v roce 2009 a 2010 jí tvoří kolem 140 osob (viz tabulka č. 1),[82] přesto se jí dostává velmi časté pozornosti ze strany lokálních (někdy i celostátních) médií, veřejnosti a samozřejmě i městské a státní policie. Na první pohled by se tedy mohla nabízet možnost analyticky uchopit a interpretovat téma bezdomovectví v Plzni skrze populární koncept (teorii) morální paniky, který formuloval kriminolog Stanley Cohen (2003; první vydání 1972).[83] Nicméně Cohen označoval termínem morální panika *epizodní* událost, při které dojde k mediálnímu nastolení nového tématu, resp. problému domněle ohrožujícího společnost. Ten je natolik zveličený, že krátkodobě opanuje veřejnou sférou, a za jeho původce je označena určitá démonizovaná skupina (*folk devils*).[84] Na mediálně konstruované téma reaguje pohoršená veřejnost, vzniká morální panika, jež je utvrzena a posílena reakcí politické reprezentace a institucemi formální sociální kontroly. Ty společně přijímají k potlačení jeho zdroje prostředky, které jsou s ohledem na závažnost a podstatu problému nepřiměřené a neadekvátní.[85] Jak náhle se téma vyvolávající morální paniku objeví, tak rychle z veřejné sféry zpravidla i mizí.

Jakkoli je téma bezdomovců v Plzni (lokálními) médii zveličené, jsou v nich (vyjma Vánoc a období, kdy klesá teplota hluboko pod bod mrazu)[86] prezentováni jako typičtí *folk devils* – zdroj nemocí, nemorálnosti a kriminality -, jakkoli je jimi veřejnost znepokojena a reakce politické reprezentace, policie a dalších subjektů

[82] Jedná se o minimální počet osob bez domova spících v noclehárně a/nebo tzv. na ulici v daném období.

[83] Ačkoli je Stanley Cohen obecně považován za autora teorie, resp. konceptu morální paniky, tento pojem byl v daném kontextu poprvé použit jeho kolegou Jock Youngem (1971).

[84] V případě Cohenem analyzovaného tématu se jednalo o domnělé střety mezi subkulturami *mods* a *rockers* v přímořských rekreačních oblastech jihovýchodní Anglie koncem druhé poloviny 60. let 20. století.

[85] Například tak, že určitý problém není konceptualizován jako sociální, nýbrž výhradně jako bezpečnostní a řeší se posílením sociální kontroly a penálního systému, militarizací a represí. V kontextu České republiky srov. tzv. Šluknovské nepokoje v roce 2011.

[86] V zimě typický název článku: „Mnohá srdce nezamrzla a lidé bez domova se tak dočkali pomoci" (Petr 2012). V dubnu: „Začal boj se žebráky" (Pelanová 2011b).

jsou přehnané (viz dále), nelze mluvit o morální panice. Za prvé, jedná se o téma nikoli epizodní, ale kontinuální, které v posledních pěti letech vyvolává víceméně stejný zájem lokálních medií.[87] Za druhé, největší mediální zájem vyvolávají bezdomovci v zimním období, kdy se z *folk devils*, kterými jsou zejména na jaře a v létě, mění v oběti zasluhující sociální pomoc. Za třetí, i přes zájem médií se ve sledovaném období bezdomovectví nikdy nestalo hlavním tématem lokálních medií, aby mohlo morální paniku vyvolat. Na druhou stranu je však třeba připustit, že mediální zájem o téma bezdomovectví a strategie sociální kontroly veřejného prostoru v Plzni spolu korelují, jak se pokusím nyní ukázat.

V roce 2009, kdy jsem začal se svým výzkumem bezdomovců, vrcholila snaha policie a Českých drah vyhnat tuto populaci z hlavního vlakového nádraží a jeho okolí, kam chodili „somrovat“ a schovávat se před nepříznivým počasím. Tomuto úsilí předcházely negativní články v lokálních médiích. Jeden z příkladů:

> Návštěvníci Plzně, kteří přijedou vlakem, mívají už pár okamžiků po příjezdu o městě nevalné mínění. Nejenže je po vystoupení z vlaku přivítá staré a oprýskané nádraží, ale v poslední době stále častěji narazí v nádražní hale na bezdomovce a žebráky. Ti se na nádraží přemístili od nedalekého nákupního centra na Americké třídě. Jejich chování vadí cestujícím i obchodníkům. „Moje přítelkyně jezdí každý večer vlakem domů. Je skoro pravidlem, že ji tam obtěžují. Žebrají o peníze nebo chtějí cigarety,“ svěřil se nám Milan Pašek z Plzně. Podle něho policie s problémem nic moc nedělá. „Kontrolují lidi, jestli nekouří o pár metrů dál na zastávkách, ale tohohle problému si nevšímají,“ dodal Pašek, podle něhož by častější kontroly „podivných osob“ určitě vedly k jejich menšímu výskytu. Lidé bez domova dělají vrásky i prodejcům v krámcích v nádražní budově. „Pořád se chodí dívat, co máme. Chtějí třeba jen krabicové víno, na které ještě leckdy ani nemají peníze,“ řekla nám prodavačka, která si nepřála být jmenována. To, že takzvaní homelessáci změnili působiště, potvrzuje i velitel plzeňské městské policie Luděk Hosman. „Musíme uznat, že se v poslední době tito lidé stahují na vlakové

[87] Podle databáze mediálních zpráv Anopres, kterou jsem sledoval v rozmezí roku 2007 až 2012, je ročně zveřejněno v regionálním tisku, celostátním tisku a celostátní televizi kolem 200 až 350 článků či reportáží obsahujících klíčová slova o bezdomovectví a Plzni. Z velké části se však jedná o články irelevantní, tj. ve skutečnosti pojednávající o jiném tématu, nebo duplicitní - vycházející v regionálních mutacích jednoho titulu (zde se ukazuje velká slabina kvantitativní obsahové analýzy). Po jejich odečtení jde v průměru o 70 článků o bezdomovcích v Plzni ročně, které kulminují zejména v zimních měsících, kdy převažují mediální sdělení prezentující bezdomovce jako oběti a příjemce sociální pomoci.

> nádraží. Domluvili jsme se na spolupráci s pracovníky nádraží a železniční policií a problém rozhodně budeme řešit," upřesnil Hosman. (Skála 2007)

V návaznosti na mediální zprávy a stížnosti veřejnosti odstranily České dráhy z vestibulu nádraží lavičky, aby materiální úpravou veřejného prostoru docílily snížení jeho kvality, a tím i jeho přitažlivosti (nejen) pro lidi bez domova.[88] Původní dřevěné lavičky měly být nahrazeny jinými s „antibezdomoveckou" úpravou (příklad viz fotografie č. 23), od čehož však bylo odstoupeno z důvodu památkové ochrany budovy. Jiné lavičky České dráhy dodnes do haly nenainstalovaly s odůvodněním, že by se bezdomovci na nádraží opět vrátili.

> Přestože už je to téměř měsíc, co z horního vestibulu plzeňského hlavního vlakového nádraží zmizely kvůli bezdomovcům lavičky pro cestující, České dráhy stále nevědí, jak chybějící sedadla nahradí. Rozhořčení lidé jsou ale toho názoru, že vzniklou situaci je nutné řešit okamžitě. "Zvažujeme, jak sezení vyřešit, a to po stránce provedení i financování. Protože je nádraží historická budova, není zde vhodné každé řešení. Navíc nové vybavení nesmí umožnit opětovný návrat bezdomovců do vestibulu," uvedl Petr Šťáhlavský z tiskového oddělení Českých drah. (Petříková 2008a)

> Z horního vestibulu hlavního vlakového nádraží v Plzni zmizely před několika dny kruhové lavičky. S nimi odvandrovali i bezdomovci, jimž byly „domovem". Zdálo by se, že cestující zajásají. Zbavili se opilých špinavých bezdomovců, kteří se na lavičkách váleli pomočení a obtěžovali je. Jenže lidé čekající na vlak si teď nemají kam sednout. […] Petr Šťáhlavský z tiskového oddělení Českých drah potvrdil, že lavičky byly odstraněny z důvodu nežádoucího pobytu bezdomovců. "Problémem s bezdomovci na nádraží se zabývá policie. Současná legislativa neumožňuje trvale zabránit pobytu těchto osob na nádraží. Po vyvedení policií se totiž opět vracejí na své místo," uvedl Šťáhlavský s tím, že jedinou možností, jak znepříjemnit bezdomovcům pobyt na nádraží, je právě odstranění laviček, na nichž se dá ležet. Stejně prý postupují také železnice a dopravní společnosti v zahraničí. "Samozřejmě zvažujeme nahrazení odstraněných laviček jiným zařízením, které by neumožňovalo ležení. Mohou to být například drátěné sedačky s madly nebo jakési polosedáky umožňující opření - polosezení. Ty najdete na stanicích v západní Evropě," podotkl Šťáhlavský. (Petříková 2008b)

[88] Srov. stejnou strategii ve městě Rotava.

Vedle materiální úpravy se v místě zvýšila kontrola ze strany tehdy ještě existujícího oddělení Železniční policie, která bez legální opory postupně začala na základě záměrné strategie neformálními způsoby vytlačovat bezdomovce za hranice svého okrsku. Policii následně vystřídala soukromá bezpečnostní služba, najatá Českými drahami. Nastalou změnu v uplatňování sociální kontroly reflektovala Markéta s Kohoutem a ostatní mí informátoři:

> Jak jsme se vrátili [z festivalu], tak jsme hned slyšeli, že tady na nádraží máme zákaz. Běhali tady čtrnáct dní pořád policajti. Jak jsme si sedli, tak hned „vypadněte“ a jiné píčoviny. Teď lidi sedávají většinou ve Špeku, ale my tu ještě pořád běháme. (Kohout)

> Na nádraží nás policajti pořád otravují. Pětkrát, šestkrát za den nás kontrolují a pořád nás vyhazují. Je to veřejné prostranství, sedíme tam na lavičce, a oni nás vyhazují, že tam nemůžeme být. Řeknou nám, ať jdeme k eskalátorům, že tam můžeme být. […] Tak jsme šli na trávník u eskalátorů a přišla tam městská, co to děláme, tak jsme jim řekli, že nás tam poslali policajti z nádraží. (Markéta)

> Jsme tam [na nádraží] chodili dříve, ale pak tam byli pořád policajti a už tam mají i nějakou novou agenturu, která to tam hlídá. Předtím jsme tam chodili normálně třeba i do haly, a teď už tam člověk nemůže, už jsou tam policajti a taky ty sekuriťáci. Dalo se tam i spát, v té hale, a už se tam nemůže nikam. Tak já se jim nedivím. Nevím, jestli to Českým drahám bere zisky, ale asi jo, když jsou tak zadlužené. (Valda)

> Na nádraží bych nešel. Za prvé tam chodí různí lidi, za druhé tam chodí hodně policajti. A já nepotřebuji mít s policajty nějaký konflikt. Já jsem hodný, já si policajtů nevšímám. (Mirek)

Policii se postupně na základě nelegitimního způsobu uplatňované kontroly podařilo vytlačit bezdomovce za hranice okrsku k podchodu na nádraží (tzv. Eskalátory) a zpět k obchodnímu domu Tesco (viz fotografie č. 30). Část z nich se rovněž přesunula do tzv. Špek parku (viz fotografie č. 32). U toho však nezůstalo, další pozornost médií a policie ve vztahu k této populaci ve veřejném prostoru kulminovala v druhé polovině roku 2010. Tehdy se městská policie pod vedením nového radního pro bezpečnost Roberta Houdka rozhodla i přes rozpočtové škrty ve veřejných výdajích navýšit o 100 % personální kapacitu strážníků v centrální části města, aby mohla být údajně zvýšena bezpečnost občanů. Slovo „údajně“ je třeba zdůraznit,

jelikož dle policejních statistik počet spáchaných trestných činů v Plzni trvale klesal a v první polovině roku 2010 byl největší pokles kriminality zaznamenán právě v jejím centru.[89] Tím nechci argumentovat ve prospěch validity a užitečnosti policejních statistik, ale pouze upozorňuji na rozporuplnost odůvodnění pro zřízení této jednotky. Pozadí rozhodnutí lépe vystihuje můj respondent z městské policie:

> V té době, kdy byl [radní pro bezpečnost] zvolený, tak se na něho valily stížnosti z téhle oblasti. A on říkal: „Já už fakt nevím, co dělat, proč s tím ty strážníci něco nedělají." A my jsme řekli: „Dobře, ale oni na to nemají čas…, my potřebujeme, abychom na to zvolili přímo konkrétní lidi." „Tak je vytyčte, udělejte, zjednejte!" Tak se vytvořila skupina, které obsahuje těch 20 lidí, kteří se vrhnou do toho obvodu, který si rozdělí, a ty pak právě *komunikují* i s těmi bezdomovci, s těmi *nepřizpůsobivými* a tak dále. (J. K., Městská police Plzeň, kurzíva moje).

Dle médií a neformálních sdělení se výslovně jednalo o zřízení „speciální jednotky strážníků", jejímž cílem je „vytlačit bezdomovce z centra" města (Pelanová 2010). To však vedení Městské policie Plzeň oficiálně dementovalo s tím, že se jedná o *Územní strážní službu Městské policie Plzeň*, aby ovšem vzápětí dodalo, že její zřízení:

> …reaguje na množící se stížnosti a podněty ze strany občanů. Ti upozorňují na problémy s bezdomovci, žebráky, znečišťování veřejného prostranství i množství osob užívajících drogy v ulicích v centru města. (Robert Houdek, radní pro bezpečnost pověřený řízením Městské policie Plzeň)[90]

Po půl roce činnosti této „speciální jednotky" a po kritice médií a veřejnosti, že bezdomovci se v centru města stále nacházejí, vedení Městské policie konstatovalo:

> …služba ještě nefunguje na sto procent. Mnozí ze strážníků jsou ještě stále na školení. V nejbližší době v […] problémových lokalitách budou policisté každých dvacet minut a snad to povede k tomu, aby se tam skupinky žebrajících nevracely. (Robert Houdek, radní pro bezpečnost pověřený řízením Městské policie Plzeň) [91]

[89] Dostupné na: http://www.bezpecnemesto.eu/Files/bezpecnaplzen/dokumenty/PCR_statistika_cela_2008.xls (14.10.2012) a http://www.bezpecnemesto.eu/prevence-kriminality/prevence-aktualne/statistika-kriminality-za-prvni-pololeti-roku-2010.aspx (14.10.2012).

[90] Dostupné na: http://www.bezpecnemesto.eu/nove-opatreni-zajistujici-poradek-a-bezpecnost.aspx (15.10.2011).

[91] Citace dle Pelanová 2011b.

O tom, jakou pozornost věnuje městská policie bezdomovcům, ve formální terminologii „závadovým osobám“,[92] vypovídá i to, že vyjma své obvyklé denní obchůzkové činnosti pořádá pravidelně (dříve dvakrát za měsíc) ve spolupráci se státní policií „mimořádné akce zaměřené na kontrolu bezdomovců, žebráků a dalších asociálních osob, které se […] objevují a obtěžují občany v centrální části města Plzně“.[93] Jich se účastní až dvě desítky policistů za pravidelné asistence médií, či dokonce samotného ředitele plzeňského ředitelství Policie České republiky (viz fotografie č. 24, 25, 27 a 28). Výsledkem jedné z akcí, během níž jsem byl též kontrolován, bylo udělení několika blokových pokut za přestupky proti veřejnému pořádku (viz fotografie č. 26), předvedení jedné osoby (Řízka) na služebnu policie za účelem zjištění totožnosti[94] a odvezení jedné osoby na záchytnou stanici. Výsledky dalších kontrol jsou též tristní:

> O víkendu se policisté ve spolupráci s městskými strážníky vypravili na další společnou akci. "Hlídky se v sobotu zaměřily především na zajištění veřejného pořádku v místech zvýšeného výskytu osob žijících na ulici, dále na vyhledávání a řešení protiprávního jednání těchto lidí. […] Během akce prověřili téměř čtyřicet osob. Jeden z kontrolovaných skončil pro silnou podnapilost v protialkoholní záchytné stanici. Po dobu trvání bezpečnostní akce n*ezaznamenali policisté žádné narušení veřejného pořádku*," informovala k akci plzeňská policejní mluvčí Simona Čejková. (Říšský 2010; kurzíva moje)

> […] Více než desítka uniformovaných strážců zákona zkontrolovala přes dvacet osob. Policisté během akce *nezjistili narušení veřejného pořádku ani žádné protiprávní jednání*. "Přesto ale budou v podobných akcích i nadále pokračovat a intenzivně se věnovat konkrétním problémům," dodala mluvčí Simona Čejková. (Pelanová 2011a; kurzíva moje)

Jak vyplývá z výše uvedeného, zřízení „speciální jednotky“ je strategií, jak vytlačit bezdomovce z veřejného prostoru na základě zvýšené míry hlídkování na vybraných místech, kde budou „policisté každých dvacet minut“ kontrolovat „asociální osoby“, čímž jim znepříjemní život natolik, že se tam nebudou zdržovat. Jakkoli jsou totiž

[92] Termín „závadové osoby“ se objevuje v měsíčních zprávách o činnosti služeben Městské policie Plzeň.

[93] Tomáš Petřík, zástupce velitele obvodní služebny, dostupné na http://umo3.plzen.eu/aktuality/i-v-zari-se-straznici-zamerili-na-kontrolu-verejneho-poradku.aspx (14.10.2011).

[94] Třebaže se běžně totožnost kontroluje přes centrální rádio-dispečink. Navíc v tomto případě strážníci Řízka a znají jménem.

bezdomovci označováni za deviantní a „závadové osoby“, svým pobytem ve veřejném prostoru se nutně nedopouští chování, které je nezákonné a které by umožňovalo je z konkrétního místa vykázat. Prakticky jedinou možnou legální sankcí je udělení pokuty za případné spáchání přestupku (vzbuzování veřejného pohoršení, znečištění veřejného prostranství apod.), což pro policii není problém kdykoli uplatnit,[95] často i na základě smyšleného odůvodnění. Tato sankce, jak už jsem jednou konstatoval, však neplní svoji funkci, neboť finanční trest nemá na nezaměstnané osoby bez domova z podstaty jejich sociálního a ekonomického statusu povětšinou žádný dopad. Naprostá většina mých informátorů je natolik zadlužena na různých pokutách (a půjčkách), že další jsou jim zcela lhostejné, protože jim je jasné, že je beztak nemohou během svého života splatit. Někteří z nich, jako např. Fanouš, proto plní i roli bílých koní a nechávají na sebe přepsat dluhy jiných osob apod. Důležitou změnu v této oblasti, která s ohledem na období, jemuž se věnuji, nemohla být do této práce zahrnuta, přinesla novelizace zákona o přestupcích (č. 200/1990 Sb.). Tento zákon umožňuje od počátku roku 2013 samosprávám udělit za opakované přestupky v něm uvedené zákaz pobytu v obci nebo její části na dobu maximálně tří měsíců.

Bezdomovci, jak konstatuje Don Mitchell (1997:393), jsou populací, která poměrně úspěšně zpochybňuje schopnost policie kontrolovat veřejný prostor. Ta se musí uchylovat, jak bylo ilustrováno, k strategiím nacházejícím se (stejně jako je tomu někdy u kontrol reziduálních prostorů) v šedé zóně její pravomoci, případně i za ní: k obtěžování, šikaně, vyhrožování a vyhánění z veřejných míst bez legální opory. Na základě provedeného terénního výzkumu mohu konstatovat, že výjimkou nejsou ani fyzické útoky policistů, třebaže jim zpravidla předchází slovní urážky ze strany napadených apod. V jednom případě jsem se stal svědkem napadení mého informátora (Prcka) policistou, aniž by tomu cokoli předcházelo - hlídka přijela na místo ve veřejném prostoru, policista vystoupil z auta a začal do něho kopat. (V této souvislosti je třeba trochu odbočit a poznamenat, že bezdomovci jsou zřejmě nejvíce viktimizovanou skupinou obyvatel vůbec. Vedle fyzických útoků ze strany policistů a ochranky obchodních center se stávají i terčem brutálních útoků ze strany veřejnosti. Časté je také násilí mezi bezdomovci samotnými, které je důsledkem extrémních

[95] Např. pokuta za psa bez košíku na místě, kde košík mít nemusí, s odůvodněním, že je nezvladatelný.

podmínek, v nichž žijí. Podle dat *z Evidenčního systému statistiky kriminality* bylo v roce 2012 spácháno celkem 15 vražd bezdomovců z celkového počtu 188.[96])

Dalším nástrojem šikany ze strany policie, se kterým se lze často setkat, je vyhrožování odebráním psa. Jeden z případů glosuje Katka, které chtěli sebrat štěně (dostala ho za „paketu" heroinu), protože měla „řeči" a nelíbilo se jí, že ji policisté vykazují z veřejného prostoru:

> Jo, pořád nás benga vyhazují. Teď mi chtěli sebrat psa. Prostě jsem si ho nenechala vzít. Řekla jsem jim, že si ho nikdy nenechám vzít. Je to moje miminko. (Katka)

Argumentem pro vytlačení bezdomovců z centra města, resp. obecně z exponovaných veřejných míst, je ze strany médií, veřejnosti a policie to, že obtěžují ostatní lidi svou špínou, zápachem a žebráním. Rovněž znečišťují okolí, spí, močí, opíjejí se a mají psy. Obecně vyvolávají u sociálně privilegovaných vrstev znechucení, úzkost a strach z pohybu a pobytu na určitých veřejných místech ve městě:

> Je to strašný, opijí se tady a klidně se tu na veřejnosti vymočí, i když chodí okolo děti. Válí se na lavičkách, jako kdyby jim patřily. Člověk má strach sem jít. (Anonymní respondent, osobní komunikace, duben 2010.)

> Projít kolem [podchodu na nádraží] je hrozné. Každý den tady po mně špinavý lidé sahají a chtějí nějaké peníze. Pokud je to možné, nechodím tudy. (Respondent D. K. citace dle Pelanová 2010)

> Již několik let obtěžuje skupinka mladých, smrdutých a opilých lidí kolemjdoucí u [obchodního domu a podchodu na vlakové nádraží]. Jelikož tudy chodím do práce […] zažívám každodenní strach z těchto individuí, kteří mají u sebe velké psi bez náhubků. Touto uličkou hrůzy se bojím projít. (Otevřený dopis občanů adresovaný Magistrátu města, citace dle Pelanová 2010)

Z uvedeného plyne ve vztahu k sociální kontrole bezdomovců ve veřejném prostoru několik důležitých poznatků. Za prvé, ze strany policie je k bezdomovcům *a priori* přistupováno jako ke skupině, která *en bloc* páchá kriminalitu a přestupky proti

[96] Zdroj dat: Policejní prezídium České republiky, odpověď na žádost o poskytnutí informací ze dne 29. 03. 2013. Pozn.: Je pravděpodobné, že ve skutečnosti to bude více než 15 vražd, protože status bezdomovectví nebude kvůli problematičnosti jeho určení u všech případů v evidenci zaznamenán.

veřejnému pořádku, aniž by tomu tak nutně bylo.[97] Relativně masivní bezpečnostní akce zaměřené na tuto skupinu obyvatel přinášejí mizivé nebo vůbec žádné výsledky a ironicky lze konstatovat, že při hlídání přechodů by bylo zjištěno více přestupků. Přesto, jak konstatuje mluvčí policie ve výše uvedené citaci, je třeba v nich „pokračovat a intenzivně se věnovat konkrétním problémům", kterými ovšem evidentně nejsou myšleny primárně přestupky či páchaná trestná činnost, ale bezdomovci jako takoví. Jinými slovy, dochází zde k permanentní *nepřímé* kriminalizaci, přesněji řečeno k pokusům o kriminalizaci celé jedné skupiny obyvatel pouze na základě jejího sociální (a prostorového) statusu (srov. Mitchell 2003:198).

Za druhé a v návaznosti na předchozí, bezdomovectví je policií i médii pojímáno (vyjma zmiňovaného období Vánoc a třeskutých mrazů) v souladu s neoliberální politikou jako bezpečnostní, nikoli sociální problém. Jinými slovy řečeno, bezdomovci jsou nahlíženi jako ti, kdo se ocitli na ulici nikoli z důvodu sociálních (strukturních) problémů ve společnosti, ale jako „svoloč", jak konstatuje Jiří Kuthan, radní pro sociální záležitosti za ČSSD (sic!), která programově nepracuje a přiživuje se na společnosti. Jako ilustrativní příklad tohoto přístupu k bezdomovectví může sloužit i to, že *Analýza sociální situace bezdomovců*, kterou jsem v roce 2009 zpracoval pro Magistrát města Plzně, vznikla na základě poptávky Odboru bezpečnosti a prevence kriminality. Antonio Tosi na základě analýzy problematiky bezdomovectví a veřejného prostoru v evropských zemích dochází v tomto kontextu k následujícímu závěru:

> Kontrola veřejného prostoru v neposlední radě poukazuje na hlubokou změnu v sociální konstrukci bezdomovectví, která může mít vážné následky na uplatňované politiky. Nahlížení na bezdomovectví v termínech veřejného pořádku a jeho narušování vyvádí otázku bezdomovectví z oblasti sociální politiky. Sféru „pozitivních" politik tento nový přístup nahrazuje individualistickou perspektivou sociální patologie, která hledá cesty, jak bezdomovce činit zodpovědnými a vinnými za jejich vlastní situaci. Desocializací tohoto problému a jeho redukcí na pravidla „pořádku" je dosahováno eliminace bezdomovectví tím způsobem, že je

[97] Nepopírám, že někteří mí informátoři, jak je koneckonců patrné z jejich biografií uvedených v příloze, páchají trestnou činnost a dopouštějí se přestupků. Otázkou, na níž hledat odpověď zde není prostor, však je, zda to není (i) důsledek jejich kriminalizace; (ii) zda nejde o nepřímou korelaci, které předchází jiná proměnná než prostorový status; (iii) zda skutečně páchají více kriminality - myšleno kriminality obecně, ne jenom tzv. pouliční, na kterou je povětšinou soustředěna pozornost – než jiné části společnosti. Fakt, že kriminalita bezdomovců je důsledkem sociální nespravedlnosti, ekonomické nerovnosti a marginalizujících procesů politické ekonomie, ponechávám zcela stranou.

> vůči bezdomovcům vyvíjeno úsilí, jak je učinit neviditelnými, místo toho, aby byly řešeny jejich potřeby. (Tosi 2007:229)

Řešení sociálního problému jeho kriminalizací a zneviditelním v prostoru odpovídá uplatňovaná snaha o vytlačování bezdomovců z veřejného prostoru (zejména) v centru města, které má vysokou symbolickou i funkční hodnotu, do okrajových čtvrtí a/nebo do reziduálních prostorů.[98] Na obecné úrovni je v souladu se strategií „zneviditelnění" i zmiňovaná změna zákona o přestupcích, která umožňuje zakázat „nepřizpůsobivým" občanům pobyt na určitých místech či v celé obci, a to bez rozhodnutí soudu, jak tomu bylo dosud, ale na základě přestupkového řízení, v němž osoba, vůči které je řízení vedeno, požívá daleko menší ochrany a práv.

Další chystanou strategií *přímé* kriminalizace bezdomovectví a prostorového zneviditelnění sociálních problémů na celostátní úrovni je připravovaný centrální registr přestupků, jehož zřízení odsouhlasila Vláda České republiky v únoru roku 2012. Ten by měl spolu s politikou „třikrát a dost"[99] umožnit klasifikovat opakující se přestupky jako trestný čin.[100] Důležitým aspektem celého záměru je, že by se nemělo jednat o všechny přestupky, ale pouze o ty, jež je možné uplatnit na „nepřizpůsobivé" skupiny obyvatel (bezdomovci, Romové) a které nepostihnou vyšší vrstvy společnosti (např. dopravní přestupky). Typicky by se mělo jednat o přestupky proti veřejnému pořádku, tj. přestupky, jichž se někdy bezdomovci dopouštějí z podstaty toho, že jsou bez domova. Jakkoli se uvažuje, že za přestupky kvalifikované jako trestný čin budou moci být uloženy pouze alternativní tresty, tj. např. obecně prospěšné práce, ve svém důsledku to povede k nárůstu uvěznění sociálně slabých občanů páchajících drobné přestupky, protože nesplnění alternativního trestu v podobě obecně prospěšných

[98] Srov. vážně myšlený záměr bývalého pražského radního Jiřího Janečka, který v roce 2010 přišel s návrhem vybudovat na okraji Prahy dle jeho vlastních slov „oázu bezdomovců" (Toušek 2010).

[99] Penální politika „třikrát a dost" (v americké angličtině *three strikes and you're out,* termín převzatý z baseballu) byla původně zavedena v první pol. 90. let minulého století v USA ve vztahu k těžkým zločinům (vražda, znásilnění, ozbrojené loupežné přepadení s újmou na zdraví apod.) a znamená, že pokud se pachatel dopustí po třetí některého závažného trestného činu, automaticky dostane trest odnětí svobody na doživotí. Následně bylo toto pravidlo v některých státech rozšířeno i na méně závažné trestné činy či přestupky, jejichž opakované porušení má za následek automatické zvýšení trestní sazby. Např. ve státě Kalifornia je uplatňováno toto pravidlo pro více než 500 přestupků a trestných činů (Wacquant 2009b).

[100] Viz sdělení Vlády České republiky dostupné na: http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/registr-prestupku-dostal-od-vlady-zelenou-93002/ (05.04.2013) a http://www.vlada.cz/cz/media-centrum/aktualne/opakovane-prestupky-maji-byt-trestnym-cinem-99504/ (05.04.2013)

prací je spolu s „alíky“ (viz slovník) nejčastějším důvodem trestu odnětí svobody u mnou sledované populace bezdomovců.

Plánovaný registr přestupů spolu s politikou nulové tolerance lze v souladu s Loic Wacquantem (např. 2001, 2009a) označit za důsledek neoliberální ideologie penálního státu, záměrně kriminalizující chudé vrstvy obyvatel. Tato ideologie se opírá mimo jiné o paradigma tzv. administrativní kriminologie, jak tento současný převažující proud myšlení v aplikované penologii a kriminologii nazval Jock Young. Administrativní kriminologie se vyznačuje především ignorováním sociálního a kulturního kontextu kriminality (např. marginalizace, nerovnosti a chudoby) a nahlíží na pachatele jako na racionálního aktéra, který se rozhoduje páchat kriminalitu, pokud k tomu má dostatek příležitostí, a pokud jsou výnosy ze zločinu vyšší než riziko dopadení a náklady v podobě trestu (teorie rutinních aktivit v kombinaci s klasickou Beckerovou teorií racionální volby)[101]. Cílem administrativní kriminologie není vysvětlení kriminality či náprava těch, kteří jí páchají (na rozdíl od klasické kriminologie, ze které též vychází), ale minimalizace příležitostí pro páchání zločinu skrze zvýšenou sociální kontrolu, přímou prevenci, detenci krimogenních skupin obyvatel (Young 1992, 1999:45–46; srov. též Cohen 1985) apod. Součástí tohoto paradigmatu je politika tzv. nulové tolerance, teorie rozbitých oken, ale i v České republice populární projekty *community policing*,[102] které jsou jen jinou stranou téže neoliberální sekuritizace společnosti, resp. kultury kontroly (Garland 2001). V souladu s těmito procesy v oblasti sociální kontroly není vězení pojímáno jako instituce pro nápravu jedinců a jejich resocializaci, na což administrativní kriminologie programově rezignovala, ale jako místo pro internaci chudých a ekonomicky nepotřebných skupin obyvatel. Pro novodobý lumpenproletariát narušující svojí existencí legitimitu dominantní ideologie není v současné kapitalistické společnosti prostor, a to nejen metaforicky, ale i doslova (Wacquant 2009a).

[101] Jde o nositele Nobelovi ceny za ekonomii Garyho S. Beckera, který svou teorii aplikoval i na kriminalitu (Becker 1968), nikoli o sociologa a kriminologa Howarda S. Beckera.

[102] *Community policing* je označení pro projekty, při kterých je část zodpovědnosti za bezpečnost vyváděna mimo subjekty formální sociální kontroly, tj. na ostatní součásti veřejné správy a na občany, dochází ke snahám eliminovat příležitosti k páchání trestné činnosti a přestupků (např. zaváděním kamerových systémů či přijímání vyhlášek zakazujících konzumaci alkoholu na veřejnosti apod.) a vedle pachatele se do centra pozornosti dostává i potencionální oběť, její pohled na kriminalitu (pocit bezpečí) a její preventivní chování (individualizace rizik). Typickým příkladem *community policing* je projekt *Plzeň – bezpečné město*, resp. *Plzeňský kraj – bezpečný kraj*.

Za třetí a opět v návaznosti na předchozí. Z uplatňované strategie sociální kontroly veřejného prostoru v Plzni (bezpečnostní akce zaměřené na bezdomovce, zřízení jednotky pro boj s žebráky, *community policing*) je patrné, že její logika je totožná s principy zmiňované teorie rozbitých oken, jejímiž autory jsou James Q. Wilson a George L. Kelling (1982). Tato teorie stojí na poměrně jednoduché, avšak v jádru extrémní myšlence, která říká, že represivní instituce sociální kontroly by se měly primárně zaměřovat na přestupky proti veřejnému pořádku a projevy sociální dezorganizace[103] v urbánním prostoru, protože vytvářejí krimogenní prostředí pro páchání kriminality. Jinými slovy řečeno, teorie rozbitých oken stojí na (falešné) premise, že znaky asociující narušení sociálního řádu (např. rozbitá okna) v městském prostředí vedou k tomu, že lidé včetně potencionálních pachatelů toto prostředí spojují s nižší mírou formální i neformální kontroly, v důsledku čehož skutečně dochází ke zvýšení kriminality.[104] Cílem proto musí být odstranění projevů sociální desorganizace z veřejného prostoru, a to:

> …zejména agresivního žebrání, pouliční prostituce, opilství a pití alkoholu na veřejnosti, dotěrného chování, obtěžování, překážení na ulici a veřejných prostorech, vandalismu a graffiti, močení a defekace na veřejnosti, nepovoleného pouličního prodeje, nevyžádaného pouličního mytí oken aut a dalšího podobného jednání. (Kelling a Coles 1996:9; citace dle Mitchell 2003:200; překlad můj)

Teorie rozbitých oken ve svém důsledku není nic jiného než *iluzí* pořádku skrze estetizaci prostředí, protože neřeší kriminalitu, ale pouze z veřejného prostoru odstraňuje viditelné symboly, které lidé asociují s rozpadem sociálního řádu a které narušují dominantní představy veřejného prostoru jako „antiseptické sféry“, ve které je nic a nikdo neobtěžuje:

> [Teorie rozbitých oken] vytváří z lidí narušujících společenský řád nebezpečné osoby. Kdysi dávno tito lidé byli pouze ztroskotanci společnosti. Byli to pobudové, vagabundi a ožralové, kteří byli otravní, ale nikoli hroziví a nebezpeční. To samé platilo pro poflakování, žebrání a somrování ve veřejném prostoru. Pro mnohé z nás to bylo nepříjemné a obtěžující, jelikož nám to připomínalo naší vlastní privilegovanost, ale bylo to něco, co se prostě ignorovalo. Dnes jsou však tito lidé

[103] Termín sociální desorganizace (*social disorganization*) je centrálním pojmem chicagské sociologické školy, který v teorii kriminality rozpracovali její pozdní představitelé Clifford Shaw a Henry McKay (1942). Ti mj. zastávali názor, stejně jako, Wilson a Kelling, že vzhled městského prostředí ovlivňuje míru kriminality.

[104] Svým způsobem se jedná o variaci na Thomasův teorém.

> chápáni jako aktéři kriminality a příčiny úpadku městských čtvrtí. Umývač automobilových oken, pouliční prodejce nebo bezdomovec jsou ti, kteří jsou příčinou vážných zločinů. Poflakování se, žebrání, prostituce nebo graffiti jsou aktivity, které vedou k závažné kriminalitě. Výsledkem je, že sociální dezorganizace se stala sama o sobě újmou, která ospravedlňuje trestní sankce. (Harcourt 2005:21)

Lapidárně řečeno, dle základní premisy teorie rozbitých oken musí být bezdomovci kriminalizováni bez ohledu na to, jestli se kriminality dopouštějí, nebo ne, protože tu existuje (mylný) předpoklad,[105] že jejich výskyt ve veřejném prostoru zvyšuje sklon lidí páchat kriminalitu (Mitchell 2003:229). Ve skutečnosti, stejně jako v případě Romů v Rotavě, však jde jen o zneviditelnění sociálních problémů, které narušují dominantní představu sociálního a prostorového řádu bez vztahu k páchané kriminalitě. Tato teze je plně v souladu se závěry kvantitativních výzkumů strachu z kriminality, které jsem realizoval v obou městech. V Plzni měli lidé největší strach z kriminality v lokalitách, kde se vyskytují bezdomovci a Romové, avšak kde není zvýšený nápad trestné činnosti, a naopak ho neměli tam, kde zvýšený je (Toušek 2009a). V Rotavě je celkový index strachu z kriminality ve srovnání s jinými městy abnormálně vysoký, ačkoli se tam *de facto* i *de iure* žádná kriminalita nevyskytuje (Toušek a Hejnal 2011), byť po zavedení zmiňovaných vyhlášek kriminalizujících běžné chování došlo logicky ke zvýšení počtu přestupků. Tento paradox lze sarkasticky glosovat tezí kulturních kriminologů, kteří říkají, že „[d]eviace není výsledkem selhání systémů sociální kontroly, nýbrž jejich úspěšnosti“ (Ferrell, Hayward, a Young 2008:37; překlad můj). Teorie rozbitých oken je brutální symbolickou manipulací, v níž podstatnou úlohu hraje veřejný prostor a jeho významy a při které jsou obětovány marginalizované skupiny obyvatel pro falešný pocit bezpečí privilegovanějších vrstev společnosti.

Shrnu-li doposud uvedené o sociální kontrole veřejného prostoru a bezdomovectví do posledního, avšak z hlediska tématu a cíle práce nejdůležitějšího poznatku, lze konstatovat, že bezdomovci (podobně jako Romové v Rotavě) jsou předmětem intenzivní sociální kontroly represivních institucí nikoli nutně z důvodu kvality jednání, jehož se dopouštějí ve veřejném prostoru, ale z důvodu *nemístnosti*

[105] Bernard Harcourt v citované *knize Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing* na základě analýzy empirických dat jednoznačně prokazuje, že teorie rozbitých oken není platná, tj. nemá vliv na míru páchané kriminality.

tohoto jednání, potažmo z důvodu své vlastní nemístnosti. V principu nemístnosti dochází k propojení tří centrálních témat této práce – prostorovosti bezdomovectví, prostorovosti deviace a prostorovosti kultury. Tuto myšlenku rozvedu v následující, poslední a syntetizující kapitole.

6 SYNTÉZA A IMPLIKACE

> [T]he crossing of minor or major cultural and social boundaries is never abstracted from material settings: Transgression always takes place. (Wikström 2005:52)

> Isn't public space a "luxury" we simply can no longer afford? (Mitchell 2003:228)

V úvodu této práce jsem konstatoval, že sociální produkci prostoru a povahu sil, které se v ní uplatňují, si v rámci každodenního života neuvědomujeme a prostor chápeme jako přirozený a objektivně daný. Čas od času se ovšem každý z nás setkává ve veřejném prostoru s jevy překračujícími dominantní kulturní řád. Ty jsou v závislosti na kontextu označeny nástroji formální a/nebo neformální kontroly za deviaci a ten, kdo je jejím činitelem za devianta. Deviace zde není pojímána jako statistická veličina ve smyslu odchylky od průměru a stejně tak ani jako jev patologický, tj. obsahující v sobě esenciální chorobnost, jak je zvykem v diskursu sociální práce či v biologických a psychologických přístupech v kriminologii, jenž nahlíží na devianta jako na nenormálního a odlišného jedince. S odkazem na Durkheima vycházím z toho, že „určitý kriminální skutek je kriminálním činem, jestliže uráží silné a definované stavy kolektivního vědomí“ (Durkheim 2004:75). Tato teze je dle mého soudu v souladu s principy konstruktivistických přístupů v kriminologii, které však jdou ve vztahu k sociální podmíněnosti deviace, potažmo kriminality dále a jsou radikálnější. Ty reprezentuje nejviditelněji Howard S. Becker, jakožto autor proslulé teoretické konceptualizace deviace, známé pod označením „teorie nálepkování“ (*labelling theory*).[106] Její základní principy formulované v díle *The Outsiders Studies in the Sociology of Deviance* (1963) jsou následující:

> …sociální skupiny vytvářejí deviaci skrze ustanovení pravidel, jejichž porušení konstituuje deviaci, a aplikováním těchto pravidel na určité skupiny lidí a jejich označováním jako outsiderů. Z tohoto úhlu pohledu deviace není kvalita aktu, který osoba páchá, ale je spíše důsledkem aplikace pravidel a sankcí jinými vůči tomuto „pachateli“. Deviant je ten, na kterého bylo toto označení úspěšně použito; deviantní chování je chování, které lidé takto označují. (Becker 1963:9; překlad můj)

[106] Pro úplnost je třeba dodat, že Becker se ve svém díle vůči Durkheimovi implicitně vymezuje, nicméně dle mého názoru neoprávněně, neboť oba dva přístupy k deviaci nejsou konfliktní.

Beckerův přístup k deviaci, čerpající z tradice symbolického interakcionismu, má jednu nespornou přednost, která jej činí stále aktuálním a užitečným nejen v recentním proudu kulturní kriminologie (přehledově viz např. Ferrell 1999; Ferrell et al. 2008; Presdee 2000), jež se k odkazu Beckera otevřeně hlásí, ale i v kritické teorii obecně. Touto předností je fakt, že uniká pasti esencialismu a důrazně odvrací pozornost od povahy činu samotného k sociálnímu kontextu a moci. Nezáleží na kvalitě činu, ale na tom kdo jej páchá, kdo je publikem a kdo formuluje pravidla, která jsou porušována.[107] Jinak řečeno, Becker bere v úvahu sociální status označovaného i označujících a stejně tak zdůrazňuje, že sociální pravidla jsou formulována tak, aby co nejvíce odpovídala představě a potřebě těch, kteří mají moc je prosazovat.

Nicméně v Beckerově přístupu k deviaci, stejně tak jo v těch, kteří na něho navazují, je opomíjena skutečnost, že v procesu deviace, obecněji transgrese, hraje velmi důležitou roli prostor, resp. místo ve kterém se odehrává. Na tento aspekt se zaměřuje humánní geograf Tim Cresswell v díle *In Place/Out of Place*. V něm mj. uvádí, že „místo hraje důležitou roli při vytváření norem chování, a tedy také při vytváření deviace“ a „schopnost určovat to, co zakládá vhodné chování na určitém místě je jednou ze základních podob […] moci“ (1996:25). Jedním z příkladů rozebíraným Cresswellem jsou graffiti. Ty jsou označované za vandalismus nebo za umění právě s ohledem na místo, na kterém se nachází, nikoli nutně s ohledem na svou estetickou kvalitu. Za vandalismus a známku sociální desorganizace (srov. s teorií rozbitých oken) jsou pojímané, nachází-li se na vagoně metra, za umění nachází-li se na stěně galerie. S prostorovou transgresí pracuje v hojné míře *street artové* konceptuální umění,[108] ale též různá sociální a politická hnutí, pro něž je intencionální překročení normality veřejných míst aktem resistence a nástrojem politického boje. Recentním příkladem může být protestní hrnutí *Occupy Wall Street* jehož revanšismus stál a padal se symbolickým, ale i materiálním obrácením povahy místa centralizované moci a bohatství v místo veřejného zájmu a politiky (viz Harvey

[107] Na druhou stranu ze stejného důvodu je Beckerova konceptualizace snadným terčem kritiky. Popřením jakékoli role kvality činu dochází i k popření toho, na čem se publikum může shodnout, že je deviantní.

[108] Viz například známý a vlivný umělec vystupující pod pseudonymem Banksy, jehož dílo je založeno na využití významu a kontextu veřejných míst.

2012). Ve chvíli, kdy bylo hnutí vytlačeno policií ze *Zucotti Park* na Wall Street, kde mělo své centrální stanoviště, ztratilo na intenzitě a vlivu.[109]

Představu, „že určití lidé, věci nebo praktiky patří do určitého prostoru, na určitá místa […] a ne někam jinam“ nazývá Cresswell (2005:128) výstižně *morální geografií*.[110] Stejně tak jako ostatní autoři zabývající se analýzou morálních geografií soudobých komplexních společností (Philo 1987; Sibley 1981, 1995), nachází inspiraci v díle *Purity and Danger* od Mary Douglasové (2001), od níž přebírá pojem *nemístnosti* (*out of place*), která jej - aniž by to Cresswell a ostatní reflektovali – na oplátku přebírá od psychologa a filosofa Williama Jamese (1914:104). Tento koncept vyznačuje uvedenou podstatu morální geografie a může být pojímán jako komplementární k Beckerově teorii deviace. Za nemístné je dle Douglasové považováno to, co narušuje symbolický řád společnost, resp. systém kulturních klasifikací a nachází se na špatném „místě“[111] bez ohledu na svoji (esenciální) kvalitu, ale s ohledem na kontext, který narušuje sdílené významy, kategorie a pravidla:

> Boty nejsou nečisté samy o sobě, ale je nečisté položit je na jídelní stůl; jídlo není nečisté samo o sobě, ale je nečisté ponechat nádobí v ložnici nebo mít jídlem pošpiněné oblečení; stejně tak hygienické potřeby v obývacím pokoji, šaty poházené na židlích, venkovní věci vevnitř, věci z přízemí v prvním patře, spodní prádlo tam, kde má být svrchní, a tak dále. (Douglas 2001:37)

Na rozdíl od Douglasové neklade důraz analýza morálních geografií na porušení kulturní klasifikace pouze v abstraktní symbolické rovině, ale analyzuje konkrétní projevy transgrese v jejich totálním kulturním a *prostorovém* kontextu, včetně materiálního. Je to dialektický vztah mezi prostorovou, sociální a symbolickou strukturou, co konstituje to, co je nebo není transgresí a může či nemusí být označené za deviantní. V moderní západní společnosti, která je, jak jsem uvedl, charakteristická poměrně striktní distinkcí veřejné a privátní sféry, jsou projevy

[109] S ohledem na zmiňovaný úpadek veřejného prostoru v podobě jeho privatizace, stojí za upozornění, že *Zuccoti Park* není veřejným prostorem v pravém slova smyslu, ale jedná se o privátně vlastněné veřejného místo. Tedy místo, které má zdánlivě povahu veřejného prostoru, ale je vlastněné soukromým subjektem, který může stanovit jeho pravidla a určovat míru sociální kontroly. Díky tomu bylo snazší protestující z tohoto místa legálně vytlačit.

[110] Termín přebírá od Felixe Drivera (1988).

[111] Uvozovky jsou v tomto případě důležité a oprávněné, neboť Douglasová hovoří o *místě* v jeho širokém, nikoli pouze geografickém významu.

nemístného výskytu praktik, věcí či lidí spojeny s veřejným prostorem. Veřejný prostor, obecněji veřejná sféra, je oblastí reifikace sociálních procesů, doménou, ve kterém se abstraktní společnost stává skutečností (srov. Arendt 1958; Madanipour 2003), ale také, jak jsem poukázal, doménou uplatňování sociální kontroly.

Transgrese, které se bezdomovci ve veřejném prostoru dopouští, nespočívá - stejně jako u zmiňovaného příkladu Romů v Rotavě - v kvalitě jejich jednání, ale v jeho sociálním a prostorovém kontextu. Mezi oběma příklady je však rozdíl v tom, že v případě bezdomovců nehraje *primární* roli připsaná kvalita jedince v podobě etnicity, ale samotný charakter místa „produkovaný praktikami, které lpí na dodržování (ideologického) přesvědčení o tom, co je a co není vhodné [na daném místě] dělat“ (Cresswell 1996:16). Tím samozřejmě netvrdím, že by zde charakteristiky jedince, např. jeho vzhled ztotožňovaný s chudobou, nehrály žádnou roli, ale mám na mysli, že vstupují v potaz až ve chvíli, kdy transgresi prostoru došlo a podílejí se na tom, zda a do jaké míry bude určité chování publikem a nástroji formální sociální kontroly považováno za deviantní či nikoli, a dále jakým způsobem bude sankciováno.

Stručně řečeno, konstitutivním prvkem transgrese, jež může přerůst v deviaci, je v daném případě skutečnost, že se jedná o jednání, které patří na jiné místo. Vyměšování není porušení norem, pokud je prováděno na patřičném místě, ale je nemístné za běžných okolností močit v parku. Je v pořádku, pokud člověk spí doma v posteli, ale je nemístné spát na lavičce na autobusové zastávce. Je normální se mýt v koupelně, ale je nemístné se mýt v kašně na náměstí. V souladu s tím lze konstatovat, že bezdomovci jsou *nemístní*, protože na veřejném místě vykonávají aktivity, které do veřejné sféry nepatří, ale patří do sféry privátní či na specifická veřejná místa. Jinak řečeno, bezdomovci, stejně jako špína, znečišťují symbolický a prostorový řád společnosti, protože jejich jednání, resp. oni sami se nachází na nesprávném místě a proto musí být odstraněny.

Bezdomovectví ve své prostorové, sociální a symbolické podstatě v sobě nutně obsahuje potenciál deviace, protože jeho aktéři nemohou uspokojovat své základní lidské potřeby přináležející do privátního prostoru jinde, než ve veřejném prostoru, anebo v reziduálním prostoru. Stejně jako v případě Rotavy je označením za deviantní vyloučena z veřejného prostoru určité části populace za účelem udržení

kulturní a prostorové hegemonie. Na rozdíl od Rotavy není v Plzni dosahováno purifikace veřejného prostoru jeho strategickou anihilací, vědomě manipulující s morální geografií na hranici její vnitřní legitimity, ale skrze zvýšenou míru dohledu institucí formální sociální kontroly. Urbánní struktura a charakter města Plzně neumožňuje jednoduché legální řešení jako v případě Rotavy, a proto musí být využito jiných prostředků a nástrojů k udržení hegemonie.

V zahraničním diskursu se v souvislosti se sociální kontrolou veřejného prostoru objevují již delší dobu kritické hlasy upozorňující na to, že jsme svědky její stále se zvyšující míry a militarizace. Kontrola veřejného prostoru je označována za strategický nástroj neoliberalismu, pomocí něhož je potírána rezistence a zakrývány rozpory společnosti, jimiž jsou chudoba, sociální nerovnost a „reálná“ povaha kriminality (srov. např. Amster 2004, 2008; Atkinson 2003; Davis 1992, 2006; Low a Smith 2006; Mitchell 2003; Smith 2001). Podle již několikrát zmiňovaného Richarda Sennetta (1970, 1976) se veřejný prostor v kapitalistické společnosti stává pouhým derivátem pohybu a antiseptickou monofunkční sférou, ze které se vytrácí sociální interakce, hraní rolí a konfrontace vzájemně odlišných lidí, tvořící podstatu urbánního života a předpoklad tolerance a sociální koheze. S tím souvisejí i další projevy transformace veřejného prostoru, jako je jeho komodifikace a privatizace, omezování spektra aktivit, které je v něm možné vykonávat a jejich přesouvání do privátních a kvazi veřejných prostorů: do soukromých parků, nákupních a zábavných center či za zdi uzavřených a střežených rezidenčních celků (srov. Fyfe 1998; Low 2001; Madanipour 2010; Sorkin 1992).

V obecné rovině je důsledkem těchto procesů zvýšená exkluzivita veřejného prostoru, tedy protiklad toho, čím by dle klasických normativních koncepcí (Arendtová, Habermas), pokládající inkluzivní veřejnou sféru za nezbytný základ demokratické společnosti, měl být. Není mojí aspirací tyto myšlenky - formulované v jiném kulturním, politickém a sociálním prostředí - ve vztahu k České republice obecně vyvracet či potvrzovat, avšak na příkladu sledované populace bezdomovců v Plzni a anihilace veřejného prostoru v Rotavě je zjevné, že povaha a kontrola veřejného prostoru se neustále mění a snižuje se rozsah toho, co jsme nebo nejsme ochotni v něm tolerovat a respektovat. Tomu odpovídá i fakt, že za exkluzí těchto skupin ve veřejném prostoru nestojí evidentně zvyšující se nebezpečí a kriminalita, ale růst komplexity toho, co je jako nebezpečné a deviantní (v patologickém slova

smyslu) klasifikováno, ať už se jedná o pití alkoholu na veřejnosti, vyměšování, žebrání, prostituci, volné pobíhá psů či dokonce sezení na trávě nebo na schodech. Mlhavý pojem veřejného pořádku, který není nikde normativně v právních předpisech definován, se stává flexibilním nástrojem represe a kriminalizace určitých skupin obyvatel, jakkoli je prezentován administrativní kriminologií jako nástroj prevence kriminality. Je to iatrogenní systém sociální kontroly, kdo ve veřejném prostoru produkuje deviaci a poptávku po „bezpečí“, nikoli aktéři, kteří jsou za deviantní označováni.

Otázku, co je příčinou této změny veřejného prostoru a jeho sociální kontroly, zda za tím můžeme jednoznačně hledat neoliberální formu kapitalismu, jak upozorňují výše uvedení autoři, anebo se jedná o důsledek obecného růstu komplexity urbánní společnosti bez ohledu na její ideologii, ponechávám otevřenou, protože zkoumaný terén a získána data mi odpověď formulovat neumožňují. Nicméně je nezpochybnitelné, že „exkluze některých sociálních skupin z veřejného prostoru oslabuje různorodost zkušenosti a kontaktů definujících městský život“ a z veřejného prostoru se „stávají obdoby nejvýznamnějších privátně vlastněných veřejných prostorů naší doby, jimiž jsou nákupní centra: čisté, bezpečné a předvídatelné“ (Zukin 2010:128).

Na základě příkladů sociální kontroly bezdomovců a Romů ve veřejném prostoru Plzně, resp. Rotavy lze jednoznačně vysledovat, že to, co je nebo není označeno za deviantní, je vedle sociálního kontextu odvislé i od prostorového kontextu. Určité jednání, jehož kvalita se nemění, je na určitém místě deviantní, kdežto na jiném místě deviantní není. Sedět v Rotavě na schodech před domem na hlavní ulici je v rozporu s veřejným pořádkem, ale sedět na lavičce o pár metrů dál je normální. Vyměšování či vyhazování odpadků je deviantní ve veřejném prostoru, kdežto v reziduálním nikoli.[112] Jedním ze základních poznatků této práce tedy je, že deviace v sobě vždy zahrnuje nejen sociální, ale též prostorový kontext. Je třeba

[112] Zde by bylo záhodno zvážit otázku právní legitimity a míru sociálního konsensu ve vztahu k tomu, co je a co není deviantní. Občané v Rotavě si jistě nemyslí, že sedět na schodech je deviací, nicméně vyhlášku, která toto jednání za deviaci klasifikuje, velká část z nich schvaluje. Na druhou stranu vyměšovat nebo vyhazovat odpadky v reziduálním prostoru je nelegální jako kdekoliv jinde (např. na náměstí Republiky v Plzni), avšak velká část občanů nemá problém s tím zde odpadky vyhazovat nebo zde vyměšovat. Obdobně lhostejné jsou k tomu i instituce formální sociální kontroly.

přitom zdůraznit, že zde nejde jen o symbolický význam prostoru, ale též o jeho materiální povahu.

Druhým základním poznatkem, který jsem v práci teoreticky rozvíjel a empiricky dokládal je, že bezdomovectví nelze zkoumat bez vztahu k produkci prostoru, protože jednání bezdomovců, stejně tak jako jednání okolí vůči nim (např. institucí formální kontroly), je odvozené od jejich specifického postavení nejen v rámci sociální, ale především prostorové struktury. Skutečnost, že někdo nemá k dispozici svůj „vlastní“ soukromý prostor, který by si mohl sociálně a legálně nárokovat, je v moderní urbánní společnosti faktorem, který fundamentálním způsobem ovlivňuje jednání a postavení člověka v této společnosti. Dovolím si být v tomto ohledu radikální a tvrdím, že bezdomovectví v sobě obsahuje neredukovatelné prostorové jádro. Řečeno jinak, specifická prostorovost, tj. absence soukromého prostoru, je esenciální vlastnost bezdomovectví,[113] která předchází sociální struktuře a má v některých svých rysech objektivní povahu.

[113] Tím samozřejmě nemyslím, že by jednalo o esenciální vlastnost samotných aktérů bezdomovectví, protože bezdomovectví je proměnlivý stav.

7 ZÁVĚR A SHRNUTÍ

> [W]hat we call ideology only achieves consistency by intervening in social space and in its production, and by thus taking on body therein. Ideology per se might well be said to consist primarily in a discourse upon social space. (Lefebvre 1991:44)

V předložené dizertační práci jsem se na základě několikaletého terénního výzkumu v Plzni zabýval produkcí prostoru ve vztahu ke zkoumané populaci bezdomovců. Vycházel jsem přitom ze základní premisy, že prostor není neměnnou a netečnou arénou pro reifikaci sociálních procesů, ale je produktem (konstruktem) v symbolické, sociální i materiální rovině tvořící celek prostorovosti. Povaha prostoru, jakožto sociálního produktu, je proměnlivá v historické i kulturní perspektivě a je zřejmé, že od novověku docházelo pod vlivem růstu hustoty populace, urbanizace a změn v ekonomice k výrazné změně v produkci prostoru v kulturách euroatlantického civilizačního okruhu. Touto změnou, vedle kapitalizace prostoru samotného, bylo striktní vyčlenění veřejné a soukromé sféry. Kategorie veřejného a soukromého lze považovat za stěžejní kulturní klasifikace, které určují povahu prostoru, ale i sociální struktury a každodenního jednání lidí v současné západní společnosti.

Lidé bez domova jsou z podstaty svého postavení ve společnosti populací, která nemá žádný vlastní *soukromý* prostor v podobě *bydlení*, ve kterém by mohla provádět aktivity a uspokojovat potřeby, které do tohoto prostoru kulturně přináleží (spánek, jídlo, odpočinek, sociální reprodukce, hygiena apod.). Bezdomovectví v tomto ohledu není definováno emocionální a prostorovou identitou, která na úrovni subjektu vytváří zakotvenost a přináležitost k místu chápanému jako domov, ale je primárně dané absencí soukromého prostoru ve všech jeho rovinách, včetně legální. Domov je fenomenologickou zkušeností jedince, zpravidla podmíněnou bydlením a intimními sociálními vztahy v něm rozvíjenými, zdráhající se vnějšímu analytickému uchopení.

Neznamená to však, že si bezdomovci nekonstruují vlastní místa, která pro ně plní některé funkce soukromého prostoru. Tato místa si však vytvářejí ve veřejném prostoru a hlavně v prostoru, který lze označit za reziduální. Jde o prázdné a opuštěné prostory v urbánním prostředí, které nejsou v dané chvíli produkovány

dominantními silami společnosti a z hlediska většinové populace nemají žádnou funkci. Vyznačují se indiferencí, potlačením norem a jejich kontroly. Povaha reziduálního prostoru bývá natolik nejednoznačná, že ho nelze, vyjma striktního legálního určení vlastnictví, považovat z hlediska jeho významu za soukromý či veřejný. Byť poskytují bezdomovcům útočiště, tak z důvodů svého symbolického, legálního a materiálního charakteru nemohou plně nahradit roli a funkci soukromého prostoru.

Oproti tomu veřejný prostor, ve kterém se sociální aktér a společnost stávají realitou, se nevyznačuje indiferencí, nýbrž ambivalencí. Na jedné straně je v ideální podobě otevřeným prostorem pro všechny občany, na straně druhé je naplněn tenzí pramenící z konfrontace vzájemně si cizích lidí. Jde o sféru neustálého střetu mezi platným řádem a heterogenní praxí jedinců, kteří svým jednáním a svou přítomností mohou tento řád narušovat. Veřejný prostor je prostředím deviace či resistence, stejně tak jako prostředkem uplatňovaní moci a sociální kontroly, jejímž cílem je transgresi narušující „objektivní“ povahu prostoru eliminovat. Na základě analýzy uplatňovaných strategií kontroly veřejného prostoru v Plzni (a Rotavě) lze konstatovat, že bezdomovci (a Romové) jsou označováni za deviantní nikoli z důvodů kvality svého jednání, ale právě z důvodů transgrese prostorového (a sociálního) řádu. Konstitutivním prvkem deviace je zde skutečnost, že jde o jednání a osoby, které do veřejného prostoru nepatří, protože jsou v rozporu s jeho dominantními reprezentacemi. Lapidárně řečeno, v současné společnosti, v níž slaví triumf abstraktní prostor (Lefebvre 1991) a kultura kontroly (Garland 2001), není pro marginální skupiny obyvatel ve veřejném prostoru místo.

Výzkum bezdomovectví nenabízí pouze odpovědi na otázky týkající se fenoménu samotného. Podle Georgese Canguilhema (1991) si můžeme být vědomi toho, co je normální, pouze skrze zkušenost s tím, co je chápané jako patologické. Pokud tuto myšlenku budu parafrázovat, tak akt transgrese odhaluje nevyřčený ráz morální geografie a při uplatnění analytického přístupu můžeme poznat, jakým způsobem je prostor sociálně produkován a jaké jsou mechanismy kontroly jeho „správného“ významu. Stejně tak nám výzkum marginálních skupin neříká mnohé pouze o těchto skupinách samotných, ale vypovídá o povaze kultury obecně, protože ta se v nejintenzivnější podobě, abych pro změnu parafrázoval Michaila Michajloviča Bachtina (2007), projevuje na vlastním okraji. Z geografie bezdomovectví tak plyne

základní obecný poznatek uzavírající tuto dizertační práci: Sociální vztahy a jednání jsou vždy fyzicky, symbolicky i sociálně zakotvené v prostoru. Bezdomovectví, transgrese, deviace nebo jakýkoli jiný fenomén nemůže být zkoumán bez vztahu k prostorové struktuře, protože kultura je vždy prostorová.

SUMMARY

The goal of the dissertation based on several years of field research in Pilsen conducted by a wide range of research methods is to analyze the production of space in relation to the examined homeless population. The production includes dominant representations of space and formal social control strategies, which make this population deviant, as well as spatial practices exercised by this population, which are labeled as deviant. In short, the dissertation deals with geography of the homeless and their control. The text is based on theories and findings of constructivist criminology, also on neomarxist and poststructural approaches in cultural geography and urban anthropology, which do not interpret space as an invariable and inert arena for reification of social processes, but as a dynamic cultural construct in symbolic, social and material unity.

As a result of urbanization and industrial revolution production of space in Western society from Early Modern Period takes place in two different, but not dichotomic spheres – public and private. Public and private spaces can be considered to be the key cultural categories, which constitute the character of space as well as social structure and everyday actions and behavior of people in modern society. Social status of the homeless automatically defines them as a population without any private space in the form of accommodation where they could exercise activities and satisfy needs that are culturally connected with such space (sleep, food, relax, social reproduction, hygiene, etc.). Nevertheless, it does not mean the homeless do not construct their own places that fulfill some functions of private space. However, they create such places in public space and also in space that can be labeled as residual. The character of residual space is usually so ambiguous, that it cannot be, apart from strict definition of legal ownership, in relation to its sense considered private or public. These places are empty and deserted spaces in urban environment, which at this moment are not being produced by dominant social forces and from the point of view of the majority they have no function. They are characterized by indifference, suppression of norms and their control.

In contrast, public space is defined by ambivalence. On one hand, it is open space for all citizens, on the other hand, it is characterized by tension resulting from

confrontation of strangers. It is a sphere of constant conflict between current social order and practices of individuals whose actions can attack the order. Therefore public space is a primary sphere of power and social control, which is primarily focused on marginal social groups. On the basis of exercised strategies of public space social control and their interpretation we can state that the homeless perform transgression not because of the quality of their behavior, but because of its spatial context.

Constitutive element of deviation is the fact that the actions are meant to happen at a different place. According to Mary Douglas the homeless are out of place, because in public space they perform activities that do not belong there, but to private sphere. Said differently, the homeless violate dominant social and spatial order of society as they exist, or their behavior exists, in a wrong place. Geography of the homeless gives a fundamental and general finding that social relations and actions are always physically, symbolically and socially embedded in space. Homelesness, transgression, deviation or any other phenomenon cannot be examined without its relation to spatial structure as culture is always spatial.

RESÜMEE

Das Ziel der vorliegenden Dissertation ist, auf der Grundlage mehrjähriger, unter Anwendung eines breiten Spektrums von Forschungsmethoden durchgeführter Feldforschung in Pilsen die Produktion von Raum in Bezug auf die untersuchte Obdachlosenpopulation zu analysieren. Diese Produktion des Raums umfasst sowohl die dominante Repräsentation des Raums und Strategien formeller sozialer Kontrolle, die diese Population als deviant darstellen, als auch Raumpraktiken, die von der als deviant etikettierten Personengruppe geltend gemacht werden. Kurz, die Arbeit befasst sich mit der Geographie der Obdachlosen und deren sozialer Kontrolle. Theoretisch verankert ist der Text in den Erkenntnissen der konstruktivistischen Kriminalitätstheorie und weiter in neomarxistischen und poststrukturalistischen Auffassungen in der Kulturgeographie und der Stadtanthropologie, die den Raum nicht als unveränderliche und unbeteiligte Arena für die Reifikation sozialer Prozesse auffassen, sondern als dynamisches kulturelles Konstrukt in symbolischer, sozialer und materieller Einheit.

In der Folge von Urbanisierung und industrieller Revolution spielt sich seit der Neuzeit die Produktion von Raum in der westlichen Gesellschaft in zwei verschiedenen, jedoch nicht dichotomen Sphären ab: in der öffentlichen und in der privaten. Öffentlicher Raum und privater Raum können als essenzielle Kulturkategorien betrachtet werden, die den Charakter des Raums, aber auch der Sozialstruktur und des alltäglichen Handelns und Verhaltens der Menschen in der modernen Gesellschaft bestimmen. Vom Wesen ihres sozialen Status her sind Obdachlose eine Population, die keinen privaten Raum in Form von Wohnraum hat, wo sie Tätigkeiten ausüben und Lebensbedürfnisse befriedigen kann, die kulturell bedingt in den privaten Raum gehören (Schlafen, Essen, Erholung, soziale Reproduktion, Körperpflege). Das bedeutet jedoch nicht, dass sich Obdachlose keine eigenen Orte gestalten, die für sie einige Funktionen des privaten Raums erfüllen. Diese Orte schaffen sie sich allerdings im öffentlichen Raum und weiter im Raum, der als residual bezeichnet werden kann. Das Wesen eines solchen Restraums ist unbestimmt, sodass er, die strikte gesetzliche Eigentumsbestimmung ausgenommen, hinsichtlich seiner Bedeutung nicht als privater oder öffentlicher Raum angesehen werden kann. Es handelt sich um leere und verlassene Räume im städtischen

Umfeld, die zum gegebenen Zeitpunkt nicht von den dominanten gesellschaftlichen Kräften produziert werden und die aus der Sicht der Mehrheitsgesellschaft keine Funktion haben. Kennzeichnend für sie sind Indifferenz und Unterdrückung von Normen und deren Kontrolle.

Demgegenüber ist Ambivalenz charakteristisch für den öffentlichen Raum. Einerseits ist er offener (frei zugänglicher) Raum für alle Bürger, anderseits ist ihm eine Spannung eigen, die aus der Konfrontation einander fremder Menschen entspringt. Es ist eine Sphäre permanenter Kollision zwischen der geltenden sozialen Ordnung und den Praktiken der Individuen, deren Handeln diese Ordnung stören kann. Aufgrund dessen ist der öffentliche Raum vor allem auch die Sphäre der Machtausübung und der sozialen Kontrolle, die primär auf marginale Personengruppen abzielt. Auf der Basis der angewandten Strategien sozialer Kontrolle des öffentlichen Raums und deren Interpretation kann festgestellt werden, dass Obdachlose Transgressionen nicht aus Gründen der Qualität ihres Handelns begehen, sondern aus Gründen des räumlichen Kontextes, den ihr Handeln hat. Konstitutives Element der Devianz ist die Tatsache, dass es um ein Tun geht, das an einen anderen Ort gehört. Obdachlose sind in den Intentionen der Theorie von Mary Douglas *fehl am Platz*, weil sie an öffentlichen Orten Tätigkeiten ausführen, die nicht in die öffentliche, sondern in die Privatsphäre gehören. Anders gesagt, Obdachlose stören die dominante soziale und räumliche Ordnung der Gesellschaft, weil sie am falschen Ort auftreten bzw. ihr Handeln am falschen Ort stattfindet. Aus der Geographie der Obdachlosigkeit ergibt sich die grundlegende und allgemeine Erkenntnis, dass soziale Beziehungen und Handlungen stets physisch, symbolisch und sozial im Raum verankert sind. Obdachlosigkeit, Transgression, Devianz oder ein beliebiges anderes Phänomen kann nicht ohne seine Beziehung zur Raumstruktur untersucht werden, weil Kultur immer räumlich ist.

LITERATURA

Amster, Randall. 2004. *Street People and the Contested Realms of Public Space*. Lfb Scholarly Pub Llc.

Amster, Randall. 2008. *Lost in Space: The Criminalization, Globalization, and Urban Ecology of Homelessness*. New York: LFB Scholarly Publishing.

Anderson, Nels. 1940. *Men On The Move*. Chicago: The University Of Chicago Press.

Anderson, Nels. 1998. *On Hobos and Homelessness*. University Of Chicago Press.

Arendt, Hannah. 1958. *The Human Condition*. 2. vyd. Chicago; London: University Of Chicago Press.

Arendt, Hannah. 2007. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Praha: OIKOYMENH.

Aries, Philippe. 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Alfred A. Knopf.

Aristotelés. 2009. *Politika*. 3. vyd. Praha: Rezek.

Arnold, Kathleen R. 2004. *Homelessness, Citizenship, and Identity: The Uncanniness of Late Modernity*. New York: State University of New York Press.

Atkinson, Rowland. 2003. „Domestication by Cappuccino or a Revenge on Urban Space? Control and Empowerment in the Management of Public Spaces". *Urban Studies* 40(9):1829–43.

Auerbach, C. F., a L. B. Silverstein. 2003. *Qualitative data: an introduction to coding and analysis*. New York, N.Y.: New York University Press.

Augé, Marc. 2008. *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*. 2. vyd. New York: Verso.

Bahrdt, Hans Paul. 1961. *Die moderne Großstadt: Soziologische Überlegungen zum Städtebau*. Hamburg: Rowohlt.

Bachelard, Gaston. 2009. *Poetika prostoru*. Praha: Malvern.

Bachtin, Michail M. 2007. *Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha: Argo.

Baláš, Ondřej, ed. 2010. *Aktuální otazníky fenoménu bezdomovství*. Brno: Centrum sociálních služeb.

Bancroft, Angus. 2005. *Roma and Gypsy - Travellers In Europe: Modernity, Race, Space and Exclusion*. Aldershot: Ashgate Publishing.

Barták, Miroslav. 2005. *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty II*. Kostelec nad Černými lesy: IZPE.

Bataille, Georges. 2001. *Erotismus*. Praha: Herrmann & synové.

Bauman, Zygmunt. 2007. *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Policy Press.

Becker, Gary S. 1968. „Crime and Punishment: An Economic Approach". *Journal of Political Economy* 76(2):169–217.

Becker, Howard S. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York; London: Free Press.

Bernard, H. Russell et al. 1986. „The Construction of Primary Data in Cultural Anthropology". *Current Anthropology* 27(4):382–96.

Bernard, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 4th ed. Lanham, MD; Oxford: AltaMira Press.

Bernard, H. Russell, a Gery W. Ryan. 2010. *Analyzing Qualitative Data: Systematic Approaches*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Blomley, Nicholas. 2009. „Homelessness, Rights and the Delusions of Property". *Urban Geography* 30(6):577–90.

Blunt, Alison, a Robyn Dowling. 2006. *Home*. London & New York: Routledge.

Bogue, Donald J. 1963. *Skid Row in American Cities*. Chicago: Community and Family Study Center, University of Chicago.

Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Bourdieu, Pierre. 1970. „La maison kabyle ou le monde renversé". S. 739–58 in *Echanges et communications, Mélanges offerts à Claude Levi-Strauss à l'ocassion de son 60éme anniversaire*. Paris - Haag: Mouton.

Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre. 1985. „The Social Space and the Genesis of Groups". *Theory and Society* 14(6):723–44.

Bourdieu, Pierre. 1988. „Vive la Crise!: For Heterodoxy in Social Science". *Theory and Society* 17(5):773–87.

Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre. 2000. *Pascalian Meditations*. Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre. 2012. *Sociologické hledání sebe sama*. Brno: Doplněk.

Bourgois, Philippe, a Jeff Schonberg. 2009. *Righteous Dopefiend*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.

Bridge, Gary. 2004. „Pierre Bourdieu". S. 59–64 in *Key Thinkers on Space and Place*, editoval Phil Hubbard, Rob Kitchin, a Gill Valentine. SAGE.

Bridge, Gary. 2005. *Reason in the City of Difference*. New York: Routledge.

Buie, Sarah. 1996. „Market as Mandala: The Erotic Space of Commerce". *Organization* 3(2):225–32.

Canguilhem, Georges. 1991. *The Normal and the Pathological*. Zone Books.

Castells, Manuel. 1977. *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.

Certeau, Michel de. 1984. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press.

Cohen, Stanley. 1985. *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Cambridge: Polity Press.

Cohen, Stanley. 2003. *Folk Devils and Moral Panics The Creation of the Mods and Rockers, Edition: 3*. Routledge.

Crampton, Jeremy W., a Stuart Elden. 2007. *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. Ashgate Publishing.

Cresswell, Tim. 1996. *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. Minnesota Archive Editions. Minneapolis; London: University of Minnesota Press.

Cresswell, Tim. 2002. „Guest editorial: Bourdieu's geographies: in memorium". *Environment and Planning D: Society and Space* 20(04):379–82.

Cresswell, Tim. 2004. *Place: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell.

Cresswell, Tim. 2005. „Moral Geographies". S. 128–34 in *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*, editoval David Sibley, Peter Jackson, David Atkinson, a Neil Washbourne. I. B. Tauris.

Česká republika. 1961. *Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon*.

Davis, Mike. 1992. „Fortress Los Angeles: The Militarization of Urban Space". S. 154–80 in *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, editoval Michael Sorkin. New York: Hill and Wang.

Davis, Mike. 2006. *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. New York: Verso.

Dehaene, Michiel, a Lieven De Cauter. 2008. *Heterotopia and the City: Public Space in a Post Civil Society*. London & New York: Routledge.

Denzin, Norman K. 2009. *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. London: Aldine Transaction.

Desjarlais, Robert R. 1997. *Shelter Blues: Sanity and Selfhood Among the Homeless*. Philadelphia, Pa: University of Pennsylvania Press.

Douglas, Mary. 2001. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London; New York: Routledge.

Driver, Felix. 1988. „Moral Geographies: Social Science and the Urban Environment in Mid-Nineteenth Century England". *Transactions of the Institute of British Geographers* 13(3):275–87.

Durkheim, Émile. 1982. *Rules of Sociological Method*. New York: Free Press.

Durkheim, Émile. 2002. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Praha: OIKOYMENH.

Durkheim, Émile. 2004. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

Durkheim, Émile, a Marcel Mauss. 1963. *Primitive Classification*. Chicago: University of Chicago Press.

Eames, E., a J. G. Goode. 1977. *Anthropology of the City: An Introduction to Urban Anthropology*. New Jersey: Prentice-Hall.

Edensor, Tim. 1998. „The Culture of Indian Street". S. 201–16 in *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space*, editoval Nicholas Fyfe. New York ; London: Routledge.

Engels, Friedrich. 1892. *The Condition of the Working-Class in England*. London: George Allen & Unwin.

Engels, Friedrich. 1950. *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha: Svoboda.

Eriksen, Thomas H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál.

FEANTSA. n.d. ETHOS - European Typology on Homelessness and Housing Exclusion". Dostupné na http://www.feantsa.org/code/en/pg.asp?Page=484 (18.9.2011).

Ferrell, Jeff. 1999. „Cultural Criminology". *Annual Review of Sociology* 25(1):395–418.

Ferrell, Jeff, Keith Hayward, a Jock Young. 2008. *Cultural Criminology: An Invitation*. Los Angeles; London: SAGE.

Firth, Raymond. 1936. *We, the Tikopia: A Sociological Study of Kinship in Primitive Polynesia*. London: Allen & Unwin.

Flick, Uwe, Ernst von Kardoff, Ines Steinke, a Philipp Mayring, ed. 2004. „Qualitative Content Analysis". S. 266–69 in *A Companion to Qualitative Research*. Sage Publications Ltd.

Foucault, Michel. 1966. *Les Mots et les choses: Une archéologie des sciences humaine*. Paris: Galimard.

Foucault, Michel. 1975. *Surveiller et punir : Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. editoval Colin Gordon. New York: Pantheon Books.

Foucault, Michel. 1986. „Of Other Spaces". *Diacritics* 16(1):22–27.

Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.

Foucault, Michel. 2003. *Myšlení vnějšku*. Vyd. 2. Praha: Herrmann & synové.

Foucault, Michel. 2007. *Slova a věci*. Brno: Computer Press.

Fraser, Nancy. 1990. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy". *Social Text* (25/26):56–80.

Fraser, Nancy. 2007. *Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.

Fraser, Nancy. 2010. *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*. New York: Columbia University Press.

Frost, Robert. 1914. *North of Boston.* London: David Nutt.

Fyfe, Nicholas. 1998. *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space*. New York ; London: Routledge.

Garland, David. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: The University of Chicago Press.

Geertz, Clifford. 1972. „Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight". *Daedalus* 101(1):1–37.

Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

Gehl, Jan. 2006. *Life Between Buildings: Using Public Space*. 6. vyd. Copenhagen: Danish Architectural Press.

Gehl, Jan. 2010. *Cities for People*. Washington, D.C: Island Press.

Gell, Alfred. 1995. „The Language of the Forest: Landscape and Phonological Iconism in Umeda". in *The Anthropology of Landscape - Perspectives on Place and Space*, editoval Eric Hirsch a Michael O'Hanlon. Clarendon Press.

Geremek, Bronisław. 1999. *Slitování a šibenice : dějiny chudoby a milosrdenství*. Praha: Argo.

Giddens, Anthony. 1986. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.

Gieryn, Thomas F. 2000. „A Space for Place in Sociology". *Annual Review of Sociology* 26:463–96.

Glaser, Barney, a Anselm L. Strauss. 1967. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Transaction.

Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday: Anchor Books ed.

Goffman, Erving. 1971. *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. New York: Basic Books.

Gowan, Teresa. 2010. *Hobos, Hustlers, and Backsliders: Homeless in San Francisco*. Mineapolis: Univ Of Minnesota Press.

Gregory, Derek. 1994. *Geographical Imaginations*. Cambridge Mass.: Wiley-Blackwell.

Gregory, Derek John. 1978. *Ideology, Science and Human Geography*. London: Hutchinson.

Gupta, Akhil, a James Ferguson. 1992. „Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference". *Cultural Anthropology* 7(1):6–23.

Gupta, Akhil, a James Ferguson. 1997a. „Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era". S. 1–29 in *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, editoval Akhil Gupta a James Ferguson. Durham: Duke University Press Books.

Gupta, Akhil, a James Ferguson, ed. 1997b. *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press Books.

Habermas, Jürgen. 1971. *Knowledge & Human Interests*. Boston, Mass.: Beacon Press.

Habermas, Jürgen. 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity.

Habermas, Jürgen. 1997. „The public sphere". S. 105–8 in *Contemporary Political Philosophy: An Anthology*, editoval Robert E. Goodin a Philip Pettit. Oxford: Blackwell Publishers.

Habermas, Jürgen. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia.

Hagan, John, a Bill McCarthy. 1998. *Mean Streets: Youth Crime and Homelessness*. First Paperback. Cambridge University Press.

Hall, Edward T. 1966. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books.

Handwerker, Penn W., a Stephen P. Borgatti. 1998. „Reasoning with numbers". S. 549–93 in *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, editoval H. Russell Bernard. Walnut Creek, California: AltaMira Press.

Harcourt, Bernard E. 2005. *Illusion of Order: The False Promise of Broken Windows Policing*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Harvey, David. 1973. *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.

Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.

Harvey, David. 2000. *Spaces of Hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Harvey, David. 2006a. *Limits to Capital*. London; New York: Verso.

Harvey, David. 2006b. „The political economy of public space". S. 17–34 in *The Politics of Public Space*, editoval Setha M. Low a Neil Smith. New York ; London: Routledge.

Harvey, David. 2008. „The Right to the City". *New Left Review* 53(September-October 2008):23–40.

Harvey, David. 2010. *The Enigma of Capital*. London: Profile Books Ltd.

Harvey, David. 2012. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. New York: Verso Books.

Heidegger, Martin. 1952. „Bauen Wohnen Denken". S. 77–84 in *Mensch und Raum*, editoval Otto Bartnin. Darmstadt.

Hejnal, Ondřej. 2011. „Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců." *AntropoWebzin* 7(3):171–76.

Holpuch, Petr. 2011. „Bezdomovectví jako přístup k životu". *Biograf* (54):3–29.

Hradecký, Ilja. 2006. *Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor. Tematická zpráva 2006*. The European Observatory on Homelessness.

Hradecký, Ilja et al. 2007. *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje, o.s.

Hradecký, Ilja, a Vlastimila Hradecká. 1996. *Bezdomovství - Extrémní Vyloučení*. Praha: Naděje, občanské sdružení.

Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. New York; London: SAGE Publications.

Chiodelli, Francesco, a Stefan Moroni. 2010. „Typology of spaces and topology of tolerance". *RESPECT Project Working Paper Series* (No. 6/2010):1–32.

Jakoubek, Marek. 2010. *Vojvodovo: Etnologie Krajanské Obce V Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

Jakoubek, Marek, a Lenka Budilová. 2006. „Kinship, social organisation and genealogical manipulations in Gypsy *osadas* in eastern Slovakia". *Romani Studies* 16(1):63–82.

James, William. 1914. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. London: Longmans, Green, and Co.

Jupp, Victor, ed. 2006. *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London: SAGE Publications.

Kalibová, Věra. 2009. „Demografické charakteristiky Romů ve vybraných zemích střední a východní Evropy". S. 213–37 in *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*, editoval Marek Jakoubek a Lenka Budilová. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

Kawash, Samira. 1998. „The Homeless Body". *Public Culture* 10(2):319–39.

Keith, Michael, a Steve Pile, ed. 1993. *Place and the Politics of Identity*. New York: Routledge.

Keith, Michael, a Steve Pile, ed. 1997. *Geographies of Resistance*. New York: Routledge.

Kelling, George L., a Catherine M. Coles. 1996. *Fixing Broken Windows: Restoring Order and Reducing Crime in Our Communities*. New York: Free Press.

Klein, Ernest. 1971. *Kleins Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Elsevier Publishing Company.

Klobouková, Pavla. 2006. „Germanismy v běžné mluvě dneška". Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

Konopásek, Zdeněk. 2009. „Zapomeňte na pouhé transkripty: Atlas.ti, šestá verze". *Biograf* 2009(48).

Kratochvíl, Petr. 2012. „Veřejný prostor jako předmět architektonické teorie a tvorby". S. 6–17 in *Architektura a veřejný prostor*, editoval Petr Kratochvíl. Praha: Zlatý řez.

Lawrence, Denise L., a Setha M. Low. 1990. „The Built Environment and Spatial Form". *Annual Review of Anthropology* 19:453–505.

LeCompte, Margaret D., a Jean J. Schensul. 1999. *Designing and Conducting Ethnographic Research*. Walnut Creek, California: AltaMira Press.

Lefebvre, Henri. 1974. *La production de l'espace*. Paris: Éditions Anthropos.

Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

Lefebvre, Henri. 2003. *The Urban Revolution*. Mineapolis: University of Minnesota Press.

Lévi-Strauss, Claude. 1963. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.

Lienhardt, Godfrey. 1985. „From Study to Field, and Back". *Times Literary Supplement*.

Low, Setha M. 1996a. „Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica". *American Ethnologist* 23(4):861–79.

Low, Setha M. 1996b. „The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City". *Annual Review of Anthropology* 25(1):383–409.

Low, Setha M. 2000. *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press.

Low, Setha M. 2001. „The Edge and the Center: Gated Communities and the Discourse of Urban Fear". *American Anthropologist* 103(1):45–58.

Low, Setha M., a Denise Lawrence-Zúñiga. 2003. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden Mass.: Blackwell Publishing.

Low, Setha M., a Neil Smith, ed. 2006. *The Politics of Public Space*. New York; London: Routledge.

Madanipour, Ali. 1996. *Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-spatial Process*. Chichester; New York: John Wiley & Sons.

Madanipour, Ali. 2003. *Public and Private Spaces of the City*. London: Routledge.

Madanipour, Ali. 2010. *Whose Public Space?* New York ; London: Routledge.

Machek, Václav. 1968. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. vyd. Praha: Academia.

Malinowski, Bronisław. 1922. *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge.

Marcus, Anthony. 2006. *Where Have All the Homeless Gone?: The Making and Unmaking of a Crisis*. New York: Berghahn Books.

Marcuse, Peter. 2012. „Ohrožení veřejně využívaného prostoru v době stagnace měst". S. 44–57 in *Architektura a veřejný prostor*, editoval Petr Kratochvíl. Praha: Zlatý řez.

Marek, Jakub, Aleš Strnad, a Lucie Hotovcová. 2012. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál.

Marin, Alexandra, a Keith N. Hampton. 2007. „Simplifying the Personal Network Name Generator: Alternatives to Traditional Multiple and Single Name Generators". *Field Methods* 19(2):163–93.

Marx, Karl. 1953. *Ke kritice politické ekonomie*. Praha: SNPL.

Mathieu, Arline. 1993. „The Medicalization of Homelessness and the Theater of Repression". *Medical Anthropology Quarterly* 7(2):170–84.

Mayring, Philipp. 2000. „Qualitative Content Analysis". *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 1(2). Dostupné duben 28, 2012 (http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089).

McKee, Alan. 2005. *The Public Sphere: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Merrifield, Andrew. 1993. „Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation". *Transactions of the Institute of British Geographers* 18(4):516–31.

Merrifield, Andy. 2006. *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. New York; London: Routledge.

Merton, Robert K., Marjorie F. Lowenthal, a Patricia L. Kendall. 1990. *The Focused Interview: A Manual of Problems and Procedures*. Free Press.

Minh-Ha, Trinh T. 2009. *Woman, Native, Other: Writing Postcoloniality and Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.

Mitchell, Clyde J., ed. 1969. *Social Networks in Urban Situations*. Manchester: Manchester University Press.

Mitchell, Don. 1995. „The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy". *Annals of the Association of American Geographers* 85(1):108–33.

Mitchell, Don. 1997. „Power, Tactics, and the Political Geography of Policing: Comments on Steve Herbert's Policing Space". *Urban Geography* 18(5):392–97.

Mitchell, Don. 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York; London: Guilford Press.

Mumford, Lewis. 1961. *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York: Harcourt, Brace & World.

Munn, Nancy D. 1983. „Gawan kula: Spatiotemporal control and the symbolism of influence". S. 277–308 in *The Kula: New Perspectives on Massim Exchange*, editoval Jerry Leach a Edmund Leach. Cambridge: Cambridge University Press.

Munn, Nancy D. 1992. *The Fame of Gawa: A Symbolic Study of Value Transformation in a Massim Society*. Durham: Duke University Press.

Nora, Pierre. 2010. „Mezi pamětí a historií: problematika míst". S. 39–64 in *Cahiers du CEFRES. N° 10, Antologie francouzských společenských věd: Město*, editoval Francois Mayer, Alban Bensa, a Václav Hubinger. CEFRES.

Oberpfalcer, F. 1927. „Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch". *Naše řeč* 1927(1927).

Orwell, Georg. 1996. *Na dně v Paříži a Londýně*. Olomouc: Votobia.

Painter, Joe. 2000. „Pierre Bourdieu". S. 239–59 in *Thinking Space*, editoval Mike Crang a Nigel Thrift. London & New York: Routledge.

Park, Robert E. 1925. „The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment". in *The City*, editoval Robert E. Park, Ernest W. Burgess, a Roderick D. McKenzie. Chicago; London: The University of Chicago Press.

Park, Robert E., a Ernest W. Burgess. 1925. *The City: Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*. Chicago: University Of Chicago Press.

Pelanová, Lucie. 2010. „Speciální jednotka strážníků má vytlačit bezdomovce z centra". *Plzeňský deník*, 7. září, s. 2.

Pelanová, Lucie. 2011a. „Policie kontrolovala bezdomovce". *Plzeňský deník*, 4. února, s. 3.

Pelanová, Lucie. 2011b. „Začal boj s žebráky". *Plzeňský deník*, 22. dubna, s. 5.

Petr, Ježek. 2012. „Mnohá srdce nezamrzla a lidé bez domova se tak dočkali pomoci". *Mladá fronta Dnes*, 11. února, s. 3.

Petříková, Petra. 2008a. „Kdy se na nádraží vrátí lavičky? Dráhy neví!" *Plzeňský deník*, 10. listopadu, s. 2.

Petříková, Petra. 2008b. „Kvůli bezdomovcům nemají teď lidé na nádraží kde sedět". *Plzeňský deník*, 18. říjen, s. 2.

Philo, Chris. 1987. „The Same and the Other': On Geographies, Madness and Outsiders". in *Occasional Paper no. 11*. Loughborough University of Technology, Department of Geography.

Philo, Chris. 1992. „Foucault's geography". *Environment and Planning D: Society and Space* 10(2):137–61.

Philo, Chris. 2000. „Foucault's Geography". S. 205–38 in *Thinking Space*, editoval Mike Crang a Nigel Thrift. London & New York: Routledge.

Pospěch, Pavel. 2013. „Městský veřejený prostor: interpretativní přístup". *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 79(1):75–100.

Presdee, Mike. 2000. *Cultural Criminology and the Carnival of Crime*. London: Routledge.

Průdková, Táňa. 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton.

Prudký, Libor, a Michaela Šmídová. 2010. *Kudy ke dnu*. Praha: Socioklub.

Rabinow, Paul, ed. 1984. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon.

Relph, Edward. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion Ltd.

Rippl, Eugen. 1927. *Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch (Veröffentlichungen der Slavistischen Arbeitsgemeinschaft an der deutsehen Universität in Prag, I. Reihe, Heft 2.)*. Liberec.

Rosenthal, Robert. 1993. *Homeless in Paradise: A Map of the Terrain*. Philadelphia: Temple University Press.

Rossi, Peter H. 1989. *Down and out in America: The origins of homelessness*. Chicago; London: University of Chicago Press.

Růžička, Michal. 2006. „Geografie sociální exkluze". *Sociální studia* (2):117–32.

Říšský, Milan. 2010. „Hlídky zkontrolovaly 40 bezdomovců". *Plzeňský deník*, 14. prosince, s. 4.

Saldana, Johnny. 2009. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. New York: SAGE Publications.

Saunders, Peter. 1990. *A Nation of Home Owners*. London: Unwin Hyman.

Scott, John. 2000. *Social Network Analysis a Handbook*. 2nd ed. London: SAGE.

Sennett, Richard. 1970. *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. New York: Vintage Books.

Sennett, Richard. 1976. *The Fall of Public Man*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sennett, Richard. 1992. *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. New York: W. W. Norton.

Sennett, Richard. 1996. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton & Company.

Sennett, Richard. 2002. „Reflections on the Public Realm". S. 380–89 in *A Companion to the City*, editoval Gary Bridge a Sophie Watson. Oxford, UK ; Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.

Sennett, Richard. 2010. „Veřejný prostor". *Zlatý řez* 32(zima 2009/ jaro 2010):4–7.

Sennett, Richard. 2012. „Prostory demokracie". S. 18–33 in *Architektura a veřejný prostor*, editoval Petr Kratochvíl. Praha: Zlatý řez.

Shaw, Clifford R., a Henry D. McKay. 1942. *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago, IL, US: University of Chicago Press.

Shlay, Annw B., a Peter H. Rossi. 1992. „Social Science Research and Contemporary Studies of Homelessness". *Annual Review of Sociology* 18(1):129–60.

Sibley, David. 1981. *Outsiders in Urban Societies*. Oxford: Blackwell Publishers.

Sibley, David. 1995. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.

Siebel, Walter. 2000. „Wesen und Zukunft der europäischen Stadt". *Deutsche Bauzeitung* 134(10, 11):42–46; 32–36.

Siebel, Walter, a Jan Wehrheim. 2006. „Security and the urban public sphere". *German Policy Studies* 3(1):19–46.

Simmel, Georg. 1997. *Simmel on Culture: Selected Writings*. editoval David Patrick Frisby a Mike Featherstone. Sage Publications Ltd.

Simmel, Georg. 2002. „The Metropolis and Mental Life". S. 11–19 in *The Blackwell City Reader*, editoval Gary Bridge a Sophie Watson. Oxford and Malden: Willey-Blackwell.

Skála, Jan. 2007. „Adresa bezdomovců? Tentokrát nádraží". *Plzeňský deník*, 28. února, s. 5.

Smith, D. M. 1994. „A theoretical and legal challenge to homeless criminalization as public policy". *Yale Law & Policy Review* 12(2):487–517.

Smith, Neil. 2001. „Global Social Cleansing: Postliberal Revanchism And the Export of Zero Tolerance." *Social Justice* 28(3):68–74.

Snow, David A., a Leon Anderson. 1993. *Down on Their Luck: A Study of Homeless Street People*. University of California Press.

Soja, Edward W. 1989. *Postmodern Geographies: Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York: Verso Books.

Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge Mass.: Wiley-Blackwell.

Sorkin, Michael. 1992. *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Hill and Wang.

Statutární město Plzeň. 2006. *Vyhláška statutárního města Plzně č. 10/2006 o vymezení veřejných prostranství, na nichž se zakazuje žebrání*.

Strauss, Anselm L. 1987. *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Anselm L., a Juliet M. Corbin. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Strnadová, Lenka, Cecilia Lippai, a Laco Toušek. 2011. „Housing Conditions and Spatial Segregation of Roma in the Czech Republic and Hungary: A Case Study Comparison". *RESPECT Project Working Paper Series 2011/13.*

Sutherland, Edwin H., a Harvey J. Locke. 1936. *Twenty Thousand Homeless Men: A Study of Unemployed Men in the Chicago Shelters*. Chicago: J.B. Lippincott.

Štechová, Markéta. 2009. „Bezdomovci a vybrané sociálně patologické jevy". *Kriminalistika* 42(4):265–77.

Štechová, Markéta, Marina Luptáková, a Bedřiška Kopoldová. 2008. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Tonkiss, Fran. 2006. *Space, the City and Social Theory: Social Relations and Urban Forms*. Cambridge: Polity.

Tosi, Antonio. 2007. „The Homeless and the Control of Public Space - Criminalising the Poor?" *European Journal of Homelessness* 1(December):224–36.

Toušek, Laco. 2009a. *Analýza postojů veřejnosti ke kriminalitě v Plzni. Zpráva z šetření. (nepublikováno)*. Západočeská univerzita v Plzni.

Toušek, Laco. 2009b. „Problematika sběru relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců". *AntropoWebzin* 2009(2-3):35–41.

Toušek, Laco. 2009c. *Raxen National Focal Point Thematic Study: Housing Conditions of Roma and Travellers in the Czech Republic*. People in Need; European Union Agency for Fundamental Rights.

Toušek, Laco. 2010. „Vytěsňování odlišnosti na periferii". *Lidové noviny*, srpen 20, 11.

Toušek, Laco. 2012. „Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie". S. 25–106 in *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, editoval Tomáš Hirt. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Toušek, Laco, a Ondřej Hejnal. 2011. *Analýza pocitu bezpečí občanů města Rotava. Zpráva z šetření.(nepublikováno)*. Západočeská univerzita v Plzni.

Toušek, Laco, a Klára Strohsová. 2010. „Sčítání bezdomovců v Plzni – přehled základních zjištění". *Demografie* 52(2):65–69.

Třešňák, Petr. 2011. „Banned from Sitting". *Respekt*, srpen 31. Navštíveno 13. října 2011 na http://respekt.ihned.cz/respekt-in-english/c1-52718090-banned-from-sitting.

Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis; London: University of Minnesota Press.

Tuan, Yi-Fu. 1991. „Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach". *Annals of the Association of American Geographers* 81(4):684–96.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2004. „Internetová jazyková příručka". Dostupné duben 19, 2011 (http://prirucka.ujc.cas.cz/).

Vacková, Barbora, Lucie Galčanová, a Ondřej Hofírek. 2011. „"Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy". *Sociologický časopis* 47(4):633–56.

Vašát, Petr. 2012a. „Každodenní praxe aktérů bez konvenčního domova". *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48(2):247–82.

Vašát, Petr. 2012b. „Studium bezdomovectví v USA: inspirace pro výzkum v České republice". *Český lid* 99(2):129–50.

Wacquant, Loïc J. D. 2001. „The Penalisation of Poverty and the rise of Neo-Liberalism". *European Journal on Criminal Policy and Research* 9(4):401–12.

Wacquant, Loïc J. D. 2009a. *Prisons of Poverty*. Mineapolis: University of Minnesota Press.

Wacquant, Loïc J. D. 2009b. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.

Wagner, David. 1997. *Checkerboard Square: Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder: Westview Press.

Waldron, Jeremy. 1991. „Homelessness and the Issue of Freedom". *UCLA Law Review* 39:295.

Waldron, Jeremy. 2000. „Homelessness and Community". *The University of Toronto Law Journal* 50(4):371–406.

Warf, Barney, a Santa Arias. 2008. „Introduction: the reinsertion of space into the social sciences and humanities". S. 1–10 in *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, editoval Barney Warf a Santa Arias. New York ; London: Routledge.

Weber, Max. 1958. *The City*. New York ; London: Free Press.

Whyte, William H. 1980. *The Social Life of Small Urban Spaces*. New York: Project for Public Spaces.

Wikström, Tomas. 2005. „Residual Space and Transgressive Spatial Practices". *Nordisk Arkitekturforskning* 18(1):47–68.

Wilson, James Q., a George L. Kelling. 1982. „Broken Windows". *The Atlantic Monthly* 249(March):29–38.

Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life". *The American Journal of Sociology* 44(1):1–24.

Wright, Talmadge. 1997. *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. Albany: State University of New York Press.

Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.

Young, Iris Marion. 1997. „House and Home: Feminist Variations on a Theme". S. 134–64 in *Intersecting Voices*, editoval Iris Marion Young. Princeton: Princeton University Press.

Young, Jock. 1971. „The Role of the Police as Amplifiers of Deviance: Negotiators of Drug Control as Seen in Notting Hill". S. 27–61 in *Images of Deviance*, editoval Stanley Cohen. Harmondsworth: Penguin.

Young, Jock. 1992. „Ten Points of Realism". in *Rethinking Criminology: The Realist Debate*, editoval Jock Young a Roger Matthews. London: Sage Publications.

Young, Jock. 1999. *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London: SAGE.

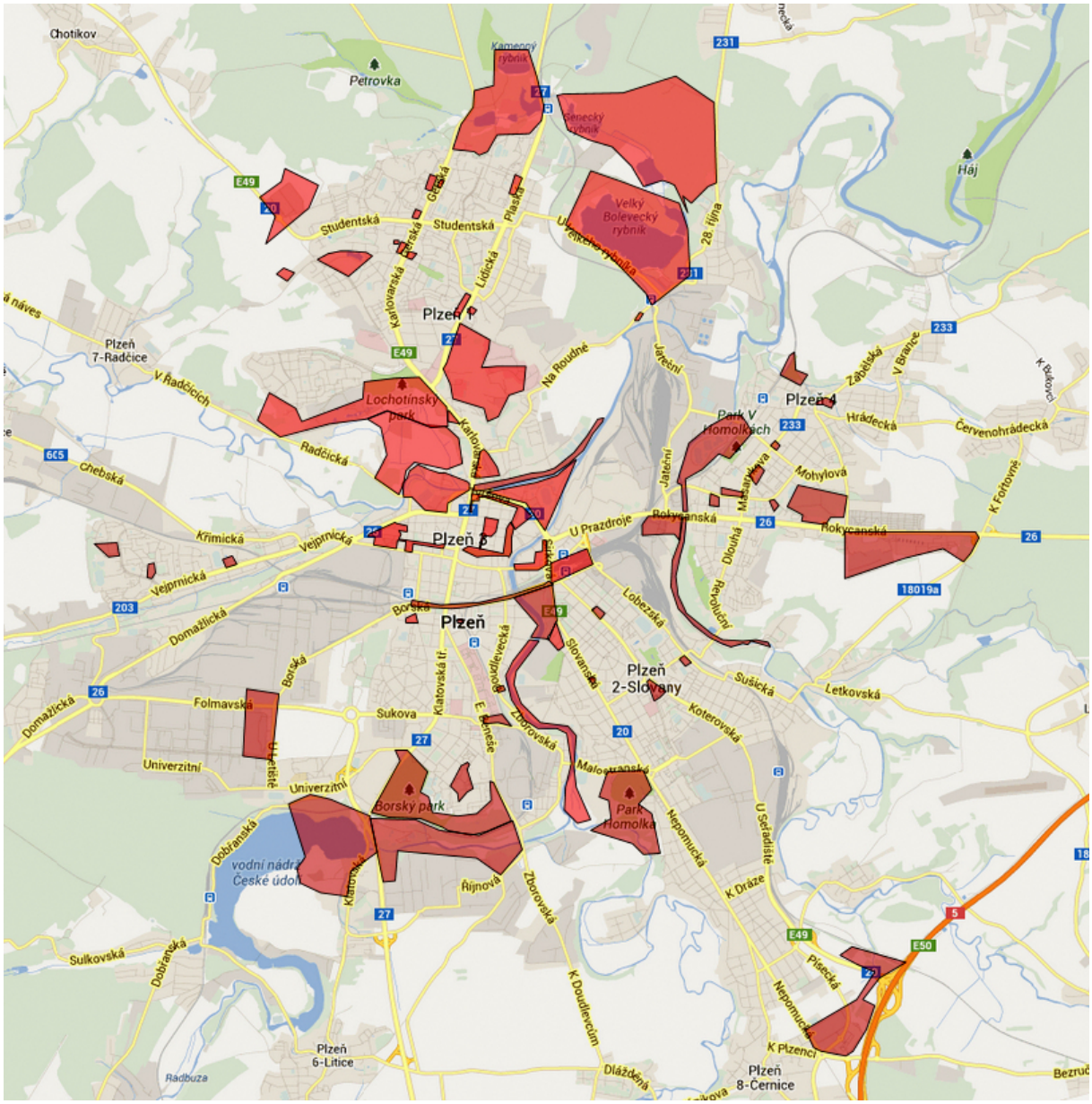
Zavadil, Evžen. 2012. „Kuthan o bezdomovcích: Pomoci, ale ne všem". *Plzeňský deník*, 13. února, s. 2.

Zukin, Sharon. 1996. *The Cultures of Cities*. Cambridge Mass.: Blackwell Publishers.

Zukin, Sharon. 2010. *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford: Oxford University Press, USA.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Mapa lokalit zahrnutých do sčítání populace bezdomovců v roce 2010

Mapa: autor.

Příloha č. 2: Dotazník uplatnění v rámci sčítání populace bezdomovců v roce 2010[114]

Verze „ulice“

Číslo dotazníku *(vyplní CAAT)*	
Jméno a příjmení tazatele	
Místo rozhovoru (ID lokality)	

Úvodní představení

Dobrý den, jmenuji se …… a jsem studentem Západočeské univerzity v Plzni. V současné době provádí naše univerzita šetření o problematice bezdomovství. Měl/a byste čas věnovat mi věnovat pět minut na rozhovor? Nemusíte se bát, veškeré Vaše odpovědi budou anonymní.
Za účast na šetření obdržíte odměnu ve výši 30 Kč.

ANO (Pokračujte)! **NE (Poděkujte , ukončete)!**

A. Screenovací část

A.1. „Mohu se Vás zeptat, kde v současnosti bydlíte?“

Na ulici, azylovém domě, noclehárně, ubytovně (mimo cizinců), u známých a přátel apod. **(obecně bez střechy, bez bytu)**	1
Ve vlastním bydlení, v nájmu, pronájmu, u rodičů apod. **(obecně s bytem)**	**Poděkujte, ukončete!**

A.2. „Považujete se za člověka, který je „bez domova“?“

ANO	1
NE	2

A.3. „Označil/a byste sám/sama sebe jako „bezdomovce/bezdomovkyni“?“

ANO	1
NE	2

B. Demografické údaje

B.1. Pohlaví

Muž	1
Žena	2

B.2. „Mohl/a bych se Vás zeptat kolik je vám let?“

Vyplňte přesný věk: _____ Označte věkovou kohortu!

Méně než 18 let	1
18 – 24 let	2
25 – 34 let	3
35 – 44 let	4
45 – 54 let	5
55 – 64 let	6
65 a více let	7

B.3. „Jaké je Vaše dosažené vzdělání?“

Základní	1
Vyučen/a bez maturity	2
Vyučen/a s maturitou	3
Střední/vyšší odborné	4
Vysokoškolské	5

B.4. „Jaké je Vaše občanství?“

ČR	1	*Pokračujte* → B.4.1.
SR	2	*Pokračujte* → B.4.3.
Jiné, uveďte jaké:	3	*Pokračujte* → B.4.3.

Pouze pro občany ČR

B.4.1. → „V jaké obci máte trvalé bydliště?“

V Plzni	1
V jiné obci, uveďte v jaké:	2
Neví	98

1/4

[114] Při sčítání v roce 2009 byl až na drobnosti uplatněn dotazník stejný.

Pouze pro občany ČR!

B.4.2. → „V jakém kraji se obec nachází?“

V Plzeňském kraji	1
V jiném kraji, uveďte v jakém:	2

Pouze pro občany jiných států!

B.4.3. „Jak dlouho jste v České republice?“

Méně než 6 měsíců	1
6 až 12 měsíců	2
1 až 2 roky	3
2 roky až 5 let	4
Více než 5 let	5

Pro všechny

B.5. „Vlastníte nějaký doklad totožnosti, tj. občanský průkaz, řidičský průkaz či cestovní pas?

Ano	1
Ne	2

B.6. „Jaký je Váš rodinný stav?“

Svobodný/á	1
Ženatý/vdaná	2
Rozvedený/á	3
Vdovec/vdova	4

C. Zdraví

C.1. „Máte kartičku zdravotní pojišťovny?“ PRO OBČANY JINÝCH STATŮ: „Máte v ČR zdravotní pojištění?“

Ano	1
Ne	2

C.2. „Máte svého praktického lékaře?“

Ano	1	*Pokračujte*	→ C.2.1.
Ne	2	*Pokračujte*	→ C.3.

C.2.1. → Pokud ano, jak je to dlouho, co jste u něj byl/a naposledy?

Méně než 6 měsíců	1
6 až 12 měsíců	2
1 až 2 roky	3
2 roky až 5 let	4
5 až 10 let	5
10 a více let	6

C.3. „Trpíte nějakými zdravotními problémy, onemocněním?“

ANO, uveďte jakými:	1
NE	2

C.4. Jaké množství a jakého alkoholu vypijete za týden?

Uveďte respondentův odhad .....

C.5. Užíváte pravidelně tvrdé drogy?

Ano	1
Ne	2

C.6. „Potýkáte se s nějakou závislostí? Tj. máte problémy kontrolovat užívání nějaké látky, ovládat své chování, touhu, trpíte abstinenčními příznaky apod.?“

Ano, uveďte jakou:	1
Ne	2

D. Ekonomické postavení

D.1. „Jaké je Vaše ekonomické postavení?“

Zaměstnaný/á (legální stálý pracovní poměr)	1
Nezaměstnaný/á krátkodobě (méně než jeden rok)	2
Nezaměstnaný/á dlouhodobě (déle než jeden rok)	3
Nezaměstnaný/á trvale – nikdy jsem nepracoval/a	4
Na mateřské/rodičovské dovolené	5
V částečném invalidním důchodu	6
V plném invalidním důchodu	7
Ve starobním důchodu	8

D.2. „Jaký je zdroj vašich příjmů?“

Respondent může jmenovat více zdrojů. Ujistěte se, že respondent jmenoval všechny zdroje příjmů, které má.

Podpora v nezaměstnanosti	1
Dávky hmotné nouze	2
Mateřská (rodičovský příspěvek)	3
Starobní důchod	4
Plný invalidní důchod	5
Částečný invalidní důchod	6
Vdovský/vdovecký důchod	7
Legální dlouhodobý pracovní poměr na řádnou pracovní smlouvu	8
Legální příležitostná práce/brigády přes pracovní agentury	9
Legální příležitostná práce/brigády, které si sháním sám	10
Dlouhodobá stabilní práce na černo	11
Příležitostné práce/brigády na černo	12
Veřejně prospěšné práce (např. středisko pracovní rehabilitace)	13
Práce v chráněné dílně nebo na chráněném pracovním místě	14
Sběr kovů a jiných druhotných surovin	15
Žebrání, somrování	16
Jiný, uveďte jaký:	17

E. Bydlení

E.1. **„Mohu se Vás zeptat, kde v současnosti nejčastěji přespáváte/nocujete?“**

Nečíst, nechat volně jmenovat! Označit odpovídající kategorii.

V komerční ubytovně	1
V azylovém domě, specifikujte v jakém:	2
V noclehárně	3
U známých, přátel	4
Ve squatu nebo jiné nezákonně obsazené budově	5
Na nezákonně obsazeném pozemku v zahradní chatce, zemnici atp.	6
Na ulici, nádraží, odstavených vagónech, parku, pod mostem, v kanálech, ve vracích aut, ve sklepích, na půdách atp.	7
Jinde, uveďte kde ……	8

E.2. Jakým způsobem jste přišel/a o bydlení?

Nečíst, nechat volně jmenovat! Označit odpovídající kategorii.

Byl/a jsem vystěhován/a z důvodu neplacení nájemného či služeb	1
O byt nebo dům v osobním/družstevním vlastnictví jsem přišel v důsledku dluhů	2
Měl/a jsem služební byt, o který jsem v důsledku ztráty zaměstnání přišel/a	3
Byl/a jsem vystěhován svými příbuznými	4
Bydlel/a jsem s rodiči a pro neshody jsem odešel/a	5
Po rozvodu, rozchodu jsem bydlení přenechal/a manželce/manželovi, partnerce/partnerovi	6
Nikdy jsem žádné neměl/a	7
Jiný, uveďte jaký:	8

E.3. Jak dlouho jste bez „bez domova"/bez stálého bydlení?

Méně než 6 měsíců	1
6 až 12 měsíců	2
1 až 2 roky	3
2 roky až 5 let	4
5 až 10 let	5
10 a více let	6

F. Sociální služby a instituce

F.1. Máte osobní zkušenost s pobytem v některé z následujících institucí?

Přečtěte! Respondent může vybrat více možností.

Kojenecký ústav	1
Dětský domov	2
Diagnostický ústav	3
Psychiatrická léčebna	4
Vězení	5
Ústav sociální péče	6

F.2. Využíváte nějaké sociální služby pro lidi bez domova?

Ano	1	***Pokračujte***	**→F.2.1**
Ne	2	***Pokračujte***	**→ F.2.2**

Pouze pro respondenty, kteří využívají nějakou sociální službu. →F.2. = ANO

F.2.1. → „Můžete uvést jaké?"

A	Noclehárna v domově sv. Františka	1
B	Nízkoprahové denní centrum v domově sv. Františka	2
C	Ubytování v azylovém domě	3
D	Terénní sociální práce, sociální poradenství	4
E	Středisko sociální rehabilitace, Diecézní charita (Cukrovarská ulice)	5
G	Jiné, uveďte jaké:	6

Pouze pro respondenty, kteří nevyužívají žádnou sociální službu.

F.2.2. → Mohu se zeptat, proč žádnou sociální službu nevyužíváte?

Uveďte stručně odůvodnění: .....

G. Závěr

G.1. Stal/a jste se za posledních dvanáct měsíců obětí nějakého trestného činu?

Ano	1	*Pokračujte*	→ G.1.1.
Ne	2	*Pokračujte*	→ G.2.

G.1.1. → Jakého? Respondent může uvést více trestných činů

Uveďte jakého/jakých: .....

G.2. Na závěr důležitá otázka, vyplňoval jste dnes již s někým tento dotazník?

Ubezpečit případně respondenta, že otázka nemá vliv na obdržení odměny.

Ano	1
Ne	2

G.3. „Pro účely statistického zpracování bych se Vás ještě rád/a zeptal/a na vaše datum narození. Stačí, když mi sdělíte den a měsíc."

D	D	M	M

Poděkovat za rozhovor, předat odměnu a ukončit rozhovor!

Příloha č. 3: Tabulky

Tabulka č. 1: Velkost populace v rámci dotazníkového šetření v roce 2010

	Muži		Ženy		Celkem	
	Abs.	V %	Abs.	V %	Abs.	V %
Ulice	91	80,5	22	19,5	113	100,0
Noclehárna	19	79,2	5	20,8	24	100,0
AD pro rodiče s dětmi	4	8,7	42	91,3	46	100,0
AD pro muže/ženy	16	66,7	8	33,3	24	100,0
Celkem	130	62,8	77	37,2	207	100,0

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

Tabulka č. 2: Odpověď na otázku“ „Považujete se za člověka bez domova“.

	Ano		Ne		Neodpovědělo		Celkem	
	Abs.	v %	Abs.	v %	Abs.	v %	Abs.	v %
Ulice	75	66,4	14	12,4	24	21,2	113	100,0
Noclehárna	21	87,5	3	12,5	0	,0	24	100,0
AD pro rodiče s dětmi	34	73,9	12	26,1	0	,0	46	100,0
AD pro muže/ženy	23	95,8	1	4,2	0	,0	24	100,0
Celkem	153	73,9	30	14,5	24	11,6	207	100,0

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

Tabulka č. 3: Složení bezdomovců „na ulici“ dle věku a pohlaví

	Muži		Ženy		Celkem	
	Abs.	v %	Abs.	v %	Abs.	v %
18-24	9	9,89	4	18,18	13	11,50
25-34	22	24,18	5	22,73	27	23,89
35-44	21	23,08	2	9,09	23	20,35
45-54	20	21,98	6	27,27	26	23,01
55-64	16	17,58	5	22,73	21	18,58
65 a více	3	3,30	0	,00	3	2,65
Celkem	91	100,00	22	100,00	113	100,00

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

Tabulka č. 4: Složení bezdomovců „bez střechy nad hlavou“ dle vzdělání

		Abs.	V %
Vzdělání	ZŠ	44	32,12
	SŠ bez maturity	42	30,66
	SŠ s maturitou	23	16,79
	VŠ	4	2,92
	Nezjištěno	24	17,52
	Celkem	137	100,00

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

Tabulka č. 5: Způsoby ekonomické subsistence bezdomovců[115]

	Abs.	V %
Částečný invalidní důchod	3	2,19
Plný invalidní důchod	5	3,65
Starobní důchod	5	3,65
Dávky hmotné nouze	21	15,33
Podpora v nezaměstnanosti	13	9,49
Brigády	10	7,30
Dlouhodobá práce na černo	6	4,38
Příležitostná práce na černo	27	19,71
Žebrání, somrování	29	21,17
Sběr druhotných surovin, fárání	40	29,20

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

Tabulka č. 6: Délka bezdomovství, kategorie „bez střechy nad hlavou“

		Abs.	V %
Délka bezdomovství	Méně než 6 měsíců	10	7,30
	6 až 12 měsíců	10	7,30
	1 až 2 roky	12	8,76
	2 roky až 5 let	33	24,09
	5 až 10 let	21	15,33
	10 a více let	27	19,71
	Nezjištěno	24	17,52
	Celkem	137	100,00

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

Tabulka č. 7: Zkušenost s pobytem v „totální instituci“, kategorie „bez střechy nad hlavou“

		Abs.	V %
Kojenecký ústav	Ano	6	4,80
	Ne[116]	131	95,62
Dětský domov	Ano	15	10,95
	Ne	122	89,05
Diagnostický ústav	Ano	15	10,95
	Ne	122	89,05
Psychiatrická léčebna	Ano	24	17,52
	Ne	113	82,48
Vězení	Ano	43	31,39
	Ne	94	68,61

Zdroj: Autor, dotazníkové šetření 2010.

[115] Bateriová otázka, více možností na výběr. Pouze bezdomovci „bez střechy nad hlavou“.

[116] Odpověď „Ne“ nebo nezjištěno.

Příloha č. 4: Osnova polostrukturovaných rozhovorů

Tematická oblast	*Okruhy/příklady otázek*
A. Úvod *Úvodní představení: představte sami sebe a výzkumné šetření. Požádejte respondenta o souhlas s pořízením nahrávky a informujte ho, že výzkum je anonymní a nikde nebude zveřejněno jeho jméno.*	
A.1. Warm up *Zjišťujeme základní informace o informátorovi – jeho paspartizace. Ptáme se na jeho všední den, účelem je informátora „rozpovídat".*	1. Mohl/a byste mi krátce říct něco o sobě? Kolik Vám je let, odkud pocházíte, jaké je Vaše vzdělání, rodinný stav, jak dlouho žijete v Plzni… 2. Zkuste mi popsat Váš typický den. Co děláte od rána až do večera. Kdy ráno vstáváte….
B. Bydlení	
B.1. Bezdomovství obecně *Zaměřujeme se na subjektivní percepci kategorie „bezdomovec" a zjišťujeme důvody, které vedly k tomu, že informátor „žije na ulici".* ***Cílem je odhalit aktérský význam kategorie „bezdomovec" a příčiny, které vedou či jsou konsekvencí samotné ztráty bydlení.***	3. Považujete se za člověka, který je bez domova? ○ Co pro vás osobně znamená „domov"? 4. Vnímáte označení „bezdomovec" jako hanlivé? Ano? Ne? Proč? 5. Jak dlouho jste bez domova/žijete na ulici? 6. Jaké jsou podle Vás příčiny toho, že jste bez domova/na ulici? *PROBE FOR:* ○ *dobrovolná volba (životní styl) X nedobrovolná volba* ○ *samotná ztráta bydlení X jiné faktory (alkoholismus, drogy, ztráta zaměstnaní, rozvod, konflikt s rodinou, psychická porucha, ústavní pobyt…)*
B.2. Ztráta bydlení konkrétně *Zaměřujeme se na to, jakým konkrétním způsobem informátor přišel o bydlení, kde je v současnosti hlášený a zda vyvíjel nějakou snahu získat bydlení nové.* ***Cílem je odhalit konkrétní příčiny samotné ztráty bydlení.***	7. Kde jste bydlel/a předtím, než jste se octil/a na ulici/bez domova? 8. Konkrétně jakým způsobem jste přišel/a o bydlení? Popište mi, jak se to stalo…. *(PROBE FOR: dluhy, rozvod, nelegální vystěhování etc.)* 9. Kde máte v současnosti trvalé bydliště? ○ *PROBE FOR bývalé bydliště X obecní úřad, okolnosti spojené s případnou změnou adresy trvl. bydliště* ○ *V případě trvl. bydliště v původním bydlišti, jak informátor řeší výplatu důchodu, dávek…?* 10. Určitě znáte nějaké další lidi, kteří přišli o bydlení a jsou na ulici… Když porovnáte svoji a jejich situaci, je ta Vaše v něčem specifická? 11. Snažil/a jste se najít nějaké bydlení? Např. v podnájmu, na ubytovně? Ano? Ne? Proč? Co Vám v tom brání?

1

B.3. Nocležiště/nocování *Získáváme informace o tom, kde respondent nocuje a jaké jsou v tomto ohledu jeho strategie, zejména s ohledem na různá roční období a urbánní ekologii. Dále, jak praktické problém jsou s tím spojeny a opětovně strategie jejich řešení.* ***Cílem je odhalit, jak efektivně dokáží lidé bez domova využívat „urbánní ekologie“.***	12. Kde nejčastěji přespáváte? Máte nějaké stále místo? ○ Jak řešíte nocování v létě a jak v zimě? 13. Máte nějaké nocležiště sám, anebo s dalšími lidmi? Ano, s jakými? Jak jste s nimi seznámil? 14. Jaké jsou výhody a nevýhody jednotlivých způsobů nocování. Kterým dáváte přednost a proč? ○ *PROBE FOR:nádraží, čekárny, vagóny, parky, kanály, zahradní chatky, bunkry, squaty/nezákonně osazené budovy…* 15. Když je člověk bez domova, přináší to řadu praktických problémů. Např. nemá kde vykovávat osobní hygienu, nemá kam dát své osobní věci… Jak tyto praktické problémy řešíte vy? 16. Jaké jsou rozdíly v létě a zimě? 17. Jaké praktické problémy Vy osobně považujete za nejhorší?
C. Rodina, sociální vazby	
C.1. Rodina a ostatní soc. vazby *Explorujeme, zda informátor udržuje vazby s rodinou, do jaké míry, s kým, za jakým účelem, jak intenzivně. Následně se zaměřujeme na sociální vazby v podobě přátelství, známosti… Klademe důraz na rozlišení vazeb vně a mimo sféru bezdomovství.* ***Cílem je odhalit „sociální kapitál“ respondenta.***	18. Jste ženatý/vdaná, rozvedený/á? Děti? ○ Ano, stýkáte se svou rodinou. Jak často? Kdy jste je viděl naposledy, při jaké příležitosti? ○ Ne? Proč? Jaké jsou důvody? 19. A co Vaši příbuzní, rodiče, sourozenci apod. Stýkáte se s nimi? ○ Ano? S kým? Jak často? Kdy jste je viděl/a naposledy? ○ Ne? Proč? Jaké jsou důvody? 20. S kým se obecně nejvíce stýkáte? S jakými lidmi? Kdo jsou vaší známí, přátelé… 21. Udržujte s někým pravidelné kontakty? Stýkáte se s někým pravidelně? Ano? S kým? 22. Chodíte na místa, kde se scházejí lidé bez domova (jako např. nádraží)? Ano? Jak často? Ne? Proč? 23. Máte nějakou partu kamarádů či známých, kteří jsou taky bez domova? ○ Ne, proč? ○ Ano? Zkuste popsat, jak to v ní chodí… PROBE FOR společná dělba peněz, jídla, společné nocležiště/sqaut…
D. Subsistence	
D.1. Zaměstnání *Zjišťujeme profesní historii informátora, subjektivně vnímané důvody jeho nezaměstnanosti s tím, že křížovým dotazováním se snažíme rovněž odhalit „objektivní“ příčiny. Dále, jaké překážky přináší bezdomovství při shánění zaměstnání.* ***Cílem je odhalit vztah mezi nezaměstnaností a bezdomovství –***	24. Jste v současné době zaměstnaný/á? Mám tím na mysli legální pracovní poměr…. Pokud ano… ○ Zkuste mi o Vaší práci něco říct, např. jak jste jí sehnal, jak dlouho tam pracujete, co je to za práci… 25. Pokud ne… Jaké bylo Vaše poslední stálé legální zaměstnání? ○ Jak je to dlouho? Bylo to předtím, anebo potom, co jste se ocitl/a na ulici? Co to bylo za práci? Jak dlouho jste tam pracoval? Proč jste o zaměstnání přišel? 26. Zkuste mi krátce něco čít o Vašich dalších pracovních

konsekvence X příčina.	zkušenostech…. 27. Jaké překážky, důvody, které vedou k tomu, že nemáte práci? 28. V současné době, sháníte si nějaké stálé legální zaměstnání? Chtěl byste nějaké mít? Ne? Proč? Ano? Co by to ideálně mělo být za práci?
D.2. Způsoby subsistence (vyjma legálního pracovního poměru) *V této části kladem důraz na formy subsistence informátorů, za které nepovažujeme legální pracovní pomět. Tj. důraz klademe na exploraci specifických způsobů (sirování, sběr), které jsou typické pro cílovou skupina, ale rovněž finanční zdroje v podobě důchodů atp. Dále je cílem odhalit ekonomické náklady a spotřebu.* ***Cílem je odhalit převládající subsistenční vzorce.***	29. Pokud nejste zaměstnaný, jakým způsobem se živíte? 30. Vyděláváte si nějak peníze? Ano? Jak? o Máte nějakou práci na černou? Ano, jakou? Kde, přes koho ji sháníte? o Chodíte na nějaké brigády, někam si přivydělat? Ano, kam? Jak často? Na smlouvu nebo jen tak na dobré slovo? 31. Lidi bez domova se často živí sběrem sběrných surovin, co vy? Ne, proč? o Ano? Jak často? Jakých? Kolik si tím vyděláte? Chodíte sám, v partě? Dělíte se na např. s Vašimi kamarády? 32. Lidi bez domova též někdy chodí žebrat/somrovat. Co vy, jak se na to koukáte? Děláte to někdy? Ne, proč? o Ano? Jak často? Kolik si tím vyděláte? Dělíte se např. s Vašimi kamarády? 33. Pobíráte nějaké sociální dávky? Životní minimum? Pokud ne, proč? Proč si dávky v hmotné nouzi nezařídíte? 34. Máte invalidní nebo částečný invalidní důchod? Ano? Jak dlouho? Z jakého důvodu? 35. Jakým způsobem si obstaráváte jídlo? Dostáváte jej někde zadarmo? 36. Jakým způsobem si obstaráváte oblečení a další věci běžné potřeby? Dostáváte jej někde zadarmo? Kupujete si je? 37. Jak veliké jsou Vaše životní náklady, kolik toho utratíte např. za měsíc, týden, den…? o Za co utrácíte především? o Kolik utratíte za alkohol? Za drogy? Za cigarety?
E. Sociální služby a totální instituce	
E.1. Totální instituce *Zkušenost s pobytem v některé z forem totálních instituci.* ***Cíl – odhalit, zda se jedná o rizikový faktor a proč.***	38. Máte zkušenost/pobýval/a jste někdy, v dětském domově, v diagnostickém ústavu, v psychiatrické léčebně, v ústavu sociální péče, ve vězení? o Kdy? Jak dlouho? o Mohl/a byste mi říct, proč jste tam pobýval/a? Jaké byly důvody? o Jakou roli hrála tato zkušenost ve Vašem životě?
E.2. Sociální služby *Znalost a využívání sociálních služeb, jejich hodnocení, případné důvody pro jejich nevyužívání. Klást důraz na rozličné postoje a zkušenosti dle jednotlivých podskupin (alkokpankáči – služby pro drogově závislé).*	39. Znáte nějaké sociální služby pro lidi bez domova v Plzni? Ano? Mohl/a byste, které? o Jak, kde jste o nich dozvěděla? o Vy sám/sama osobně, využíváte nějakou sociální služby? Ano? Ne? Proč? 40. Chodíte spát, spal/a jste někdy v noclehárně v Domově sv.

Cílem je odhalit roli sociálních služeb.	Františka? ○ Ano? Jaká je Vaše zkušenost? ○ Ne? Proč? 41. Využíváte jiné služby, které nejsou specificky pro lidi bez domova, např. K-Centrum? Teen Challenge?
F. Zdraví a nemoc	
Zjišťujeme, zda a v jaké míře respondenti využívající zdravotní péče, resp. zda k ní vůbec mají přístup. Dále, jaký je obecně jejich subjektivně vnímaný zdravotní stav, případně, zda tento sehrál roli rizikového faktoru. ***Cíle je odhalit, zda cílová populace disponuje spec. zdravotní determinanty.***	42. Máte nějaké zdravotní potíže? Ano, jaké? Jak je řešíte? Léčíte se v současné době s něčím? Berete nějaké léky? 43. Chodíte někdy k lékaři? Ano? Jak často? Kam k němu chodíte? Ne? Proč? Máte kartičku zdravotní pojišťovny? ○ Kdy jste byl/a naposled u lékaře? Při jaké příležitosti, z jakého důvodu? 44. Za tu dobu, co jste bez domova, byl jste někdy nemocný? Ano? Jakým způsobem jste to řešil/a? 45. Prodělal jste za tu dobu, co nemáte domov/jste na ulici, nějaké závažnější onemocnění? Ano? Jakého druhu? 46. Byl/a jste za tu dobu, co jste bez domova/na ulici, někdy hospitalizován/a, pokud ano, tak s čím? Kolikrát? Jak dlouho? 47. Setkal/a jste s tím, že Vám byla někdy odmítnuta lékařská péče? Ano? Proč?
G. Generátor jmen	
POZOR, strukturované dotazování! Otázky klademe v daném pořadí a pokud možno se co nejvíce držíme jejich původního znění. ***Instrukce:*** *Položte informátorovi postupně všechny otázky v daném pořadí a vyzvěte respondenta, aby jmenoval všechny osoby, které reálně připadají v úvahu. U každé otázky zaznamenejte do tabulky (A) jména osob, které respondent jmenoval. Zachovejte pořadí jmenovaných osob a zaznamenejte jméno osoby i tehdy, když ji respondent jmenoval v otázce předchozí. (Tj. potřebujeme vědět u kterých a u kolika otázek byla osoba jmenovaná či nikoli.) Následně se u každé osoby, kterou zanesete do tabulky B, zeptejte na její atributční charakteristiky a dále zda se zná na základě osobního fyzického kontaktu s někým z ostatních osob, které informátor jmenoval.*	1. Čas od času potřebují lidé probrat své osobní záležitosti s jinými lidmi. Na které lidi se obracíte vy, když potřebujete probrat něco důležitého? 2. Na koho byste se obrátil/a, pokud byste potřeboval/a půjčit peníze, řekněme tisíc korun? 3. Představte si, že potřebujete půjčit něco, co sám nevlastníte, například nějakou praktickou věc. Na koho byste se obrátil/a? 4. S jakými konkrétními lidmi se rád/ráda stýkáte? 5. Zapomněli jsme na někoho dalšího, kdo je Vám obzvláště blízký a koho jste nejmenoval/a?
H. Závěr	

Ukončit, poděkovat za rozhovor!

Příloha č. 5: Seznam respondentů a informátorů z polostrukturovaných rozhovorů

ID	Pseudonym	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Datum interview
1	Alena	Žena	63	SŠ	27.04.09
2	Aneta	Žena	42	SOU	15.05.10
3	Ben (†)	Muž	66	ZŠ	30.04.09
4	Blondýn	Muž	55	ZŠ	05.05.10
5	Denisa	Žena	22	ZŠ	25.06.10
6	Alf	Muž	48	SOU	06.08.10
7	Ejzi	Muž	22	SOU	20.05.10
8	Fanouš	Muž	31	SŠ	18.06.10
9	Fíla	Muž	31	SŠ	12.08.10
10	Gregor	Muž	43	SŠ	06.05.09
11	Hakl	Muž	19	ZŠ	02.05.09
12	Helmut	Muž	45	SOU	22.06.10
13	Hugo	Muž	52	SOU	06.06.10
14	Irena	Žena	19	ZŠ	16.06.10
15	Ivona	Žena	39	SOU	27.04.09
16	Jaromír	Muž	53	SŠ	06.05.09
17	Jaroslava	Žena	32	SOU	14.05.09
18	Jezevec	Muž	34	ZŠ	09.06.10
19	Jirka	Muž	45	SOU	27.04.09
20	Kája (†)	Muž	52	SOU	09.08.10
21	Karel	Muž	55	ZŠ	26.05.09
22	Karlos	Muž	41	SŠ	14.05.09
23	Karla	Žena	25	ZŠ	30.04.09
24	Katka	Žena	24	ZŠ	22.06.10
25	Kocour	Muž	23	SOU	09.06.10
26	Kohout	Muž	24	ZŠ	03.07.10
27	Kosťa	Muž	23	ZŠ	25.05.11
28	Lenka	Žena	32	ZŠ	10.06.10
29	Libor	Muž	61	SOU	18.05.10
30	Lucie	Žena	36	ZŠ	11.05.09
31	Magda	Žena	31	ZŠ	18.06.10
32	Marcela	Žena	27	ZŠ	11.05.09
33	Marek	Muž	26	ZŠ	14.05.09
34	Mário	Muž	31	SŠ	11.08.10
35	Markéta	Žena	24	SŠ	02.05.10
36	Matěj	Muž	20	SOU	14.08.10
37	Míla	Žena	47	SŠ	12.05.10
38	Milan	Muž	29	SŠ	16.06.10
39	Mirek	Muž	49	SOU	26.04.09
40	Mirka	Žena	29	SOU	16.06.10
41	Monika	Žena	62	SOU	13.05.09

ID	Pseudonym	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Datum interview
42	Mýval	Muž	53	ZŠ	04.06.10
43	Olga	Žena	34	ZŠ	06.06.10
44	Ondřej	Muž	27	ZŠ	03.05.09
45	Pavel	Muž	32	SOU	20.04.09
46	Petr	Muž	57	SOU	06.05.09
47	Pichťa	Muž	51	SŠ	12.06.10
48	Pišta	Muž	26	SOU	03.08.10
49	Prcek	Žena	18	ZŠ	23.06.10
50	Radek	Muž	25	ZŠ	17.06.10
52	Radim	Muž	29	SOU	13.05.09
53	Renata	Muž	41	ZŠ	24.03.12
54	Robert	Muž	46	ZŠ	06.05.10
55	Rudolf	Muž	66	SOU	22.06.10
56	Řízek	Muž	24	ZŠ	16.06.10
57	Špenát	Muž	24	SOU	09.06.10
58	Štěně	Muž	26	ZŠ	16.06.10
59	Štěpán	Muž	43	SOU	24.03.12
60	Valda	Muž	30	SOU	11.06.10
59	Vlk	Muž	36	ZŠ	11.06.10

Příloha č. 6: Stručné biografie informátorů a vybraných respondentů

Aneta

Aneta (42 let) je Slovenka a do Plzně se přestěhovala před třemi lety. Ze Slovenska odešla po rozchodu se svým manželem (v současnosti v rozvodovém řízení), se kterým má dvě dospělé děti (dcera 23 let, syn 17 let). Ty žijí na Slovensku a se Aneta nejsou příliš v kontaktu. Po příchodu do Plzně pracovala přes agenturu dva roky na Borských polích a bydlela na ubytovně. Otěhotněla a následně šla na rizikové těhotenství. Během těhotenství a několik měsíců po porodu nebyla schopna si platit ubytovnu. Dle svých slov byla z tohoto důvodu nucena dát dítě (nyní 1,5 roku staré) do kojeneckého ústavu. Po dobu, kdy bylo dítě v kojeneckém ústavu, získala ubytování v azylovém domě a zažádala o zpětné svěření dítěte do péče, které získala zpět přímo v den rozhovoru. Paní Aneta prozatím nepobírá žádné sociální dávky. Otec dítěte a současný přítel byl kvůli trestné činnosti vyhoštěn a nyní je ve výkonu trestu.

Ben

Ben (†66 let) se narodil v Rakousku a mládí prožil s matkou, která měla německé občanství, v Německu. Aktivně boxoval a přivydělával si zápasy na amerických základnách, kde se naučil anglicky. Do České republiky přišel v 21 letech za otcem, kterého do té doby neznal a který ho kontaktoval přes Červený kříž. Během krátké doby se naučil česky a už zde zůstal. Svoji matku již nespatřil, neboť nemohl vycestovat. Nejdříve žil s otcem, který hrál v symfonickém orchestru v Mariánských Lázních, a pracoval v dolech. Ve 27 letech odešel za svou mladší přítelkyní do Plzně, kde celý život pracoval na stavbách. S družkou, se kterou má čtyři děti, se před čtyřmi lety po 38 letech soužití rozešel kvůli problémům s alkoholem. Od té doby byl bez domova. Krátce po odchodu z domova prodělal mozkovou mrtvici. Nějakou dobu žil a pracoval u svého kamaráda, kterému pomáhal díky své znalosti němčiny pří obchodování se starožitnostmi v Německu. Poté žil spolu s dalšími kamarády v nelegálně obsazeném objektu. Z rodiny se stýkal pouze se svým nejstarším synem, který za ním chodil každý měsíc a kterému dával polovinu svého důchodu. V říjnu roku 2009 spolu se svým kamarádem za nejasných okolností tragicky zemřel. Krátce před smrtí navázal díky televizní reportáži o realizovaném výzkumu bezdomovců v Plzni kontakt s dcerou a vnukem.

Blondýn

Blondýn (55 let)[117] pochází z malé obce nedaleko Tachova, ale v Plzni žije více než 30 let. Bezdomovcem je asi 20 let. V posledních letech přespává v parcích či nelegálně obsazených budovách. Sociálním službám pro bezdomovce se víceméně vyhýbá, ačkoli s nimi má zkušenosti. Má základní vzdělání, v minulosti střídal různá zaměstnání. Před rokem 1989 byl odsouzen za příživnictví a ve vězení, kde byl naposledy v roce 1988, strávil celkem 11 let. V současné době nepobírá žádné sociální dávky a zdrojem jeho příjmů jsou občasné „fušky" (vyklízení sklepů atp.) a „somrování". Pochází z osmi sourozenců, z nichž někteří jsou též „na ulici", ale vazby s nimi, stejně jako s ostatními příbuznými, neudržuje. Rodiče mu zemřeli před několika lety, otec byl alkoholik. Má dospělého syna, kterého neviděl asi 15 let, s jeho matkou prakticky nikdy nežil, údajně kvůli rodičům, kteří měli výhrady, že je „Cikánka". Jak sám přiznává, rád se napije, hlavně červeného vína. Před několika lety prodělal akutní otravu alkoholem s klinickou smrtí.

Fanouš

Fanouš (31 let), jeden z mých blízkých informátorů, pochází z okresního města v Plzeňském kraji. Ve 14 letech začínal utíkat z domova, většinou do Plzně. Po rozvodu rodičů byl poslán na internát na jižní Moravu, na nějakou dobu se dle svých slov zklidnil, vystudoval zde střední školu a následně byl přijat na vysokou školu do Prahy, kterou ovšem ani nezačal navštěvovat. Usadil se v Plzni, kde si našel práci, koupil byt a jeho tehdejší přítelkyně porodila dceru. V tu dobu, jak sám konstatuje, měl domov:

> To byl domov. Tam jsem se prostě vrátil a bylo všechno v pohodě. Zašel jsem si třeba na pivko s kámoši o víkendu, protože jinak jsem byl v práci. Takové to, že tam prostě bylo navařeno, malé dítě, které si se mnou hrálo, a žena, která tehdy byla ještě v pohodě.

Po vzrůstajících neshodách s přítelkyní po několika měsících od porodu z domova odešel a od té doby je víceméně na ulici. Sám přiznává, že hodně pije, a označuje to za svůj vzdor vůči okolí. Poslední čtyři roky žije s Magdou (viz výše), se kterou má poměrně bouřlivý vztah, a společně s různou intenzitou (Fanouš oproti Magdě méně) užívají pervitin, na který získávají peníze krádežemi v obchodech. Jako důkaz lásky,

[117] Udávaný věk se u všech respondentů a informátorů vztahuje k datu provedení polostrukturovaného rozhovoru.

tak to alespoň Magda označila, si aplikoval nitrožilně tuto drogu stejnou injekční stříkačkou, ačkoli věděl, že Magda má žloutenku typu C. S ohledem na to, že je Fanouš poměrně stabilním a dlouhodobým členem scény mladších osob na ulici v Plzni, má výsadnější postavení než ostatní – zásadně „nesomruje“ a málokdy „fárá“, přesto se s ním ostatní dělí. V posledních letech preferuje spolu s Magdou kvůli klidu samostatné přespávání, většinou ve stanu na odlehlých místech na okraji Plzně. Posledních několik měsíců přespávají ve vlastnoručně postavené chatrči v zahradní kolonii. Občas též nepravidelně zůstává s Magdou po několik dní v bytě její matky (po delší dobu například tehdy, když jí hlídají byt v době dovolené, o Vánocích nebo po dobu extrémních mrazů). Byl několikrát soudně trestaný, a to za „alíky“ a za majetkovou trestnou činnost, avšak zatím bez trestu odnětí svobody. Vlastní dluhy odhaduje na několik milionů a za symbolickou úplatou (cca 3000 Kč) na sebe nechal přepsat i dluh jiné osoby ve výši cca 200 000 Kč. Velmi ojediněle (například jednou za dva roky) se vídá se svou sestrou a matkou. Druhá se sester se s ním údajně kvůli manželovi stýkat nesmí. Fanouš patří mezi mé klíčové informátory, i když poslední rok jej nevídám příliš často a jsem s ním, resp. s jeho přítelkyní Magdou ve styku spíš přes telefon a Internet. V současné době hrozí Fanoušovi trest odnětí svobody za krádež alkoholu v obchodě přesahující 5000 Kč.

Gregor

Gregor (43 let) pochází ze severních Čech, kde prožil většinu života. Několik let žil v jižních Čechách a v Plzni byl v době rozhovoru teprve týden. Má středoškolské vzdělání s maturitou. Otec mu zemřel v raném dětství, matka v devíti letech. Po její smrti byl asi na půl roku umístěn do dětského domova, protože měl pouze babičku a tetu, které se o něj s ohledem na velmi pokročilý věk nemohly postarat. Později si jej do pěstounské péče vzali známí z rodného města, u kterých žil až do 21 let svého věku, kdy i oni zemřeli. V té době se poprvé oženil. První ani druhé manželství, ze kterého má dvě dospělé děti, mu nevyšlo a rozvedl se. Našel si přítelkyni s malým dítětem, kteří oba dva tragicky zahynuli asi před osmi lety. V té době pracoval Gregor v Nizozemí na vedoucí pozici v logistické firmě. Ze zaměstnání odešel, bydlení v severních Čechách přenechal bývalé manželce a odstěhoval se do jižních Čech, kde chtěl začít nový život. V té době u něj začaly kulminovat psychické problémy, vystřídal krátce po sobě řadu zaměstnání a nebyl schopen navázat žádný vztah. Nakonec se na doporučení lékaře rozhodl podstoupit psychiatrickou léčbu. Po jejím

ukončení přišel do Plzně, kde si chce najít zaměstnání. V současné době nocuje v noclehárně. S vlastními dětmi se neviděl asi dva roky – dcera žije v Dánsku a syna chce kontaktovat až ve chvíli, kdy se bude cítit v pořádku a kdy bude mít práci a bydlení.

Hakl

Hakl (19 let) je původem z Prahy, kde prožil celý život. Do Plzně přišel před několika měsíci čistě náhodou, zdržuje se zde nepravidelně. Má základní vzdělání, nikdy nepracoval, pouze krátkodobě na černo. Nepobírá žádné sociální dávky. Na ulici žije již nepravidelně asi rok a půl a v minulosti se vždy po čase vracel domů, odkud ho však matka před několika měsíci vyhodila. Rodiče se rozvedli, když byl malý, a otce si nepamatuje. Krátce byl umístěn do diagnostického ústavu kvůli záškoláctví, alkoholu a drogám. V současné době dle svých slov tvrdé drogy nebere, ale sám přiznává, že již od dětství je v podstatě alkoholik. Má řadu dluhů za drobné krádeže, pokuty atp., což bylo jedním z důvodů, proč ho matka vyhodila z domova. Sám sebe neoznačuje jako bezdomovce, vůči kterým se negativně vymezuje, ale jako squattera. V současné době bydlí s kamarády v garáži, kterou si pronajímají od jejího majitele. Živí se „somrováním“ a vybíráním popelnic.

Helmut

Helmut (45 let) pochází z Plzně a na ulici je dle svých slov od roku 1994, kdy se odešel od své přítelkyně z nájemního domu. Označuje se za „starého trampa“ a přespává většinou sám („samota léčí“, jak říká) ve stanu v reziduálních prostorech nebo v lese, případně aktuálně tam, kde se zrovna dá:

> Policajti tě už většinou znají, vědí, o koho jde, a podle toho se k tobě taky chovají. Mně už ani pokuty nedávají. Prostě z fleku přijdou, zasvítí ti baterkou do obličeje, v tom je jejich specialita, a řekou, že zítra tam už nebudeš, že to přijdou zkontrolovat. Tak víš, že ti nic jiného nezbývá než se stěhovat na jiný flek, protože už víš, že když to neuděláš, tak si akorát zaděláš na problémy.

Squattům se dle vlastních slov zásadně vyhýbá, protože nestojí o potíže a nechce chytit žloutenku nebo něco podobného. Na rozdíl od většiny ostatních informátorů má i zkušenost se spaním v noclehárně, ale jen omezenou, neboť jak konstatuje, vězeňského režimu si užil dost. I přes jeho věk patří mezi ty, se kterými tráví na ulici většinu času, spíše zástupci mladé generace bezdomovců. Jakkoli se Helmut velmi

negativně a ostentativně vymezuje vůči uživatelům drog, sám bral pervitin, který si velmi zřídka dá i dnes, i když dává přednost alkoholu. Mezi jeho hlavní ekonomické zdroje (vyjma dávek v hmotné nouzi) patří „fárání“. Ze zásady nesomruje, protože se stydí: „Ne, ne. Já nesomruji. Ale mám tu hromadu známých, lid mě znají, tak mi občas něco dají: ‚Na, Helmute, tady máš padesátku.‘“ Helmut byl častokrát soudně trestaný za „bitky a majetkovou trestnou činnost“. Poslední trest absolvoval během mého výzkumu za neplacení alimentů. Od posledního návratu z vězení (2012) pobírá dávky v hmotné nouzi a je ubytován na ubytovně. Veřejná místa, ve kterých dříve pobýval a kde jsem se s ním seznámil a trávil čas, navštěvuje minimálně, stejně tak se minimálně stýká s dřívější „partou“.

Irena

Irena (19 let) patří spolu s Řízkem mezi mé klíčové informátory, se kterými jsem v pravidelném kontaktu od počátku výzkumu v roce 2009. Na ulici je zhruba od svých sedmnácti let, kdy odešla pro neshody s matkou z domova. Asi půl roku pracovala jako uklízečka v mateřské školce, než ji pro porušování pracovních povinností propustili. Přebývala ve stavební buňce a poté spolu Řízkem přesídlili do opuštěného drážního domku. S matkou i se svými sourozenci se stýká občas, pravidelně (zhruba dvakrát týdně) se vídá s babičkou, která bydlí nedaleko Plzně. Babička ji podporuje, setkávají v Plzni, kde pracuje, nebo za ní sama či s Řízkem jezdí o víkendu. Ireně se díky její výřečnosti a přirozené inteligenci daří velmi dobře „somrovat“. Ráda se pere, jak s ženami, tak s muži. Dále viz *Řízek*.

Ivona

Ivona (39 let) pochází z okresního města v jižních Čechách a do Plzně přišla teprve před několika týdny za svým přítelem, kterého propustili z vězení. Podle svých slov se v Plzni jen na chvilku „zasekla“ a co nevidět se chce vrátit i s přítelem do XY, kde prožila celý svůj život, nebo se odstěhovat do jiného města v jižních Čechách. Ivona je rozvedená a má patnáctiletého syna, který byl po rozvodu svěřen do péče otce. Bývalý manžel paní Ivonu dle jejích slov fyzicky týral a několikrát ji vyhodil z bytu, který po rozvodu připadl jemu. Poté se ocitla na ulici. Nějakou dobu bydlela u známých, u babičky, u přítele a na ubytovně. Zhruba před dvěma lety byla podmíněně odsouzena za úvěrový podvod a strávila jeden rok ve vězení. Je vyučená kadeřnice a toto povolání nějakou dobu i vykonávala. Jinak vystřídala řadu zaměstnání – pracovala v pekárně či jako uklízečka. Z posledního zaměstnání ji

propustili před půl rokem ve zkušební době z důvodu snižování počtu zaměstnanců. Od té doby je nezaměstnaná a pobírá dávky v hmotné nouzi. V současné době přespává s přítelem a kamarády v nelegálně obsazené budově. Společně si přivydělávají sběrem šrotu a „somrováním“. Ivona udržuje pravidelné styky s rodinou – synem, matkou, bratrem. Rovněž udržuje kontakt s babičkou, která na ni nechala přepsat svůj byt. Ačkoli by u ní mohla bydlet, nechce jí být na obtíž a chce mít „svobodu“.

Jaromír

Jaromír (53 let) pochází z Karviné, je vyučený zámečníkem. Před rokem 1989 byl odsouzen za rozkrádání socialistického majetku. Ve vězení strávil pět let a byl propuštěn po amnestii v roce 1990. Během pobytu ve vězení splatil část škody, která byla vyčíslena na několik milionů, zbytek dodnes dluží. Po propuštění z vězení se vrátil na Moravu, kde měl majetek, který před zabavením nechal napsat na sestru. Ta ho dle jeho slov po nějakém čase vyhodila s tím, že jemu nic nepatří. Odstěhoval se do Prahy, kde měl pronájem, do kterého si bral za spolubydlící prostitutky a prostituty, o něž se dle svých slov staral a snažil se jim pomáhat k tomu, aby vedli „lepší“ život. Kvůli hrozbě obvinění z kuplířství z Prahy utekl a začal žít na ulici. Přespával na půdách, ve sklepích, na nádražích atp. Před několika měsíci přišel z neurčitých důvodů do Plzně. Nepobírá žádné sociální dávky, živí se příležitostnou prací na černo, „fuškami“ atp. Nikdy nebyl ženatý a s příbuznými v kontaktu není.

Jezevec

Jezevec (34 let) je jednou z nejznámějších a nejstabilnějších postav plzeňské „bezdomovecké scény“. Nicméně za bezdomovce se sám nepovažuje:

> Já jsem squatter. Ten si vždycky najde někde něco, kde může být. Kdežto bezdomovec, ten spí někde na trávníku, na lavičce nebo pod mostem. Nechápu ty bezdomovce, co chrápou na lavičce, vždycky si něco najdeš. […] Do noclehárny, tam chodí jen takový ty, jak bych to řekl, rozmazlený bezdomovci. To já si v zimě někde seženu kamna a zatopím si. Nebo si lehnu v trenkách do vojenského spacáku, a ještě je mi horko.

Jezevec se narodil nedaleko Plzně, ale po rozvodu rodičů strávil dětství s matkou ve městě v jižních Čechách, které dodnes střídá s Plzní, a vytváří mezi těmito dvěma městy vcelku stabilní migrační síť osob. Z domova začal utíkat již v dětství a na ulici

je s různými přestávkami téměř dvacet let. Oba rodiče mu již zemřeli. Má nevlastního bratra, se kterým je občas v kontaktu, pokud je zrovna v jižních Čechách, kde bratr bydlí: „On je to pan podnikatel, ale bratra klidně nechá na ulici. Občas mi dá třeba na pivo nebo kilo a nazdar.“ Po vlastním otci, který pracoval u policie („táta policajt u kriminálky, já pankáč natruc“) zdědil nemovitost ve středních Čechách, kterou ovšem, jak sám říká, „prochlastal“, ale v níž má dodnes trvalé bydliště. Dle svých slov je alkoholikem a drogy bere jen příležitostně: „Já mám dvě místa, squat a záchytku.“ Pracoval krátce po vojně, kdy jezdil s vysokozdvižným vozíkem, ale ze zaměstnání ho propustili, protože si „pod sedačkou vozil lahváče“. Nikdy nepobíral žádné sociální dávky: „Žádné nechci, nechci obírat stát. Lidi by držkovali, že obírám stát a nic nedělám. Už takhle držkují.“ Živí se „somrováním“, „fáráním“ a občas i „pálením drátů“. Byl jednou soudně trestán. O bezdomovectví (v jeho terminologii „punkování“) říká: „To je můj život. Měnit ho nechci, protože už jsem si zvykl. Už bych nemohl žít jinak.“

Jiří

Jirka (45 let) pochází z malé obce ve východních Čechách, většinu života prožil v Českých Budějovicích. Vyučil se klempířem a toto povolání, vedle jiných, taky nějakou dobu vykonával. Před několika lety se po 25 letech manželství rozvedl. Z manželství má pět dětí, které jsou v péči bývalé manželky. S příbuznými, kteří o jeho současné situaci nevědí, udržuje občasný kontakt, ale o pomoc je dle vlastních slov žádat nechce, ačkoli by mu prý pomohli. Jirka byl několik let ve vězení pro blíže nespecifikovanou trestnou činnosti. V Plzni je necelé dva měsíce, ale bez domova je asi půl roku. Po návratu z vězení krátce pracoval, nyní je nezaměstnaný a nepobírá žádné sociální dávky. Jediným zdrojem příjmu jsou mu občasné „fušky“ a sběr surovin a dále je odkázaný na reciprocitu ostatních členů „party“, se kterými nocuje v obsazeném objektu.

Kája

Kája (†52 let) byl původem z Prahy, ale již v dětství se spolu s rodiči odstěhoval do Plzně. Na ulici byl zhruba od roku 2000, kdy odešel z bytu své družky, do ledna roku 2011, kdy byl nalezen mrtev v Borském parku. Z prvního manželství, které skončilo rozvodem už v 80. letech, měl dceru, se kterou se ovšem prakticky nikdy nestýkal. Kája byl několikrát soudně trestán (celkem sedmkrát). Poprvé v roce 1988, kdy se ho po návratu z vězení zřekli rodiče a vystěhovali ho z domu, ve kterém s nimi bydlel.

V rámci kurátorské péče získal práci řidiče, kterou dělal většinu svého života, a bydlení nedaleko Plzně. Podle svých slov měl odjakživa problémy se zákonem kvůli tomu, že „má alergii na uniformy“, a pokaždé, když se napil a viděl policistu, tak ho „zfackoval“. Poslední dva roky přespával na „squattu“ v bývalém areálu kasáren, který byl svého času poměrné známým místem a ve kterém hlavně v zimním období přespávalo hodně osob, čemuž odpovídaly i časté kontroly ze strany policie. Jak sám Kája říkal, byl tam něco jak „kápo“, měl to tam na povel. Živil se „fáráním“ a „somrováním“, avšak zásadně mimo centrum města:

> Hele, já do centra somrovat nechodím. Protože, já ti to řeknu po pravdě, já ty lidi v centru, ty lidi ve Špek parku nebo u Teska, nemám moc v lásce. Oni jsou agresivní, když se nedaří. A to já nemám rád. Buď se daří a ten den se bude pít, anebo ne a jde se lehnout. Takhle to funguje. Ale tamti, to jsou úplně jiný lidé, než jsme my. Oni si třeba píchají. Hele, já to nenávidím, chlastám, ale v životě bych si nepíchl, v životě bych si nezval prášek. Já se dnes vožeru jak dobytek, já ti to řeknu na rovinu, ale v životě, v životě bych si nepíchl.

Občas chodil sbírat staré železo a do té doby, než byl vyřazen z evidence úřadu práce (asi půl roku předtím, než jsem s ním dělal rozhovor), pobíral dávky v hmotné nouzi. Z příbuzných se pravidelně poslední dva roky stýkal jen se svým bratrem, který mu občas pomáhal, chodil ho navštěvovat nebo za ním Kája jezdil na jídlo, vykoupat se apod. Podle některých mých informátorů Kája umrzl poté, co ho bratr vyhodil od sebe z bytu, kde byl na návštěvě.

Karla

Karla (25 let) prožila dětství v jednom z okresních měst Plzeňského kraje a do Plzně přišla před několika lety za prací. V dětství se o ni starala převážně babička. Otec, který již zemřel, byl alkoholik a fyzicky ji týral. Matku nikdy nepoznala. Měla sourozence, bratra, který též již zemřel, stejně jako nedávno i babička. Jediným z příbuzných, se kterým se občas stýká a který jí někdy pomáhá, je její teta. Karla nedokončila odborné učiliště a pracovala několik let jako dělnice a skladnice. V současné době je asi jeden rok nezaměstnaná. Přibližně stejnou dobu je bez bydlení, o které přišla, když ji z podnájmu vyhodila spolubydlící. V současné době nocuje s kamarády v nelegálně obsazeném objektu. Finančně je závislá na dávkách v hmotné nouzi a výpomoci ostatních spolubydlících. Navíc je zadlužena na půjčkách a u dopravních podniků na pokutách za jízdu načerno. Situaci dále komplikuje její

zdravotní stav, neboť trpí chronickou hepatitidou typu C, kterou se infikovala při injekční aplikaci drogy.

Karlos

Karlos (41 let) pochází z Ústí nad Labem, je rozvedený, vystudoval střední školu s maturitou. S manželkou se před třemi roky rozvedl a odstěhoval se z Moravy zpátky k rodičům do Ústí nad Labem. Po smrti otce, který ho fyzicky týral, prodala matka byt a šla bydlet do domova s pečovatelskou službou. Karlos se přestěhoval do pronájmu, o který přišel z důvodu neplacení nájemného. Bez bydlení je asi dva a půl roku. Přespával u známých, na ubytovnách, v létě venku atp. Několikrát pobýval v psychiatrické léčebně, naposledy podstoupil léčbu závislosti na automatech a v Plzni byl na následné péči. Pobírá částečný invalidní důchod a příležitostně pracuje na černo jako zedník na stavbách. Má dluhy. V kontaktu je s matkou, bývalou manželkou a nevlastní dcerou.

Katka

Katka (24) je na ulici nepravidelně od svých šestnácti let, kdy přestala chodit na internátní učiliště v menším městě a začala se potají zdržovat v Plzni, kde si našla přítele. V sedmnácti letech začala brát pravidelně heroin, následně jej vystřídala za pervitin, poté opět za heroin. Více či méně intenzivně bere nitrožilně drogy do dnešní doby, občas „fouká“ toluen a pravidelně pije. Na heroin získává prostředky krádežemi:

> Každý den je ten samý koloběh. Ráno se probudíte, všichni na squattu se probudíme. Musíme si šlehnout, abychom mohli fungovat jako normální lidi. Napijeme se vína, vypijeme krabici, abychom mohli fakt fungovat, a potom jdeme na peníze. Jdeme prostě krást, uděláme nějaké peníze, a pak znova. Jdeme si dát, koupíme víno a zase dál. […] Dříve jsem i somrovala, ale teď už na to nemám. Teď jdu raději do toho krámu a něco ukradnu. Když je ti špatně, tak uděláš všechno, víš. Půjdeš a prostě ukradneš to. Buď, a nebo. Buď tě chytnou, nebo tě nechytnou. Buď půjdeš sedět, nebo nepůjdeš.

Občas si vydělává i prostitucí, což se před ostatními snaží tajit. Pravidelně se stýká se svojí matkou, se kterou má dle vlastních slov velmi blízký a přátelský vztah a která ji chodí pravidelně navštěvovat na místech ve veřejném prostoru, kde se Katka zpravidla nachází. Zhruba před půl rokem porodila dítě, přičemž víceméně po celou

dobu těhotenství byla na squattech. Po porodu dala dítě do kojeneckého ústavu k adopci. V této souvislosti dva roky před tím uvedla:

> Dítě nechci, ježíšikriste, jen to ne. To já nechci, být jak tady ty héračky, které mají dítě v děcáku. Nechci být jako ony, jsou těhotné a šlehají si půl gramu heráku denně. To fakt nechci.

Kocour

Kocourovi (23 let) říkají též někdy „Čechoslovák“, protože se narodil v Přerově, ale jeho otec (matka je v dětství opustila) je ze Slovenska, kam se po rozdělení ČSFR vrátil. Na Slovensku se vyučil mechanikem a v osmnácti letech přišel spolu s bratrem do Čech za prací. Nejdříve byl asi rok a půl v Rokycanech, poté přišel pracovat do Plzně, zatímco bratr odešel do Prahy. Záhy však o práci přišel a spolu s ní i o bydlení na ubytovně. Od té doby byl na ulici. V době, kdy jsem Kocoura poznal, užíval heroin, jakkoli dle jeho vlastních slov fetoval „všechno, co se dá“. Kvůli heroinu tvořil po nějakou dobu kliku s Irenou a Řízkem, u nichž svého času i přespával. Jinak, stejně jako většina mladších bezdomovců, spával na squattech ve větších skupinách, „somroval“, chodil do Káčka a vyhýbal se charitě se, protože:

> …tam je špína, tam jsou džuvy a tyhle ty věci. Tam chodí úplně nejhorší bezdomovci, co jsou v Plzni. Chodí tam bezdomovci, co smrdí a co se neumí o sebe postarat, co si neumí ani utřít prdel.

Občas byl v telefonickém spojení se svým otcem, na bratra kontakt ztratil. Od té doby, co se Kocour přesunul do města v jižních Čechách (odkud pochází Štěně, Radek, Jezevec), kde si našel přítelkyni, jsem ho neviděl. Podle zpráv od mých ostatních informátorů se po čase vrátil na Slovensko, nebo odešel za svým bratrem do Prahy.

Kohout

Kohout (24 let) přišel do Čech ze Slovenska před třemi lety za prací, nejdříve do Pardubic, pak do Plzně. Pracoval přes agenturu na Borských polích, ale po osmi měsících ho z práce propustili pro hrubé porušení pracovní kázně:

> Oni mě vyjebali, protože jsem přišel ožralý. Poprvé za těch osm měsíců mi dali fouknout, a zrovna jsem byl ožralý jak brok. Sotva jsem stál na nohou. Stejně to tam bylo na píču, žádné přestávky, jednou za tři hodiny na cígo, a ta agentura s námi vyjebávala. […]Markéta [přítelkyně] tam pracovala ještě měsíc, takže jsme

> zůstali na ubytovně od agentury. Já jsem ještě hledal nějakou práci, ale nenašel jsem nic. Tak jsme se vrátili na Slovensko. Tam jsme chvíli byli u jejích rodičů, ale vrátili jsme se sem do Plzně, protože tam se to nedalo.

Vyjma Plzně nemá jinou zkušenost s pobytem na ulici. Na Slovensku bydlel spolu se svými sedmi sourozenci u matky, ale pro různé vzájemné konflikty odtamtud odešel a nějaký čas před příchodem do Čech bydlel u rodičů své přítelkyně. Poté, co v Plzni přišli s Markétou o ubytovnu, krátkou dobu stanoval u rybníka, ale protože je tam často kontrolovali policisté, různě se stěhovali, až nakonec zakotvili v garáži, kterou má „pronajatou“ Ondřej:

> Nejdříve jsme byli na Senečeku [rybník], potom jsme se asi sedmkrát stěhovali, protože nás vyjebávali fízlové. Šli jsme do lesa, kde bylo asi mínus dvacet, neměli jsme matrace, nic, ale zahřáli jsme se ve spacáku a svíčky to vyhřály. Mně se tam ale vůbec nelíbilo a vydrželi jsme tam asi týden, než jsme šli do garáže.

Spolu s Markétou se živil především „somrováním“ a „fáráním“. Dával přednost alkoholu a drogy bral dle vlastních slov spíš nahodile, když ho někdo pozval, než že by je kupoval. V době, kdy jsem s ním dělal rozhovor, měl nastoupit k výkonu trestu odnětí svobody do vězení:

> To bylo ještě v těch Pardubkách, kde jsme s Markétou dva nebo tři měsíce pracovali. Byl tam týpek, který pořád kradl, a hodil to na mě. Tak dostal na píču. Dali mi za to ublížení na zdraví s vyhrožováním smrtí. Byla to jen sranda, ale oni to vzali vážně a já dostal podmínku. Potom, když už jsme pracovali v Plzni, tak jsme si za devět tisíc koupili maličký mikrobus. Subaru to bylo. No, a já jsem jezdil najebaný a dvakrát mě chytili. Byl jsem na Borech zavřený šest týdnů a pak jsem měl tady soud. Dali mi podmínku s tím, že jsem si už část trestu odseděl a pardubický soud souhlasí s odpuštěním dvou měsíců, co mi chyběly do skončení. Tak mě pustili, a když jsem si na Slovensku byl vyřizovat občanku, tak mi tam přišel papír, že mě zavřou na šest měsíců.

Kohout plánoval odjet na zimu do Španělska, ale tento úmysl nerealizoval, protože ho zadržela policie a předala vězeňské službě. Od té doby jsem ho neviděl. Podle informací od ostatních informátorů se po výkonu trestu vrátil na Slovensko, protože dostal zároveň soudní zákaz pobytu v Plzni.

Kosta

Kosta (23 let) je původem z Rumunska, odkud přišel spolu s otcem (rodiče jsou rozvedení) v patnácti letech. V České republice má trvalý pobyt. Po ukončení základní školy, do které v Čechách nastoupil o ročník níže kvůli jazykové bariéře, studoval dva roky učiliště, které nedokončil, protože už během studia začal pracovat jako automechanik a oboje skloubit nedokázal. Během té doby rovněž začal brát pervitin, ke kterému se dostal přes své kamarády, právě kvůli tomu, aby vše stačil:

> No, mě to nikdy nijak moc nezajímalo, ale skamarádil jsem s takovými chlápky, kteří fetovali. Oni fetovali a já jsem to vůbec nevěděl, vůbec mi o tom neříkali, ani to přede mnou nedělali. Neměl jsem o tom ani páru, a to jsem se s nimi znal docela dlouho. No a jednou jsem projížděl cédéčka a vypadl na mě pytlík. Říkám: „Co to je?" On na to, že perník. Tak já, že chci ochutnat. Dali mi šňupnout a mně se to zalíbilo. […] Chodil jsem do práce a ze začátku fetoval jenom o víkendu. A pak jsem začal fetovat o víkendu a ve středu, no, a pak furt. V devatenácti jsem přešel na jehlu. Už mě to začalo srát, že do toho dávám takové prachy a nemám z toho všechno. Chtěl jsem víc. Chtěl jsem víc a víc. Chtěl jsem z toho mít sto procent. Chtěl jsem všechno, co to dává. Chtěl jsem jet na plný koule. […] Na perníku jsem de facto pořád, akorát teď nemám prachy.

I přes svoji závislost dokázal několik let pracovat. Vystřídal řadu zaměstnání, krátkou dobu pracoval i v Německu. Jak sám říká, „všechny peníze šly do fetu a do automatů". Na ulici je s různými přestávkami - během kterých bydlel na ubytovnách, když měl práci – asi dva roky. Preferuje nocování na squattech, které relativně často střídá, ale které není problém najít:

> On každý z těch lidí, s kterými jsem byl, si občas [ironicky] ten perník dá. Pak mají dlouhé nohy a vždycky na něco narazí. Když nás odněkud vyhodí, tak to zabere tak dvě hodiny přemýšlení, než někdo řekne: „Hele, já jsem byl támhle, viděl jsem tam barák, jdeme se tam podívat." Nebo: „Tenkrát támhle, tenhle byl tam a tam, před pár lety tam přespal." Tak to funguje.

Magda

Magda (31 let), která patří spolu se svým přítelem Fanoušem mezi mé klíčové informátory, se narodila v Plzni, kde až na několik krátkých přestávek žije celý život. Kvůli sporům s matkou začala v patnácti letech utíkat z domova; odešla do Chomutova, kde pracovala v herně a živila se prostitucí. V sedmnácti letech byla umístěna do „pasťáku", ve kterém, jak sama říká, se „naučila pořádně fetovat, ale

taky pracovat“. Po propuštění v osmnácti letech se vrátila na čas zpět k matce, našla si práci (prodavačka), přítele a byt. Z práce odešla asi po dvou letech kvůli epileptickým záchvatům. Střídavě pobývala na ulici nebo někde v bytě. V té době a po několik následujících let ji „sponzoroval“ starší Němec, se kterým se seznámila v Chomutově. Ten jí dával pravidelně peníze až do své smrti, aniž, jak zdůrazňuje, by za to něco chtěl:

> V té době už jsem byla na ulici, ale ozval se mi jeden z Chomutova, jeden Němec, se kterým jsem od té doby ale nic neměla. Bral mě jako svoji dceru a sponzoroval mě. Dával mi hodně peněz každý týden. Nevěděl, že jsem na ulici, protože jsem mu řekla, že pracuji. Lhala jsem mu. Už je mrtvý. Zemřel na rakovinu žaludku. Peníze mi dával rád, on byl prostě šťastný, že s ním mluvím, protože mu umřela manželka i jeho dcera. Se synem, který fetoval, se nestýkal. Já jsem vždycky předtím, než měl přijet, týden nebrala, aby to na mně nepoznal. […] Peníze mi posílal přes Western Union. On byl strašně hodný a sponzoroval mě asi osm let. Měla jsem ho fakt ráda, byl pro mě něco jako můj táta, protože můj vlastní táta na mě sere. Přítel na něho ze začátku žárlil, ale pak pochopil, že s ním nespím.

Magda s různými přestávkami a s různou intenzitou bere pervitin, na který v poslední době získává peníze především krádežemi v obchodních centrech. V rozhovoru, který jsem s ní vedl ještě předtím, než začala zase intenzivněji fetovat, uvedla:

> Přestávky [v užívání drog] různé byly, jednou možná i dva roky. Teď zrovna jsem na tom tak, že nekupuju a dám si jenom to, co mi kdo nabídne. Já na to teď nemám peníze. Somruju a jsme rádi, že máme na víno. Moje jediné přání bylo nechlastat, a stejně chlastám, protože když se kouknu na moji mámu… Sice maká, chodí do práce, ale vypadá z toho chlastu hrozně. Ona si myslí, že vypadá na 20, ale nevypadá ani 50, vypadá tak na 70.

Od svého dětství se potýká s epilepsií, jejíž záchvaty se v dospělosti začaly zhoršovat. Žádné léky nebere, protože to dle ní nemá stejně cenu:

> Záchvaty mám jednou do měsíce. Teď se to ale zkracuje, protože když se hodně ožeru, tak je mám i po třech dnech, ale jenom takové tiky a křeče, kdy pak vypadám jako nalitá. […] Mám tetanickou i myoklonickou epilepsii. Tetanická je ta, když ti ztuhne tělo a začneš sebou kroutit, ale jsi při vědomí. Tetanická je hnusná. Myoklonická, to sebou jednou škubneš a pak dvě hodiny o sobě nevíš. Tedy myslíš si, že to byly dvě hodiny, ale byly to třeba jenom dvě minuty. Pak se jen zeptám přítele, jestli jsem měla záchvat, a on mi řekne, že jo. Já to poznám podle

> toho, jestli mám pomočené kalhoty. Je to fakt hnusná nemoc. […] Prášky brát nechci, to nepomohlo. Já bych je musela brát pořád; to je jako s antibiotiky, začne to zabírat až za několik dní. Mně pomůže, když se napiju alkoholu, to mě uklidní.

Spolu se Fanoušem, se kterým je už několik let, přespávají ve stanu v různých reziduálních prostorech, ale i na squattech. Posledního půl roku jsou v chatce, kterou si postavili. Magda často, několikrát za měsíc, jezdí za svou matkou, u které vždy na několik dní zůstane. Pravidelně u ní také spolu se Fanoušem přespávají v období velkých mrazů. Dále se stýká se sestrou, která jí pomáhá.

Mário

Mário (31 let) pochází ze Slovenska a do Plzně přišel poprvé zhruba před šesti lety jednak kvůli práci, jednak z obav před strukturami organizovaného zločinu, vůči kterým měl závazky, a následně i kvůli hrozícímu trestnímu stíhání. Po několikaměsíční práci na Borských polích dostal výpověď, přišel o ubytovnu a ocitl se na ulici. Poté, co společně se Fanoušem spáchali trestný čin, klasifikovaný jako loupežné přepadení a vydírání, odjel na Slovensko, kde byl zadržen a po více než dvou letech eskortován zpět do Plzně. Po propuštění z výkonu trestu zůstal v Plzni. Na ulici se ocitl několikrát už na Slovensku, poprvé poté, kdy umřel otec a on přišel v exekuci o zděděný byt. Mário je ženatý a má dítě, od rodiny však odešel. Se svou ženou má údajně dohodu, že nemusí na dítě přispívat (neplacení alimentů je nejčastějším důvodem trestu odnětí svobody u sledované populace bezdomovců). Drogy začal brát už v patnácti letech, rovnou nitrožilně, a s různými přestávkami, vyplněnými několikerým pobytem na léčení, různou měrou fetuje dodnes. Několik let se živil prodejem drog pro albánskou drogovou mafii:

> Zadlužil jsem se u jednoho Albánce, od kterého jsem bral fet. No a on mi nabídl, že si to mohu odpracovat. Tak jsem začal pro ně pracovat. Z každého gramu jsem měl část pro sebe a ještě mi platili režii jako benzín, když jsem to rozvážel a tak. No, mně se to pochopitelně zalíbilo, splatil jsem dluh a oni, že jsem šikovný, jestli se nechci osamostatnit. Hodili mi 300 géček a řekli: „Prodáš? Prodáš.“ Nedávali mi žádný termín, já jsem to rozdělil do psaníček, nesekal jsem to, to bych přišel o klientelu. Takhle to bylo asi tři roky, než jsem chytil stíhu. Tři měsíce jsem byl sledovaný, vycítil jsem, vytušil jsem, že se blíží průser. Posledních 32 gramů jsem splách do hajzlu, rozlámal telefonní karty, zahodil klíče od bytu a konec. Dřív jsem měl 114 kilo, v době, kdy jsem skončil, to bylo 60 kilo.

V Čechách je mimo jiné i proto, že mu na Slovensku hrozí celkem paradoxní trest za to, že nevrátil platinu, kterou mu lékaři sešroubovali nohu po autohavárii. Podepsal smlouvu o půjčce platiny, kterou si měl nechat po roce z nohy vyndat, ale má ji už třetím nebo čtvrtým rokem. V době provádění rozhovoru mu začala noha hnisat, rána se otevřela až na kost, protože tělo začalo cizí těleso odmítat. V Plzni mu odřekli provedení operace s tím, že má odjet na Slovensko. Po nějaké době se mu noha sama opět zahojila.

Na rozdíl např. od Helmuta, Štěpána a dalších preferuje členství ve větší skupině a hromadné spaní na squattu:

> Já mám rád společnost, radši jsem mezi lidmi. Jsou taky chvilky, že bych nejraději poslal všechny do prdele a chci být sám, ale to se nedá. Pak mám deprese a blbé stavy, tak to jsem radši i tady s tím blbcem Radkem. I když je to fakt pako, lepší než aby mě chytla nějaká úzkost a blbé stavy. Potřebuji mít někoho kolem sebe. Už od malička mi vyčítali, že se spoléhám na druhý…

Mário se živí především „fáráním“, občas i „somrováním“, pokud má „upito“ a nestydí se, nebo krádežemi.

Marek

Marek (26 let) se narodil na Slovensku, ale celý život vyjma pracovního pobytu v Německu žije v Plzni, kde má i některé příbuzné. Matka žije v Německu, kde se provdala. Bratr je ve výkonu trestu. Marek se učil zámečníkem, ale učiliště nedodělal. Před několika lety s bratrem odešel pracovat do Německa, odkud musel odejít pro blíže nespecifikovanou trestnou činnost. V současné době pracuje pro Charitu, kde vykonává úklidové práce, stěhuje nábytek atp. Za práci dostává minimální mzdu, kolem osmi tisíc korun měsíčně, z nichž kolem šesti padne na dluhy. Finančně mu ještě vypomáhá matka z Německa (kolem šesti tisíc), občas i ostatní příbuzní (strýc, teta). Marek je velmi silně zadlužený. Dluží za zdravotní pojištění, které v době pobytu v Německu neplatil, a dále má značný dluh na pokutách za jízdu načerno. Asi tři čtvrtě roku přespává v noclehárně, předtím bydlel u příbuzných, od kterých pro neshody odešel. Za bezdomovce se nepovažuje. Kouří, nepije, příliš nikam nechodí. Velmi negativně se vymezuje vůči ostatním bezdomovcům. Má přítelkyni, která ještě studuje střední školu.

Markéta

Markéta (24 let) je Slovenka a do Čech, resp. do Plzně přišla společně se svým přítelem za prací. Asi osm měsíců pracovala jako dělnice. Na začátku ekonomické krize zaměstnání ztratila. Na nějaký čas se vrátili s přítelem na Slovensko, ale nepodařilo se jim tam sehnat práci, a proto přijeli zpět do Čech. Po propuštění ze zaměstnání ztratila i bydlení na ubytovně, přespávala na nádraží a nyní nocuje asi měsíc s přítelem a dalšími kamarády v pronajaté garáži. Předtím již párkrát krátkodobě na ulici byla. Živí se „somrováním“, vybíráním kontejnerů a je závislá na reciprocitě ostatních členů „party“. Markéta má střední odborné vzdělání s maturitou. Před několika lety brala pervitin, v současné době má problémy s alkoholem. Nějaký čas se ambulantně léčila kvůli závislostem a obsedantně-kompulzivním poruchám na psychiatrii. Současnou situaci jí komplikuje fakt, že stejně jako její přítel nemá žádné doklady totožnosti, které ztratili, nebo jim byly ukradeny. Přítel je navíc hledaný pro spáchanou trestnou činnost. S rodiči kontakt udržuje. Sama sebe označuje za squatterku a vůči ostatním bezdomovcům se vymezuje negativně.

Aktualizace: Podle zpráv od ostatních informátorů se Markéta vrátila na Slovensko poté, co jejího přítele zavřeli.

Matěj

Jirka (20 let) je Plzeňan a na ulici se s různými přestávkami pohybuje od svých čtrnácti let, kdy začal utíkat z domova a později i z „pasťáku“, ve kterém byl do svých osmnácti let i kvůli problémům s drogami. Předtím byl několik let střídavě v dětském domově a v diagnostickém ústavu, než jej spolu s některými sourozenci, kterých má pět, získal do své péče otec (dva sourozenci zůstali v dětském domově). S ním se pravidelně, na rozdíl od matky, kterou neviděl několik let, stýká, navštěvuje ho a občas u něj i přespí. V Plzni přebýval spolu se svojí přítelkyní v prázdné obytné buňce, než je policisté vyhnali. Po rozchodu přespával po různých squattech, které často střídal:

> To je podle toho, jak mě [policajti] vyhodí. Jednou je to dvakrát za měsíc, jindy jednou za půlroku. Naposled, když nás vyhodili, tak to tam úplně zdemolovali. Dvakrát nás varovali a potřetí v noci přišli, vymlátili okna, dveře, polili to tam toluenem a celý to rozmlátili. Nebudu říkat víc. To je jedno. Vzali jsem si deku a šli jsme.

Nějakou dobu (2009) rovněž bydlel na opuštěném statku; ubytování mu poskytla matka jeho kamaráda z dětství, která mu občas pomáhá:

> Já jsem tomu kámošovi a jeho mami hodně dlužen. Když jsem tam bydlel, tak jsem půl roku platil elektřinu a pak zase neplatil. Jeho mami, když se mi porval pes a ošetření stálo sedm set a já jsem to nemohl zaplatit, tak těch sedm set zaplatila. Proto jsem jim dlužen. Je to vlastně taková má teta. S dcerou a tím synem jsem chodil venčit psy, a protože jsem byl nejstarší, tak jsem se o ně staral a tak.

Krátce pobíral dávky hmotné nouze, ale byl vyřazen z evidence úřadu práce. Vyjma dvou brigád nemá žádné pracovní zkušenosti a odborné učiliště, na které chodil v „pasťáku“, nedokončil. Živí se „fáráním“, „somrováním“ a občas i sběrem kovů. V posledních letech, jak sám říká, už moc nefetuje, spíše si jen svátečně vezme pervitin. Dosud nebyl soudně trestán. Naposled, když jsem Jirku potkal (zima 2012), bydlel znovu na prázdném statku a každý den do Plzně dojížděl.

Milan

Milan (29 let) pochází z Plzně, ve které strávil celý život. V mládí se aktivně věnoval sportu, ale kvůli zdravotním problémům toho musel zanechat a následně začal brát drogy:

> Jak to všechno začalo? Tak, že mi ruplo koleno. Do té doby jsem hrál závodně fotbal. V patnácti mi poprvé ruplo koleno; dva a půl měsíce jsem byl v sádře a spousta volného času. Do toho kamarádi, které jsem dlouho neviděl, a moje první brko. V sedmnácti, kdy se ty moje zdravotní problémy zase táhly, poprvé pervitin, když mi ho kámoši hodili do piva. Pak to vlastně začalo. Nejdříve jsem jel nosem, potom prvních pár nástřelů do žíly a ulice.

Na ulici se ocitl ve svých devatenácti letech, po návratu z vojny, kdy eskalovaly jeho konflikty s matkou a nevlastním otcem kvůli drogám. Peníze na drogy získával krádežemi, loupežemi a vykrádáním nemovitostí. Po porušení podmínky dostal trest odnětí svobody v délce pěti let, který mu byl následně zkrácen na polovinu. Trest s ohledem na pokročilou závislost absolvoval na „toxičce“ v Novém Sedle. Po propuštění šel rovnou na ulici. Přebýval v různých squattech, později, když jsem se s ním seznámil, dával přednost osamocenému přespávání v jednoduchých reziduálních prostorech. Na rozdíl od většiny ostatních *informátorů* má zkušenosti i s přespáváním v noclehárně, kde pobýval v době, kdy měl práci, resp. brigádu.

Dostal se ovšem do blíže nespecifikovaného konfliktu s jedním ze zaměstnanců poté, co odmítl udělat „rajóny“, a od té doby má zákaz jejího využívání. Milanův otec, který zemřel, když byl ještě malý, byl policista, díky čemuž si ho ještě někteří starší policisté pamatují. Matka se po čase provdala za jiného muže, se kterým se ovšem Milan neměl rád. Kromě sestry má ještě jednoho nevlastního bratra; občas se s nimi, stejně jako s matkou, stýká. S Milanem jsem se přestal pravidelně vídat poté, co si našel přítelkyni, ke které se odstěhoval do obce nedaleko Plzně. V roce 2011 byl Milan odsouzen k trestu odnětí svobody za obecné ohrožení, protože ještě spolu s jedním z mých respondentů ukradli kabel, který zabezpečoval provoz na vlakové trati. Byl propuštěn po amnestii v lednu 2013, ale nepodařilo se mi ho kontaktovat.

Miroslav

Miroslav (49 let) pochází z Jindřichova Hradce a do Plzně přišel zhruba před 14 lety kvůli své bývalé přítelkyni, která zde bydlela a se kterou se seznámil v Českém Krumlově. Je dvakrát rozvedený. Z prvního manželství má dospělého syna, se kterým se dlouho neviděl. Otec, matka a bratr mu před několika lety krátce po sobě zemřeli. Ještě má sestru, se kterou udržuje příležitostný kontakt a která o jeho momentální situaci neví. Na ulici žije asi osm měsíců, od té doby, co se odstěhoval od své družky, se kterou se rozešel. Přespával v parku, v chatce a v současné době nocuje s kamarády v nelegálně obsazené budově. Ve svém původním bydlišti přišel o byt z důvodu neplacení nájemného, poté nějakou dobu - než přišel před lety do Plzně – bydlel u babičky. Je vyučený svářečem, nicméně nesplňuje podmínky vyhlášky č. 50. Nezaměstnaný je asi tři roky. Nepobírá žádné sociální dávky a živí se příležitostnými „fuškami“ a sběrem šrotu. Finančně si vypomáhají v rámci „party“. Je několikrát soudně trestaný. Dohromady strávil ve vězení asi dvanáct let (ublížení na zdraví, ozbrojené přepadení). Naposledy byl ve vězení před osmi lety za to, že nevykonal veřejně prospěšné práce.

Mýval

Mýval (36 let) do svých osmnácti let, kdy ho kvůli, jak sám říká, „pankování“ matka vyhodila z domova, žil ve městě v severních Čechách, kde má dodnes trvalý pobyt. Poté odešel za kamarádem do Prahy, kde byl se skupinou punkerů nějakou dobu na squattu. Našel si práci, byt a ženu, která záhy otěhotněla a porodila dceru. Od přítelkyně a dcery však zhruba po půl roce odešel, začal zase „pankovat“ a od té doby je neviděl. S různými přestávkami, kdy pracoval a bydlel, je na ulici od roku

1992. Mýval se s různou pravidelností pohybuje mezi Plzní a Prahou, ale pobýval i v jiných městech – rok v Brně, v Českých Budějovicích, ale taky nějakou dobu v Ostravě, kde pracoval. Alimenty neplatí a je, jak přiznává, velmi zadlužený. Před třemi roky dosahovala výše jeho dluhů jen na pokutách za jízdu načerno 450 tisíc.

> Víš co, já můžu pracovat jenom na černo. Protože kdybych nastoupil do práce normálně na smlouvu, tak dostanu životní minimum. Budu brát třeba 25 tisíc, jako jsem bral, ale dostanu z toho kolik, 5 tisíc? A ještě k tomu platit byt 9 tisíc? To nejde dohromady.

Z totálních institucí má zkušenost s ústavem výchovné péče, kam byl umístěn v patnácti letech kvůli problémům s alkoholem. Pobyt v „pasťáku“ si ovšem pochvaluje:

> Byl jsem v pasťáku, kde byli mladiství, a mě tam nechávali pomáhat údržbářům, za což jsem nemusel chodit do školy. Nebo jsem třeba dělal v kuchyni, za což jsem pak i dostával peníze, takže pohoda. Naučil jsem se tam i zedničinu, která se mi dnes hodí.

Dále byl celkem pětkrát ve vězení za méně závažnou majetkovou trestnou činnost, za kterou dostal vždy trest odnětí svobody zhruba v délce jednoho roku. Od svých devatenácti do pětadvaceti let bral intenzivně pervitin, který nějakou dobu v Praze také prodával. Na dvanáct let přestal a v dnešní době užívá „perník“, jak tvrdí, jen občas. Za poměrně dlouhou dobu, co je s přestávkami na ulici, vystřídal všechny možné způsoby nocování včetně noclehárny nebo azylového domu a rovněž množství různých squattů jak v Praze, tak v Plzni nebo jinde:

> Squatt máš vždycky do té doby, než tě vyhodí policajti. Nevýhoda je ta, že nikdy nevíš, kdy to bude. Třeba v Praze jsme měli squat a ten fungoval tři roky. Jezdili tam pravidelně policajti a všechno bylo v pohodě. Akorát se o to pak přihlásil nějaký majitel a ten nás vyhodil.

Naposled měl „standardní“ bydlení před pěti lety, kdy bydlel u své přítelkyně, od které se ovšem musel odstěhovat:

> Pozval jsem domů kámoše, ty mě vykradli a já jsem ocitl, ani nevím jak, ožralý v Kolíně na nádraží. Tak jsem tam zůstal čtrnáct dnů, a když jsem přijel domů, tak jsem akorát odevzdal psa a šel jsem. Vyhodila mě, protože jsem ji vykradl. Ten byt

> byl sice psaný na mě, ale platila to všechno ona, protože legálně pracovala, tak jsem prostě bez řečí šel.

Mýval nikdy nepobíral dávky v hmotné nouzi a živí se „somrováním“, „fáráním“, ale též poměrně často různými „fuškami“ a prací na černo na stavbách.

Ondřej

Ondřej (27 let) je z Plzně, kde prožil celý svůj život. Už na střední škole, kterou nedodělal, začal brát drogy, které bere s krátkými přestávkami doposud. Drogy, ale i alkohol jsou důvodem, proč ho matka vyhodila z domova a proč po čase odešel z různých zaměstnání, která vykonával. Legálně pracoval naposledy před šesti lety, mezitím pracoval několikrát na černo. Absolvoval dva léčebné pobyty, abstinovat však vydržel vždy jen několik měsíců. Za krádeže strávil něco přes rok ve vězení a v současné mu hrozí další pobyt za mřížemi, pokud nestihne odpracovat veřejně prospěšné práce. Je zadlužený na pokutách, za krádeže, na zdravotním pojištění. Dle svého odhadu dluží celkem asi 250 000 Kč. Na ulici je s různými přestávkami – kdy ho domů vzala zpět matka či pobýval ve vězení nebo na léčení – dohromady asi pět let. Většinou nocuje ve squattech. Sociálním službám pro bezdomovce se vyhýbá, ale využívá služeb organizací, které pracují s drogově závislými. S matkou a otcem, kteří jsou rozvedení, se stýká v současnosti nepravidelně, občasné styky má s bratrem a dědou. Živí se výhradně „somrováním“ a dle svých slov je s výdělkem kolem dvou tisíc korun denně nejlepším „somrákem“ v Plzni. Ze získaných peněz utratí 1600 Kč za heroin, 300 za alkohol, 100 za jídlo.

Pavel

Pavel (32 let) je z Polska a do Čech, potažmo do Plzně, přišel zhruba před dvěma roky z ekonomických důvodů, neboť v Polsku je silně zadlužen a většina mzdy mu byla exekuována. Krátce pracoval přes agenturu na různých pozicích a poté na černo jako zámečník, kterým je vyučen, pro menší firmu. O práci přišel v únoru, stejně jako mnoho ostatních cizinců pracujících v Plzni. V době, kdy měl zaměstnání, bydlel na ubytovně, poté přespával na nádraží, ve vagonech a nyní nocuje v obsazené budově. V Polsku má ženu, se kterou má malého syna. Od té doby, co je v Čechách, je neviděl, udržuje s nimi pouze občasný kontakt. Důvodem je hlavně to, že jim neposílá peníze, jak slíbil. Momentálně je bez jakéhokoli příjmu, živí se „somrováním“, vybíráním popelnic a je závislý na reciprocitě ostatních bezdomovců a

krajanů. Situaci mu značně komplikuje fakt, že více než rok je bez dokladů, které nechal v nemocnici, kde byl hospitalizován, a ze které utekl, protože nemá zdravotní pojištění. V minulosti krátce pobýval ve vězení v Německu a Polsku za krádeže.

Pichťa

Pichťa (51) patří do jiné sociální sítě než moji ostatní informátoři, čemuž odpovídá i jeho odlišná prostorová a subsistenční strategie. Pochází ze severočeského města, kde pracoval jako úředník na městském úřadu. Koncem 80. let onemocněl rakovinou, ze které se úspěšně vyléčil, ale z důvodu sekundárních zdravotních problémů získal plný invalidní důchod, který mu byl časem změněn na částečný. Jak sám říká, začal hodně pít. Následoval rozvod a odchod z bytu od manželky a dcery. Nějakou dobu bydlel v bytě u rodičů, odešel poté, co oba krátce po sobě zemřeli. Bydlel, kde se dalo, zejména u kamarádů, a někdy v roce 1996 se ocitl definitivně na ulici. Asi rok bydlel v azylovém domě ve městě, odkud pochází. Příležitostně pracoval, legálně i nelegálně, ale o práci vždy přišel kvůli svému alkoholismu. Několikrát neúspěšně absolvoval léčení. Do Plzně přišel víceméně náhodou asi před třemi roky. V době, kdy jsem se s ním seznámil, přebýval spolu se skupinou mladých chlapců nejdříve v opuštěném domě, poté, co je policie vyhodila, ve stanu v reziduálním prostoru. Od této skupiny však odešel, protože ostatní ho obírali o invalidní důchod. Vyjma důchodu patří k jeho subsistenční strategii „fárání“. Dříve taky maloval, což se naučil během svých pobytů v psychiatrické léčebně, a obrázky náhodně prodával za symbolické částky.

> Teď nemám kde malovat a nemám ani na to věci. Ale dřív jsem to prodával. To jsem ani nemusel nikam chodit, lidi chodili sami a furt se ptali, když už to budu mít hotové. […] Maluji tužkou, krajiny nebo zátiší, portréty nedělám. Nebo taky maluji na sklo. To mi tenkrát říkal doktor Blažek z Dobřan: „Chlape, vy nechoďte do barvy, dělejte to jenom tak, jak to děláte.“ […] Malovat jsem se naučil v blázinci. Byl jsem v Horních Beřkovicích a tam jsem začal. Pak jsem zjistil, že mi to asi skutečně jde.

Pichťa se zásadně zdržuje mimo samotné centrum města a nalézá si víceméně stálá místa u obchodů a hospod na sídlištích, kde si díky své mírnosti a umění vyprávět o svém životě („Já umím lidi bavit, jo, na to já jsem dobrý!“) dokáže vytvořit dočasnou síť podporovatelů, kteří mu koupí jídlo, dají mu peníze, pozvou ho na pivo apod. Se svými příbuznými včetně dcery je v občasném kontaktu (přibližně jednou za rok).

S Pichťou jsem poté, co se přestěhoval, ztratil částečně kontakt; naposledy, když jsem ho náhodou potkal, bydlel v azylovém domě.

Pišta

Pišta (26 let) přišel přes Prahu do Plzně před osmi lety ze severu Čech, kde má rodinu, ženu a dítě. Po druhém výkonu trestu odnětí svobody se s manželkou na její žádost rozvedl a přenechal jí k užívání byt. Poté bydlel krátce u rodičů, ale pro neshody s otcem odtamtud odešel. Svoji situaci popisuje následovně:

> Nejdřív jsem chlastal, fakt, že jsem chlastal úplně do sraček, každý den že jsem byl úplně moc. Pak jsem potkal pár lidí v Praze, začal jsem krást, začal zase fetovat. Nejdřív jsem bral herák, to jsem bral asi rok a půl, s tím, že jsem ho bral docela dost, no, ale pak jsem potkal zase jiný lidi, perníkáře, takže ten herák jsem přebouchával perníkem. S tím jsem skončil a pak jsem šel sem zas, do Plzně, no, a tady to prostě jelo zase nanovo. Zase jsem potkal lidi, perníkáře, takže zase perník, zase čórky, zase drobný krádeže, a prostě neustálý koloběh.

Koloběh byl přerušen dalším výkonem trestu, v jehož době mu přítelkyně porodila dceru („Nádhernou dceru, prostě nádhernou, to bys ji musel vidět!“). Po návratu z vězení si řekl, že začne nanovo, odstěhoval se s dítětem a přítelkyní za prací (na černo) do Karlovarského kraje, ke které dostal i ubytování. Poté, co přišel o práci kvůli nedostatku zakázek „zaměstnavatele“, odstěhoval se s přítelkyní k její tetě, se kterou však nevycházel v dobrém. V důsledku vzájemných hádek s tetou i přítelkyní se odstěhoval a žil v různých squattech. Po nějaké době se opět dali dohromady, Pišta si našel práci a byt. Z důvodu nevěry partnerky a kvůli dalším neshodám se však opět zakrátko rozešli a Pišta se vrátil „na ulici“. Přestože žije ve squattech, ze kterých je relativně často vystěhováván Městskou policií Plzeň (za poslední rok osmkrát), dokázal si již druhým rokem udržet zaměstnání u komunálních služeb, do kterého vstává brzo ráno, resp. pozdě v noci. Z důvodu exekucí pobírá životní minimum, které mu vystačí na pokrytí základních potřeb (jídlo, tabák, víno) zhruba na 14 dní. Po zbytek měsíce po pracovní době „fárá“ jídlo, případně je domluven s lokálními obchodníky, kteří mu dávají zbytky jídla pro něj i jeho psa. Rodiče, bývalou manželku ani první dítě od svého odchodu z domova před osmi lety neviděl:

> Mami mi tenkrát jednou volala, protože to má přítelkyně domluvila, všechno to zpunktovala. Napsala našim moje telefonní číslo. Byl jsem z toho tenkrát tak

> rozhozený, že když mi máma volala a říkala: „Ahoj, Venoušku, to jsem já, máma, jsi to ty?“, tak jsem řekl, že je to omyl a zavěsil jsem. Prostě jsem to nedal.

Prcek

Prcek tvrdil, že je mu osmnáct let. Poté, co ho zadržela policie, protože po něm bylo vyhlášeno pátrání, se ukázalo, že mu bylo zřejmě jen šestnáct let. Do Plzně, kde byl asi rok, utekl z nedalekého města, do kterého se přestěhovala po rozvodu jeho matka, nebo přišel rovnou z „pasťáku“ - stejně jako u jeho věku to není jisté. Každopádně do „pasťáku“ byl umístěn kvůli problémům s drogami, které začal intenzivně brát ve svých čtrnácti letech. Vyjma Plzně se nějakou dobu též schovával na squattu v Příbrami. V jeho rodinné anamnéze je časté násilí ze strany otce na matce a drogová závislost staršího bratra. Sám užívá pervitin, který preferuje před heroinem:

> Heroin. To mi nic neříká, to je o ničem. Jestli jsem ho měl dohromady tak pětkrát za celý svůj život, tak je to hodně. A to jsem měl třeba jenom deset čárek nebo výplach.

Během svého pobytu v Plzni se připojoval k větším skupinám na squattech, vystřídal jich asi pět, včetně „proslavené“ Ondřejovy garáže, kterou prošla většina mých informátorů a respondentů. Striktně se vymezoval vůči tomu, že by byl bezdomovec:

> My nejsme bezdomovci, to je urážlivé, my jsme squatteři. V tom je myslím celkem veliký rozdíl. Bezdomovec má okolo sebe 30 tašek a spí na lavičce. My máme nějaký baráček nebo něco takového, který jsme obsadili, a tam bydlíme. To je úplně něco jiného, než je bezdomovec. Já to vidím takhle a vidí to tak všichni ostatní. Všichni to tak říkají. Kohokoli se u nás zeptáš, tak ti řekne, že squatter a bezdomovec je něco jiného.

S matkou se víceméně nestýkal, protože měl od ní kvůli opakovaným krádežím zákaz návratu domů:

> Při poslední krádeži, když jsem chtěl prodat DVDčko, tak na mě máma zavolala policajty. […] Kdybych přestal brát drogy a vrátil mámě všechno, co jí dlužím, tak bych možná doma mohl bydlet. Ale já už nechci, protože vím, že bych se k tomu zase vrátil, protože v XY jsou ty lidi, se kterými jsem začínal.

V Plzni se živil „fáráním“ a drobnými krádežemi, „nesomroval“, protože se styděl. Stejně jako většina mých informátorů má žloutenku typu C. Od té doby (2010), kdy ho zadržela policie, pravděpodobně za napadení, jsem ho neviděl.

Radek

Radek (25 let) je z jihočeského města, které má na Plzeň poměrně silnou migrační vazbu skrze sociální sítě (pochází odtamtud Jezevec, Kocour, Štěně, ale i další respondenti). V době, kdy jsem se s ním seznámil a prováděl první rozhovor, byl v Plzni teprve krátce, asi 14 dní. Přišel sem díky kamarádství s Štěnětem, ale zejména kvůli Mirce, se kterou chodil. Ta ale krátce nato nastoupila do vězení. Radek prošel téměř všemi totálními institucemi. Od osmi let byl v dětském domově, pak následoval výchovný ústav a vzápětí nato vězení.

> Na základku jsem chodil v České Lípě, protože to mám trochu kombinované. Od osmi let jsem byl děcáku, pak jsem udělal…, prostě jsem se postavil za rodinu a šel jsem do pasťáku, z pasťáku do basy. Z toho jsem vylezl a prodával jsem drogy a dělal s Rusákama různý blbosti. Jo, blbosti. Toho jsem nechal, protože jsem to už nesnesl.

V uvedené citaci Radek naráží na to, že jeho rodina je romská – cigánská, s čímž se on, jako velmi světlý modrooký blondýn po matce, vždy potýkal. Kvůli rasistickým projevům okolí, zejména vůči jeho bratrovi, se často dostával do fyzických konfliktů:

> Začalo to tak, že já mám bráchu Cigána a za ním si stojím. To je ten problém. Za ním jsem stál furt. Víš co, on je černoch, prostě negr, nám říkali Jing a Jang, a já nesnášel, když brečel, to jsem nesnášel a to mě pak chytl rapl.

V minulosti byl ženatý, rozvedl se a našel si přítelkyni, se kterou má malou dceru, s níž se ovšem od té doby, co ho přítelkyně opustila, nestýká. Radek poměrně dost fetuje, a to nějakých devět let, z nichž pět je na ulici. Před několika lety se během návštěvy Prahy předávkoval a skončil v nemocnici. Bere pervitin, který někdy kombinuje s heroinem (tzv. speedball). Vyjma dávek v hmotné nouzi je jeho subsistenční strategií „fárání“ a krádeže v obchodě nebo okrádání lidí v parku apod. Preferuje bydlení v obsazených budovách, což dříve praktikoval i ve městě, ze kterého pochází. Od doby, kdy byla jeho přítelkyně ve vězení, preferoval spíš spaní o samotě než ve skupině. Místa často střídal:

> Jediný, co mám, je můj batoh. Já říkám, že je to můj obývák. Když vlezu do nějakého baráku, tak z toho batohu, co mám, vytáhnu své věci a udělám si tam obývák. Fotky a takové ty blbosti vytáhnu z toho batohu a udělám si obývák. Ten batoh, to je jediné, co já řeším. Kam se schovám já, to mě nezajímá. Zajímá mě, kam schovám ten debilní batoh. Staly se případy, že jsem byl vyfetlej a ten batoh jsem i zakopal, protože jsem nevěděl, kam ho mám dát. Tak jsem ho prostě zakopal.

Podle informací od mých informátorů se Radek vrátil do města, odkud pochází, a nejsem s ním nadále v kontaktu.

Radim

Radim (29 let) celé své dětství prožil v dětském domově a v diagnostickém ústavu. Po odchodu žil nějaký čas v domově na půl cesty, posléze přišel do Plzně. Nějakou dobu bydlel v rodině své bývalé přítelkyně, se kterou má devítiletou dceru. Po neshodách se s ní rozešel a odstěhoval se. Vystřídal řadu zaměstnání, ze kterých pro různé problémy odešel nebo byl vyhozen. V současné době je asi půl roku bez práce a pobírá dávky hmotné nouze. Dluží na zdravotním pojištění, na pokutách u provozovatele MHD a na alimentech, za což mu momentálně hrozí vězení. Navíc je v podmínce za blíže nespecifikovanou trestnou činnost. Nikdy předtím však trestán nebyl. V minulosti pobýval v azylovém domě, teď většinou přespává v noclehárně sv. Františka, někdy u kamarádů nebo ve squattu. Využívá služeb k-centra i ostatních organizací. Pobýval několikrát v psychiatrické léčebně, byl také gamblerem. Zda v současnosti bere drogy, není jasné. S rodiči ani ostatními příbuznými se nestýká, resp. pouze výjimečně.

Robert

Robert (46 let) pochází ze severních Čech a v Plzni žije s různými přestávkami desátým rokem. Bez domova je dle svých slov už od dětství, kdy utíkal z domova, neboť měl špatné vztahy s vlastní matkou. V šestnácti letech byl umístěn do diagnostického ústavu, ze kterého šel rovnou na vojnu. Předtím se učil lakýrníkem, ale školu nedodělal. Pracoval a žil na různých místech v České republice. Občas přespával na ulici atp. V azylovém domě pobýval už několikrát, ale vždy po čase odešel. Před rokem prodělal první infarkt, v krátké době poté další dva. Je po operaci čtyřnásobného bypassu. Od prvního infarktu je nezaměstnaný, do té doby pracoval vždy. Nezaměstnanost považuje za svůj největší problém, který se mu nedaří vyřešit,

neboť s takovým zdravotním stavem ho žádný zaměstnavatel dle jeho slov nechce vzít. Vlastní bezdomovství nechápe jako samotný problém, neb je na ně zvyklý, a vždy, jak sám říká, byl tulákem. Nicméně by se chtěl přestěhovat do ubytovny. Žije z dávek hmotné nouze. S nikým z příbuzných se nestýká, jak sám říká, žádnou rodinu nemá. Je svobodný. Negativně se vymezuje vůči ostatním bezdomovcům, styky s nimi dle svých slov neudržuje.

Řízek

Řízek (24 let) spolu se svojí přítelkyní Irenou jsou jedni z mých hlavních informátorů, se kterými jsem od počátku výzkumu v pravidelném, takřka denním kontaktu. Řízek pochází z příměstské oblasti Plzně a na ulici je zhruba šest let, od té doby, kdy se nepohodl s matkou, se kterou se, stejně jako s dalšími příbuznými, prakticky nestýká. Občas měl nějakou příležitostnou práci („fušky“), ale jeho hlavní formou subsistence je „somrování“ (ve skupině čtyř lidí „vysomrovali“ dohromady až 25 tisíc za měsíc), „fárání“ a dávky hmotné nouze, které si s Irenou zařídili asi před rokem. V době, kdy jsem se s nimi seznámil, přebývali s dalšími třemi až čtyřmi lidmi v opuštěném nádražním domku. Poté, co ho vyhodili, nocovali v garáži a následně v opuštěném zahradním domku v izolované lokalitě na okraji Plzně, kde jsou doteď. Spolu s Irenou se tak trochu straní větších skupin bezdomovců, jakkoli jsou s nimi v kontaktu, a vytvářejí vždy menší a v čase proměnlivé kliky s několika málo dalšími lidmi, se kterými tráví čas ve veřejném prostoru, ale i na svých místech v reziduálním prostoru. Důvody jsou subsistenční, protože menší klika je recipročně vyváženější a ekonomicky silnější. V době, kdy jsem se s ním seznámil, užíval Řízek heroin, ale jak on, tak Irenou asi před dvěma roky přestali a dávají přednost alkoholu. Řízek byl jednou soudně trestán za majetkovou trestnou činnost a dvouletý trest si odpykal ve vězení. Další trest v podobě obecně prospěšných prací mu byl zrušen amnestií z ledna 2013.

Špenát

Špenát (24 let) je „kovaný punker“, který pochází z Plzně, resp. jejího blízkého okolí. Po rodičích zdědil dům, kam se přestěhoval se svojí přítelkyní, která ovšem od něj kvůli jeho alkoholismu odešla i s jejich synem, na kterého Špenát přestal platit alimenty. Přišel o práci a posléze i o dům, ze kterého udělal „squatt“:

> No, to bylo tady kousek za Plzní v … Udělal jsem z toho takový legální squatt. Všude punk, muzika na plné švestky, všichni vožralí se tam váleli v rohu, třeba dvacet lidí. Měli jsme tam i svoji malou kapelu. Jmenovali jsme se SND. To znamenalo Společensky nebezpečné děti. Randál na celou vesnici. Sousedům se to vůbec nelíbilo. To byl taky jeden důvod, proč jsem se odstěhoval. […] Barák jsem prodal za 300 tisíc, protože byl v úplně nehorázném stavu. Prachy jsem prochlastal, něco z toho profetoval. Teď bych to ale už udělal úplně jinak. Vzal bych si nějakou holku a pořídil bych si byt, který bych třeba na tři roky dopředu zaplatil, a ono by se to nějak vyvrbilo, než bychom oba dostali rozum.

Jakkoli Špenát preferuje především alkohol, občas i fetuje, měl období, kdy „foukal" toluen, což je i mezi lidmi na ulici považováno za největší sociální pokles. Dává přednost spaní po větších squattech, a to - při svých relativně hojných cestách po České republice - i v jiných městech. Stejně jako ostatní se živí „fáráním" a „somrováním", o kterém ale říká:

> Somrováním se určitě nedá vydělat nic. Tak si koupit krabicové víno a na lačný žaludek se vožrat, aby člověku bylo líp na tom světě a zapomněl na všechno.

Špenáta jsem viděl naposled před jeho nástupem do výkonu trestu za neplacení alimentů.

Štěně

Štěně (26 let) se přerušovaně pohybuje „na ulici" od svých čtrnácti let, kdy začal utíkat na delší či kratší dobu z domova a přespával u kamarádů, na půdách, v sušárnách apod. Za hlavní důvody svých útěků označuje alkoholismus obou rodičů a násilí ze strany otčíma. Přesto své bezdomovectví označuje za vlastní svobodnou volbu. Pohyboval se v různých městech České republiky a v době výzkumu byl něco přes rok v Plzni. Štěně preferuje spaní v opuštěných budovách, tj. ve squattech, které často mění z důvodu neustálých kontrol ze strany městské policie. Squatt pro něj není stálé místo, ke kterému by se vztahoval a které by si vytvářel. Chápe jej jako nocležiště, na kterém se vyskytuje nepravidelně, často přespává jinde, podle aktuální situace, kde se zrovna nachází. Dříve tuto strategii uplatňoval v partě, poslední dobou preferuje individuální přespávání, aby měl, jak říká, více klidu. Pobírá životní minimum, které si sám před nedávnem zařídil, ale jeho hlavní subsistenční strategií je „fárání" u hypermarketů. V minulosti bral tvrdé drogy (pervitin i heroin), byl dvakrát na detoxu a na léčení. V současnosti podle svých slov fetuje nepravidelně a spíš

dává přednost marihuaně a alkoholu, což se mi potvrzovalo i v terénu. Byl několikrát soudně trestaný za majetkovou trestnou činnost v souvislosti s drogami a jednou obdržel i trest odnětí svobody za maření výkonu úředního rozhodnutí („mařenka“), jelikož nesplnil soudní nařízení zákazu pobytu. To se mu stalo osudným i podruhé a od té doby, kdy dostal další zákaz pobytu v Plzni v návaznosti za krádež slunečníků, jsem ho neviděl. Podle ostatních informátorů byl nějakou dobu v Praze a poté se vrátil zpět do města, odkud pochází.

Štěpán

Se Štěpánem (43 let) jsem se seznámil náhodou a patří do zcela jiné sociální sítě než ostatní informátoři. Pochází ze Středočeského kraje a do Plzně přišel zhruba před třemi lety kvůli práci, o kterou však poměrně záhy přišel, když zaměstnavatel propouštěl. Údajně se s ním neúspěšně soudil kvůli nevyplacené mzdě, v důsledku čehož se zadlužil, a proto je od té doby na ulici. Ze začátku, asi půl roku, přespával v noclehárně, posléze si našel vlastní místo v reziduálním prostoru (viz foto XY), kde přebýval osamoceně, protože ostatním bezdomovcům se kvůli své plachosti spíše vyhýbá. Nicméně asi před rokem se seznámil s Renatou (41 let), která se k němu nastěhovala. Renata mi popsala jejich seznámení následovně:

> Já jsem s ním seznámila, ne on se mnou. Mám říct pravdu. Já se nestydím. On tam seděl a pil víno. Já jsem šla k němu a říkám: „Pane, máte jednu cigaretku?“ „Jo, mám.“ Dobrý, tak mi dal, ubalil mi jednu. A já: „Pane, prosím vás, dáte mi napít vínka? Chcete za to vidět moje prso?“ [smích obou] Tak jsem mu ukázala prso a on byl hotovej. Není to blbost, to je pravda! (Renata)

Štěpán nepobírá dávky v hmotné nouzi, na pracovním úřadu ho vyškrtli z evidence poté, co se nepohodl se svým nadřízeným při výkonu tehdy ještě povinné veřejné služby, který po něm chtěl, aby uklidil lidské výkaly, aniž by mu k tomu dal vhodné náčiní. Živí se výhradně systematickým „fáráním“ a následným prodejem nalezených věcí, zejména plyšových hraček, na bleším trhu, kde má pronajaté dva stánky.

Se Štěpánem jsem ztratil kontakt, své místo opustil ze dne na den. Když jsem potkal Renatu, řekla mi, že se pohádali a od té doby ho nemůže najít.

Příloha č. 7: Slovník slangových pojmů a frází

Áčko

Lék obsahující kodein

Alíci

Alimenty

Béčko

Hepatitida typu B. Též *braun* (droga vyráběná z kodeinu)

Benga

Policisté (z romštiny)

Bongo

Typ vodní dýmky užívaný ke kouření marihuany

Sv. Berousek

Smyšlená svatá postava

Bezhaus

Bezdomovec

Borčák

Borský park

Bouchnout si

Injekčně si aplikovat drogu. Viz též *buchna*

Brebery

Obecně cizopasní parazité

Brčko

Viz *brko*

Brko

Cigareta marihuany

Buchna

Injekční stříkačka, potažmo jedna dávka drogy

Céčko

Hepatitida typu C

Cépézetka

Cela předběžného zadržení

Citrón

Strážník Městské policie Plzeň. Označení odvozené od uniformy v podobě žlutého trika s límečkem a modrými rukávy, zavedeným jako stejnokroj v roce 2009.

Čůčo

Ovocné víno, dezertní víno

Čoko

Heroin

Čórka

Krádež, čórovat - krást (z romštiny)

Čiňan

Drogový dealer původem z Asie bez ohledu na svojí národnost či státní příslušnost

Detox

Obecně detoxikační fáze před nástupem na protidrogovou léčbu, při které je tělo zbavováno jedovatých látek a prvotních fyzických abstinenčních příznaků. Též detoxikační nemocniční jednotka.

Dojezd

Fáze ústupu účinku drogy

Džuvy

Vši (z romštiny)

Efáč

Efedrin

Elpíčko (El paso)

Loupežné přepadení

Fáračka

Baterka (svítilna) používaná při fárání, obecně též vybírání popelnic a kontejnerů

Fárat

Vybírat popelnice, kontejnery

Fet

Obecně drogy

Fotrovci

Rodiče (ze slovenštiny)

Frčet

Být pod vlivem drog

Frkat

Užívat drogu šňupáním

Fuška

Jednorázová krátkodobá nelegální práce

Gajlárna

Pasťák, výchovný ústav

Gandža

Marihuana

Géčko

Gram drogy

Hadr

Toulen

Halušky

Halucinace

Káčko (k-centrum)

Slangově obecně místo sociálních služeb pro drogově závislé bez ohledu na oficiální název, které však využívají i ti, kteří nejsou drogově závislí, ale z důvodu stigmatizace nechtějí využívat sociální služby určené přímo pro „bezdomovce“, které poskytuje většinou lokální charita, Armáda spásy apod..

Kasíno

Kasárny. Squat v bývalém areálu kasáren

Krabice

Levné krabicové víno

Kulička

Heroin, dávka heroinu ve tvaru kuličky; též *šutr*

Limonáda

Víno smíchané s levnou (většinou citrónovou) limonádou

Lustrování

Kontrola dokladů ze strany policie

Malá domů

Přijít k něčemu náhodou bez vlastního přičinění. Využít vhodné příležitosti k vlastnímu obohacení, např. krádeží, podvodem, zatajením apod.

Mařenka

Trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí

Medvěd

Typ policejních pout užívaný při eskortě vězňů: spoutané ruce připevněné řetězem ke koženému pásku a pouta na nohách

Mešťák

Příslušník městské policie

Mít na chleba

Mít dostatek peněz na krabicové či ovocné víno

Nakupovat

„Jít nakupovat“, eufemismus pro kradení v obchodech

Nastřelit se

Injekčně si aplikovat drogu

Obložit

Ukrást někomu něco, nebo též někoho chytit, dostat

Odpaďák

Bezdomovec

Ópépéčka

Obecně prospěšné práce, viz též *Prospěšky*

Paketa

Balení drogy.

Pálit (dráty)

Zbavovat dráty izolace jejich opalováním v ohni za účelem prodeje ve sběrných surovinách. Činnost vykonává v reziduálních prostorech.

Papírek

LSD

Péčko

Pervitin

Peří

Pervitin

Piko

Pervitin

Podělat

Někoho podvést, podfouknout, oklamat, např. prodejem nekvalitní drogy či její makety

Pomněnka

Označení strážnice Dopravní skupiny Městské policie Plzeň používané spíše samotnými policisty

Ponorka

Tzv. Noclehárna č. 1 v Domově sv. Františka při Městské charitě Plzeň umístěná v suterénu budovy. Noclehárny v tomto zařízení jsou děleny na dva tzv. resocializační stupně: první fáze (Noclehárna 1), druhá fáze (Noclehárna 2). Za třetí „resocializační stupeň“ je označováno ubytování v Azylovém domě v Domově sv. Františka.

Prospěšky

Dle kontextu *obecně prospěšné práce* (alternativní forma trestu) nebo *veřejně prospěšné práce* (časově omezená práce zřizována samosprávou nebo státní správou), resp. *veřejná služba* (bezplatná povinná práce dlouhodobě nezaměstnaných pro samosprávu nebo státní správu - zrušená, resp. upravená Ústavní soudem ČR v listopadu roku 2012).

Přestřelit se

Předávkovat se drogami

Salko punk

Nápoj z kondenzovaného mléka a tuzemského rumu

Smažit

Brát drogy

Smažka

Uživatel „tvrdých“ drog

Socka

Obecně sociální dávky, zpravidla dávky v hmotné nouzi. V mainstreamovém slangu dominantní společnosti označení pro městskou hromadnou dopravu nebo pro osobu postihnutou chudobou.

Sockovat

Somrovat

Somr, somrování

Původně v české hantýrce *toulání se* či *spaní pod širým nebem*, odkazuje k aktivní činnosti, kdy *somrák* loudí peníze od svých klientů *verbálně*, k čemuž může používat smyšlenou historku, o jejíž pravdivosti nemusí být nutně přesvědčen ani samotný klient. Slovo pochází zřejmě z německého *sommer* (léto), resp. z německého argotu *sommern* ve smyslu vyrážet na sezónní kočování. Odtud původní význam substantiva *somrák*, tedy *tulák*, případně *pobuda bez bytu* (Klobouková 2006; Oberpfalcer 1927; Rippl 1927).

Somrák

Viz *somr, somrování*

Speed

Pervitin, obecně stimulační drogy

Speedball

Kombinace pervitinu a heroinu, případně kokainu

Squat

Emický význam pojmu *squat* je v případě mnou sledované populace poměrně široký a liší se od tradičního významu v tom, že nejde o místo politického protestu (rezistence). Obecně se jedná o obsazenou nemovitost, která v dané chvíli neslouží ke standardnímu *bydlení* či jinému účelu. Nemusí být nutně obsazená nelegálně, protože někteří mí informátoři, stejně jako policisté, mluví o squattu i tehdy, pokud s využitím dané nemovitosti souhlasí její majitel, například za symbolickou peněžní částku. Též se nutně nemusí jednat pouze o objekt určený původně k bydlení, ale squattem je nazývána i pronajatá garáž (viz např. Hakl a Markéta) či pozemek, na kterém je zahradní domek, tj. nemovitost obecně.

Stáťák

Člen sboru Policie České republiky

Šlehnout (si)

Injekčně si aplikovat drogu.

Šméčko

Podvod, podfuk

Špek park

Šafaříkovy a Křižíkovi sady

Špína

Etické i emické označení pro bezdomovce

Špunty

Tampóny, menstruační vložky

Šutr

Balení dávky heroinu v hrudce. Viz též *kulička*

Téčko

Toulen

Techo

Toulen

Tescopankáč

Etické i emické označení pro skupinu mladých osob, z většiny bezdomovců, scházejících se před obchodním domem Tesco:

> My jsme si odjakživa říkali Tescopankáči. Scházeli jsme se s pankáčema buď na koncertech, nebo před Tescem. Někteří, co chodili do práce, nám třeba nadávali Tescopankáči nebo taky Tescožrouti. Ale co má člověk dělat? Žije na ulici, práci nemá. Tak jde k tomu Tescu. Tam mají rohlík za korunu a víno za dvacet. (Špenát).

Tescožrout

Viz *Tescopankáč*

Toxička

Specializované oddělení ve věznici pro odsouzené s poruchami osobnosti a chování způsobené užíváním psychotropních látek.

Toxík

Uživatel „tvrdých“ drog vyjma alkoholu

Tuleň

Toulen

Včelička

Injekční stříkačka

Zásek, zaseknout se

Někdo dlouhodobě zůstat. Též vykonávat opakovaně jednu věc nebo opakovaně říkat to samé pod vlivem drogy.

Závadová osoba

Formální označení pro člověka bez domova ze strany Městské policie Plzeň

Zevling, zevl, zevlovat

Poflakovat se, somrovat (zevlovat prachy). Též častá přezdívka (Zevl).

Žebrák

Viz *žebrání*

Žebrání

Na rozdíl od *somrování* je to činnost, při které *žebrák* žádá almužnu zpravidla *pasivně*, nevstupuje do přímé komunikace s klientem a žádá o ni skrze symbolickou demonstraci vlastní chudoby, případně skrze expresivní manipulaci se svým tělem či za využití prvků uměleckého projevu. Základní rozdíl mezi oběma aktivitami v ideální podobě je ten, že somrák *maskuje* skutečný sociální status či jej představuje jako dočasný a náhodný („Okradli mě a potřebuji na vlak, abych se mohl dostat domů.“), kdežto žebrák naopak tento status *manifestuje*, případně se do něj i záměrně stylizuje (např. vystavením znetvořené části těla). Žebrání je ze strany těch, kteří somrují, chápáno jako stigma. Za žebráka je označován někdo, kdo se o sebe aktivně nedokáže postarat.

Fotografie č. 1: Vyklízení squatu informátorů Městkou policií Plzeň. Foto: archív autora.

Fotografie č. 2: Demolice squatu I. Foto: archív autora.

Fotografie č. 3: Demolice squatu II. Foto: archív autora.

Fotografie č. 4: Informátoři vystěhování ze squatu za přítomnosti Městské policie Plzeň a České televize. Foto: archív autora.

Fotografie č. 5: Reziduální prostor tzv. zahrádek. Foto: autor.

Fotografie č. 6: Skládka v reziduálním prostoru tzv. zahrádek. Foto: autor.

Fotografie č. 7: Stan Pichťi v reziduálním prostoru uprostřed města. Foto: autor.

Fotografie č. 8: Místo Pichťi a jeho kolegů v reziduálním prostoru bývalé zahrady. Foto: autor.

Fotografie č. 9: Jednoduché nocleziště v reziduálním prostoru pod mostem. Foto: autor.

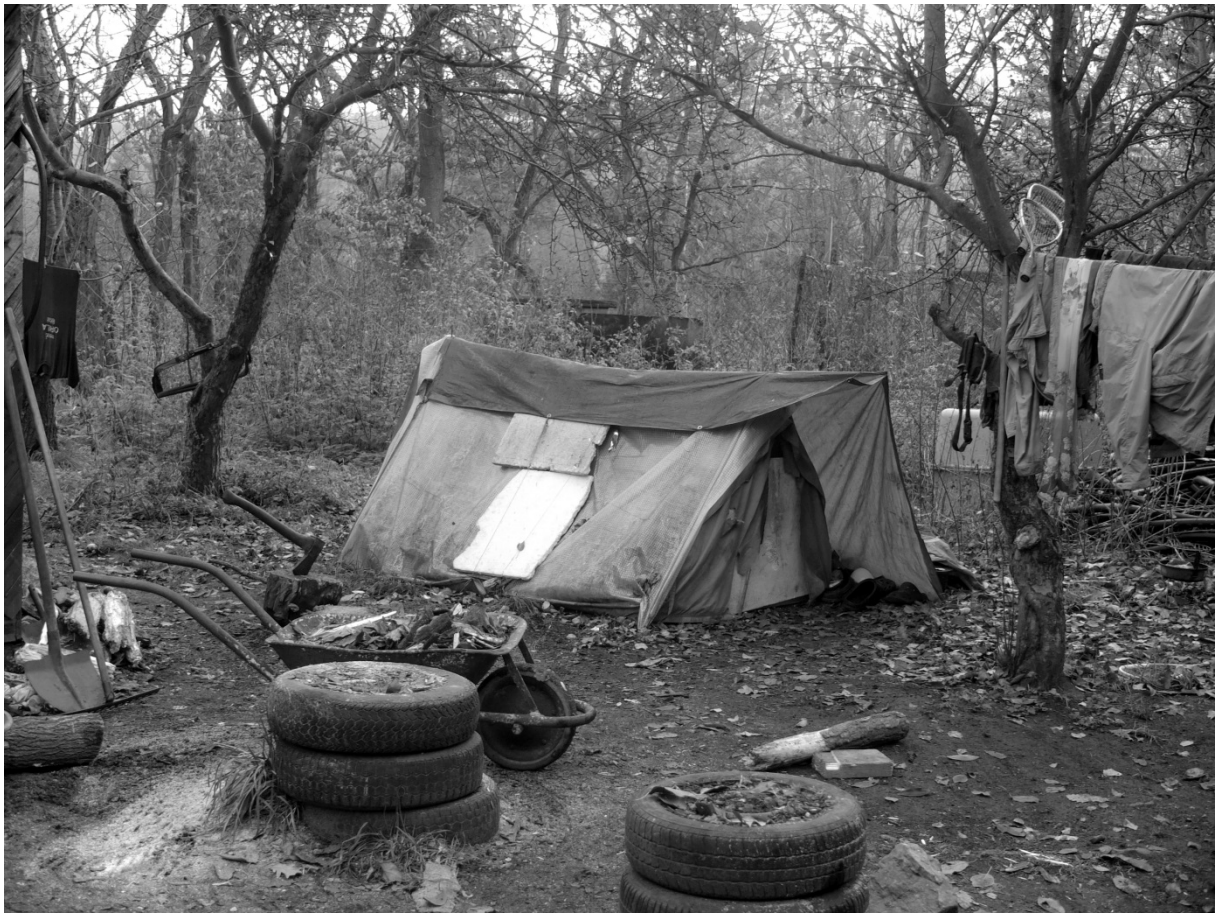
Fotografie č. 10: Kousek reziduálního prostoru ke spaní ve veřejném prostoru v centru města. Foto: autor.

Fotografie č. 11: Místo vytvořené v reziduálním prostoru s nápisem „freedom“ na vstupní bráně. Foto: autor.

Fotografie č. 12: Štefanem postavený příbytek v reziduálním prostoru tzv. zahrádek. Foto: autor.

Fotografie č. 13: Stan v reziduálním prostoru (k zlepšení tepelné izolace jsou podlážka a stěny obložené polystyrenem). Foto: autor.

Fotografie č. 16: Sušení bundy v reziduálním prostoru cihelny. Foto: Alan Novák.

Fotografie č. 17: Reziduální prostor bývalé plovárny Lopatárna. Foto: Pavel Dlesk.

Fotografie č. 18: Místo obývaný bezdomovci v bývalé plovárně. Foto: Václav Šváb.

Fotografie č. 19: Fárání v kontejneru za supermarketem. Foto: autor.

Fotografie č. 20: Kolektivně privátní prostor jako zdroj ekonomické subsistence. Ejzi vysypává špačky z popelníků u koše za supermarketem do igelitového sáčku. Foto: autor.

Fotografie č. 23: Lavička s „antibezdomoveckou“ úpravou, nádraží Rokycany. Foto: autor.

Fotografie č. 24: Police lustruje návštěvníky parku během mimořádné akce zaměřené na „kontrolu bezdomovců, žebráků a dalších asociálních osob“. Foto: Jana Nathanská.

Fotografie č. 25: Autor spolu se svými informátory na „Eskalátorech“ kontrolován Pavlem Krákorou, ředitelem Městského ředitelství policie Plzeň během mimořádné akce zaměřené na „kontrolu bezdomovců, žebráků a dalších asociálních osob“. Foto: Jana Nathanská.

Fotografie č. 26: Příslušnice Městské policie Plzeň si nasazuje rukavice před kontrolou spícího muže. Foto: Městská policie Plzeň.

Fotografie č. 27: Police pokutuje Jardu a Petru za to, že mají psa bez náhubku. Foto: Jana Nathanská.

Fotografie č. 28: Policista odvádí zadrženého muže během mimořádné akce zaměřené na „kontrolu bezdomovců, žebráků a dalších asociálních osob“. Foto: Jana Nathanská.

Fotografie č. 31: Cesta k podchodu na hlavní vlakové nádraží, oblíbené místo pro somrování. Foto: autor.

Fotografie č. 32: Tzv. Eskalátory, místo pro trávení času ve veřejném prostoru. Foto: autor.

Fotografie č. 33: Tzv. Špek park, místo pro trávení času ve veřejném prostoru. Foto: autor.

Fotografie č. 34: Hlavní ulice v Rotavě. Foto: autor.

Fotografie č. 35: Jedna ze tří laviček v Rotavě. Foto: Jan Jaroš.

Fotografie č. 36: Dívka se opírá v Rotavě o palisádu a dopouští se přestupku. Foto: Jan Jaroš

Fotografie č. 37: Autobusová zastávka v Rotavě, ze které byly odstraněny lavičky. Foto: Jan Jaroš

Fotografie č. 38: Bývalý starosta Rotavy Jan Slíva: „Konečně je tady čisto“. Foto: Jan Jaroš